

Іван МОЗГОВИЙ

**РОСИ, або
ПЕРЕДДЕНЬ УКРАЇНИ**

Суми
КОЛЛАЖ-ПРИНТ
2019

Рецензенти:

Т. В. Гаврилюк, доктор філософських наук, професор;
Л. О. Филипович, доктор філософських наук, професор;
М. Г. Щербак, доктор історичних наук, професор

Мозговий І. П.

М74 Роси, або Переддень України / І. П. Мозговий. – Суми : Коллаж-Принт, 2019. – 120 с.

Книга заснована на неупередженому аналізі численних документів та фактичних матеріалів, на основі якого наведено нетрадиційний погляд на давню цивілізацію в Україні протягом перших 70-ти століть її історії, починаючи з далеких часів “після потопу”, в контексті еволюції Космосу як форми буття Всесвіту. На підтвердження ідеї наводяться писемні, археологічні, лінгвістичні, міфологічні та інші дані. На підставі фактів показана багатогранна картина Античності на українських теренах. Для книги характерна аргументованість, а також полемічний, порівняльний аналіз та відносна стислість викладу.

Книга призначена для науковців, студентів усіх спеціальностей і форм навчання, усіх, хто цікавиться минулим рідної землі.

УДК 130.2(477):930.2

© Мозговий І. П., 2019
© Коллаж-Принт, 2019

З М І С Т

Вступ.....	4
1. Роси: на початку історії.....	7
2. Роси: занепади і злети.....	53
3. Роси і руси.....	70
Висновки.....	95
Література.....	97
Summary.....	109
Додатки.....	110

ВСТУП

Матеріал цього твору напрацьовувався поступово, його окремі частини друкувалися автором у вигляді статей у наукових фахових виданнях. При цьому деякі підходи до розуміння проблеми змінювалися під впливом нових документальних свідчень, які ставали відомі автору.

Спонукальним мотивом до підготовки даної праці стали роздуми над біблійними фрагментами, де згадується слово “Рош” (“Рос”), яке у Святому Письмі подається як назва стародавнього політичного утворення десь на півночі Ойкумени. Негативні оцінки з боку укладачів Біблії усього того, що пов’язане з цією назвою (Рос), не вбили бажання заглибитися у сутність проблеми, оскільки надто вже значущими поставали події далекого минулого, пов’язані з ними персонажі, наслідки їх діянь тощо.

Так виникло нагальне бажання простежити ще одну сторінку буття Давнього Космосу, пов’язану з теренами й людністю Праукраїни через призму її міжнародних (а можливо й міжгалактичних!) зв’язків. Бо історія України починається не з 1991, не з 1917 і навіть не з часів Богдана Хмельницького (XVII ст.)! Вона губиться у сивій давнині, у морокові часу. І наша місія полягає у спробі заглянути у той Морок. І задуматися над тим, що зможемо там простежити...

* * *

Із прадавніх часів Схід Європи населяють українці – великий народ із драматичною долею, який сьогодні, напружуючи всі свої сили й помисли, повільно, але невідворотно повертається до європейської спільноти, аби знову ствердитися в сім’ї народів цивілізованих. На цьому шляху йому доводиться долати перешкоди політичного, економічного, духовного характеру, які мають переважно зовнішній вияв. Імперська пропаганда сусідів тривалий час упроваджувала в свідомість українців ідеологічні стереотипи щодо їх “другорядності”, у зв’язку з чим останні фактично випадали з процесу світової історії.

Не випадково, що час формування українського етносу та походження його держави став однією з найскладніших і заплутаних наукових проблем, яка постійно використовувалася в політичних цілях, завдяки чому з неї вивітрувався творчий дух. В часи інформаційної війни ця проблема особливо актуалізується. Історично так склалося, що український народ неодноразово втрачав свою державність, тому й ставав об’єктом політичних маніпуляцій з боку ідеологів Росії (у часи її імперського буття чи в

совецьку добу), політичні керманічі якої завжди намагалися будувати своє минуле, сьогодення й майбутнє на здобутках інших етносів. При цьому ці ідеологи завжди не могли дійти згоди щодо одного аспекту проблеми: звідки й відколи “виводити” український народ; донедавна його в кращому випадку представляли нащадком “ополяченої” слов’янської людності, яка заявила про себе чи то в XV ст., чи то напередодні Визвольної війни Богдана Хмельницького (1648–1657). У гіршому випадку російські науковці взагалі відмовляли Україні в праві на самостійне існування, а сам термін “українці”, який розумівся як означення “південно-західних росіян”, виводили з часів Визвольних змагань 1917–1921 рр.

Проте неупереджений погляд на історичні джерела дає підстави стверджувати, що український етнос є одним із найдавніших на планеті, а його вплив на інші культури є надзвичайно плідним. Тому сьогодні актуальним завданням дослідників є розвінчання псевдонаукових тез шляхом об’єктивного викладу конкретної історії, в якій мають бути відображені й імена тих, хто представляв Україну з її найдавніших часів на теренах неохоплюваного Космосу.

На жаль, джерел, які стосуються нашої сивої давнини, надто мало, щоб без особливих зусиль подати панорамну картину початку українського буття. Тому часом доводиться опиратися на побічні дані, в тому числі на міфи про богів і героїв, які своїм корінням ховаються в глибокій минувшині, але їх сюжети продовжують жити і бути головною темою образотворчих мистецтв (скульптура, живопис, вазопис, мозаїка, декоративно-вжиткове мистецтво, різьба, торевтика, коропластика). Щоправда, сьогодні неохідне раціональне прочитання міфів, як це роблять дослідники історії інших народів.

До того ж, зростаючий інтерес науковців і громадськості Європи до давньої історії України, європейських пам’яток первісної археології, до походження європейських народів взагалі, єдності європейської цивілізації та культури спонукає координувати зусилля Європейського співтовариства у вирішенні питань минулих етногенезів.

Варто згадати, що саме праукраїнський етнос у найдавніші часи приручив коня, створив свою оригінальну культуру, зводив неповторні міста, розвивав численні промисли, славився своєю звитяжною армією, і всім цим обумовив матеріально-духовну революцію в Євразії, плодами котрої скористалися немало етносів. До самого ж українського народу доля не завжди була справедливою, хоча це й не означає, що, пам’ятаючи його занепади, слід забувати про його злети.

Справді, не кожен народ Східної Європи має настільки багату історичну й культурну спадщину, як українці. Те, що вже культура античних держав Північного Причорномор'я VI–I ст. до н.е. знаходилася на рівні загальногрецької культури, підтверджується як свідченнями античних авторів, так і археологічними знахідками. В Україні ніби сформувався, поряд із Елладою й Римом, третій своєрідний осередок Античної цивілізації з усією її своєрідністю й усіма “варварськими” відтінками. Натомість ті, хто зажди пихато дивився на українців, перебували тоді на стадії дикунства, на далекій околиці культурного розвитку. І це правда історії, яку не можна приховати.

В історії людства зажди реалізується культурна спадкоємність: як “по вертикалі” (запозичення зі своєї давнини), так і “по горизонталі” (взаємодія культур, співіснуючих у часі). Звичайно, ми відмовляємо в “культурності” плодам діяльності колишніх митців, які ставали рабами антигуманних ідей, служили агресорам, шовіністам і політичним злочинцям, як це маємо на прикладі російських підписантів на підтримку агресивної імперіалістичної політики в Україні.

Взагалі ж культура не має кордонів, доховні здобутки кожного народу можуть, якщо не виникає надзвичайних обставин, безперешкодно використовуватися всіма людьми, які б етнічні, расові, політичні, релігійні, ідеологічні відмінності не були притаманні їм. Тож і культура Риму, і культура іспанського Відродження, і культура французького класицизму нині служать збагаченню всіх народів. І український народ не виняток – він завжди щедро ділився своїми духовними здобутками з іншими.

Проте слід пам'ятати про елементарне правило культурної взаємодії, що витікає із закономірностей культурної спадкоємності: беручи чуже, не слід забувати того, хто створив цінності, які успадковуються іншими! І це не є порушенням біблійного повчання: “Хай не знатиме ліва рука твоя, що робить правиця твоя” (Мт. 6, 3). Ні, це, так би мовити, моральний аспект “авторського права”: автори діляться з іншими своїм, дозволяють користуватися ним, але сподіваються на повагу до авторів, на пошану їх звичаїв і поглядів, ставлення до авторів, як до себе. Це і є вищий вияв гуманізму.

* * *

Отже, зануримося у глибини праминувшини і відчуємо невимовне благоговіння, здивування й зачудування від тієї неймовірної величі духу, яка відкриється в нетрях історії кожному небайдужому!..

1. РОСИ: НА ПОЧАТКУ ІСТОРІЇ

I

Від найдавніших, здавалося б, загублених у мороці небуття часів, терени України були тим місцем, де “сходились” різні народи, де пролягала хитка межа між двома світами: світом осілих хліборобських етносів, які заклали основи західної цивілізації, і світом диких орд, які зі Сходу, з Азії, несли загрозу автохтонним спільнотам Європи. І в цьому – вічна проблема вибору України: розквітнути на Заході чи дати проковтнути себе Сходу [89].

На цій кривавій межі й сформувалася людність, яка сьогодні називає себе “українцями”, “українським народом”. На жаль, так сталося, що українці в останні віки мусили збагачувати духовність сусідньої держави, лідери якої часто по-варварськи ставилися до них. Оскільки в грубій політиці Росії, в її заідеологізованій “науці” виробилася низка жорстких антинаукових підходів, на основі яких родовід українців нерідко “виводили” від початку ХХ ст., українському народові, як правило, відмовлялося в праві на самостійне існування. При цьому на будь-який перегляд таких архаїчних догматів московськими ідеологами накладалося табу.

Звичайно, за межами Росії таке “табу” не має сили. Тому сьогодні незаангажовані науковці прагнуть дати об’єктивну відповідь щодо генези українців. На думку декого з них, досить переконливою постає ранньослов’янська версія походження українського народу. Згідно неї, український етнос постав у часи раннього Середньовіччя (V–VIII ст.), ще до появи першої (?) української держави – Русі (бл. 790 – 1240). Очевидним такими науковцями оголошується й те, що українці (як нащадки “русів”) – це народ, котрий у часі пов’язаний із процесом походженням слов’ян у I тис. н.е., тож він просто не міг сформуватися раніше. Концепція ніби то органічно вписується в європейську історію, за якою утвердження сучасних європейських націй розпочалося переважною мірою відразу ж після падіння Римської імперії (V ст. н.е.) чи дещо пізніше.

Справді, перші документальні свідчення про людність славетної держави Русі під іменем *Ρως* (*Рос*) зустрічаємо у візантійському “Житті свт. Георгія Амастрідського” (поч. 830-х) – про їх похід на Візантію [15, с. 64], під іменем *Rhos* (*Рос*) – у західних “Бертінських аналах” (839) [5], під іменем “*ар-рус*” (*рус*) – у творі арабського автора Ібн Хордадбеха (820–912) “Книга шляхів і країн” (846/847) [35] і під іменем *русь* – у вітчизняній “Повісті минулих літ” (згадка датована від 852) [80, с. 11].

Зокрема, чи не першим свідченням існування Русі є переказ про похід князя росів Бравліна на Південний Крим у кінці VIII ст. В “Житії свт. Георгія Амастрідського” мова йде про похід у 830-х на Візантію “росів – народу, як усі знають, вищою мірою дикого й грубого, який не демонструє ніяких слідів людяності” [15, с. 64]. За свідченням західних хронік, у 839 посланці “хакана” (кагана, князя) русів (у західних джерелах, як зазначено, – *Rhos*, тобто “роси”) відвідали двір візантійського імператора Феофіла (829–842) в Константинополі, а потім – резиденцію короля франків Людовика I Благочестивого (814–840) в Інгельгеймі на Рейні [137].

Щоправда, у популярній літературі (наприклад, у “Житії Афанасії Егінської”) зустрічається згадка про напад “Руси” (*Ρώζ*) на грецький острів Егіну поблизу Афін уже у 813. Там оповідається, що преблаженна Афанасія народилася на острові Егіна в сім’ї благочестивих батьків Микити й Ірини, від яких у 7-річному віці навчилася читанню. Згодом вона вирішила піти в монастир, Але батьки безперервно спонукали її залишити рятівний шлях безшлюбності і примусили вийти заміж. Афанасія була у шлюбі 16 днів, коли військо русів прийшло в ту країну і чоловіка її було вбито; Афанасія зібралася з духом, знову побажавши вести чернече життя. І раптово вийшло повеління кесаря, яке вимагало, щоб молоді вдови виходили заміж за його воїнів [34; 98].

Слід зазначити, що ряд дослідників вважає таку інформацію результатом помилкового перекладу етноніму арабських (берберських) піратів-маврів (*Maurousioi*). Хоча, на думку дослідника М. Слабченко [144, с. 129], мова в “житії” йде саме про русів, і непрямим підтвердженням істинності описуваних подій є те, що в правління Михаїла I (811–813) з’явився указ про видання молодих вдів за військовослужбовців. Таким чином, факти засвідчують, що початком Русі як держави цілковито міг бути вже 790 рік н.е., а то й раніше.

У подібній ситуації закономірно постає питання: на якому етнічному ґрунті започаткувалося таке політичне утворення як “Русь”? Прагнучи виявити глибинні корені українців, дослідники здавна намагалися розгадати етимологію слів “*рбси*” й “*рўси*”, що тлумачилися то як відмінні, то як тотожні.

Вже від часів російського ідеолога М. П. Погодіна (1800–1875) шовіністично й антиукраїнськи налаштовані московіти підміняли реальну історію України та Росії надуманою й заполітизованою і найчастіше “виводили” родовід русів чи “русичів” (ототожнюваних із “русскими”) то зі Скандинавії (звідки нібито було “запрошено” варягів-“русів”, які, мовляв, і дали народу

своє ім'я), то з Норіку (теперішня Австрія, де мешкали германці-“руги”, яких оголосили “попередниками” русів-*Рѡс*, оскільки західні джерела навіть у X ст. називали русів *ругами*), то із Суздальщини (звідки міфічні “корінні” руси, мовляв, вирішили перебратися на Південь, у Подніпров'я, щоб започаткувати там державу Русь, а потім пізніше, під натиском кочівників, повернутися в XIII ст. назад, на Північ, куди разом із ними, бачте, і “перемістилася” Русь). Згодом у російських “білянаукових” колах склалися три провідні версії походження слов'ян-русів, за якими їх генеза виводилася або з Подунав'я (південна версія), або з басейну Вісли-Одери (західна версія), або з Верхнього Подніпров'я (північна версія).

Щоправда, вже в совєцькі часи немало серйозних російських науковців (О. П. Дьяконов, Н. В. Пігулевская, Б. О. Рибаків, В. В. Сєдов та ін.) схилилися до тлумачення поняття “руси” як назви автохтонного народу чи спільноти, що започаткувала себе на Балканах чи в Україні (при цьому Б. Рибаків і М. Тіхоміров вважали “росів” і “русів” різними об'єднаннями). Проте більшість московських дослідників, у тому числі мовознавців, уперто стверджувала, що назва “Русь”, мовляв, не має українських (=слов'янських) коренів, тож вона, бачте, прижилася в Київській державі як “запозичена”!

Окремі ж російські автори-радикали взагалі відверто заперечують нашу праісторію або оголошують її частиною історії Росії (назва постає як калька з грецького *Ρώσια*, як греки називали Русь), хоч остання має таке відношення до Русі, як Румунія (Romania) до Римської імперії (Pax Romana): назви різними мовами майже тотожні, але їхній зміст – різний. “Помірковані” московські автори розглядають Русь як “колиску трьох братніх народів” (російського, українського, білоруського – *І. М.*), у якій українському народові як “творцеві” цієї “колиски” фактично відводиться окраїнне місце; вони теж прагнуть “розмити” історичну пам'ять українців, але вже, так би мовити, “коректніше”.

Новітні концепції російської імперської пропаганди досить мало додали до традиційно-погляду Москви на походження *росів* та *русів*. Сьогодні щодо проблеми походження хороніму (назви) “Русь” (грец. *Ρώσια*) сформувалося кілька десятків гіпотез, і кінця цьому процесові не видно. Ось лише деякі з них: 1–2) варязька та її різновид – норманська (“русами” були саме варяги – “північні веслярі”, “мореплавці”); 3) кельтська (русами пропонується вважати слов'янізованих кельтів південного узбережжя Балтики та Північного Причорномор'я); 4) полабсько-поморська (назва “рус” походить від назви західнослов'янських племен); 5) русинська (термін породила назва р. Рус, що впадає в

оз. Ільмень); 6) руська (слово походить від позначення кольору “русий”); 7) грецька (в основі назви – прикметник “роос” – “червоний”, “рудий”, “русявий”); 8) латинська (рус – від “ruz”, тобто “село”); 9) готська (русами були “славні готи” – германці); 10) “росьська” (назва походить від позначення племен з групи прусів); 11–12) “волзька” та “русанська” (назва – від різновидів назв Волги та Руси); 13) хозарсько-тюркська (руси – народ східного походження); 14) географічна (назва “русь” – похідна від етнічної назви населення, що проживало над річкою Рось, а над гирлом цієї ріки, яка впадає в Дніпро, стояло місто Родень); 16) роксоланська (термін своїм походженням завдячує племені з етнічної групи світлооких аланів, які належали до іраномовних племен сарматського походження); 15) соціальна (руси – це назва верхнього прошарку тогочасного східнослов'янського суспільства) та ін.

У зв'язку з відкритою агресією Росії проти України, розпачатою на початку 2014, та загостренням російсько-українських стосунків, заідеологізовані, шовіністично налаштовані російські автори взагалі взяли за правило відмовляти українському народові в самотності, оголошуючи його тією частиною ... російського народу, що попередньо “піддалася ополяченню”! Звісно, історична, культурна й релігійна спадщина України при цьому оголошувалася ... “общей с Россией”!...

Проте сучасні вчені мають незаперечні свідчення того, що саме предки українців створили державу Русь, яку з повним правом можна назвати державою Українською. Оскільки, починаючи з 1187, щодо території Руси у давніх літописах паралельно вживається і термін “Україна”, в українській історичній науці міцно закріпилося поняття “Україна-Русь”. Нині є вагомі історичні підстави стверджувати, що пращури українців із найдавніших часів мешкали у Подніпров'ї й Побужжі і дали початок не лише українській державі “Русі”, але й ще раніше, разом із сарматами, – народові “рос” як її творцю. Свідченням цього часом оголошуються наявні до сьогодні на Київщині, Черкащині та Житомирщині назви гідронімів (Рось, Росава, Роська, Роставиця) і населених пунктів (Росава, Росоша, Велика Росівка, Русалівка, Руде село, Рижівка, Руська Поляна, колишня Родня тощо), за допомогою яких роси могли зафіксувати своє первісне розселення.

В останні десятиліття з'явилася низка праць українських авторів “фолк-історії”, таких, як В. М. Бебик (нар. 1959), І. І. Білик (1930–2012), О. А. Білоусько (нар. 1951), М. Галичанець (М. О. Гринчак) (1926–2009), І. В. Каганець (нар. 1961),

Ю. М. Канигін (нар. 1935), Є. П. Паламарчук та І. Ю. Андрієвський (нар. 1956), С. П. Плачинда (1928–2013), Л. Т. Силенко (1921–2008), В. П. Шаян (1908–1974), Ю. О. Шилов (нар. 1949) та інші [8; 10; 19; 43; 58; 65; 76; 106], які намагаються “по-своєму” донести до читача сенсаційність нашої давнини. Проте як непрофесіонали, вони нерідко надто вільно оперують історичним матеріалом. У результаті безідейні представники аполітичної еліти безкомпромісно звинувачують таких “новаторів” (часом – з ортодоксальних позицій) у “поспішних і науково необґрунтованих висновках” і піддають гострій критиці їх твори як такі, що належать до “міфо-історичного напрямку” [101].

Український мовознавець, виходець із Сумщини Г. П. Півторак (нар. 1935), з приводу “надуманої”, на його думку, “науковості” та “сучасної міфотворчості”, зазначав, що “брак дослідницького досвіду, нерозуміння спиратися на науково достовірні джерела й оперувати конкретними історичними фактами, нарешті невміння (чи небажання) зважати на загальновизнані наукові аксіоми й здоровий глузд часто призводять до того, що добрі патріотичні наміри таких аматорів обертаються нестримними фантазіями, виданням бажаного за дійсне. ...Такі “відкриття” роблять ведмежу послугу сучасній україністиці, виставляють її на посміховище цивілізованому світові” [112, с. 3–4].

Все це ніби то вірно і, здавалося б, немає підстав для дискусії. Проте неважко в подібній критиці помітити моменти нелогічності й непереконливості. По-перше, активність згаданих “істориків”-ентузіастів часто поставала як породження щирого патріотизму, аматорства, недовіри до офіційної науки й колоніального та постколоніального комплексу меншовартості українців. Тож треба говорити не тільки про шкоду, яку вони, мовляв, здатні нанести професійній науці, але й про заангажованість офіційної гуманітарної науки в Україні, яка часом відривається від свого національного ґрунту.

По-друге, здавалося б, можна не брати до уваги доробки на кшталт писань “зірки ЗМІ”, вихідця з Сумщини, доктора політології В. М. Бебика, безапеляційні висновки якого викликали обурення відомих і менш відомих археологів України, тож 11 грудня 2014 загальні збори Спілки археологів України ухвалили “Відкритий лист” до української громадськості, політичних діячів і журналістів, у якому 66 науковців, зокрема, наголосили: “Усі висловлювані ним (В. М. Бебиком – *І. М.*) у мас-медіа “теорії” – на кшталт ... “українства Ахіллеса, Геракла, Геродота, Александра Македонського, коптів та гіксосів”, “українського походження

Христа, Будди, Заратуштри і Чінгіс-хана”, “татаро-монголо-української держави” – є сумішшю наївного історичного примітивізму, дилетантства, невігластва та дивовижної самовпевненості” [20]. І все ж при цьому насторожує стиль критики, поданої в листі: надто вже вона нагадує жданівські постанови сталінських часів. До того ж, оголосити когось невігласом – не значить засвідчити свій інтелект.

По-третє, борючись із “дилетантизмом” проукраїнськи налаштованих ентузіастів, не слід потурати “професійним”, але антиукраїнськи зорієнтованого авторам, які в своїх висновках завжди безапеляційно перекручували українську минувшину, і це до останнього часу не помічалось “принциповою” науковою елітою в Україні.

По-четверте, за умов сучасної інформаційної війни основні зусилля істориків-професіоналів в Україні мають бути спрямовані на розвінчання “опусів” новітніх українофобів, що постали як результат замовлення чи дій різного роду шовіністів, нацистів, путінців тощо [13], і місце яким – хіба що на смітнику цивілізації. Бо в них не історія пишеться на основі документів, а документи витлумачуються на догоду імперській ідеології. Виразники таких ідей прагнуть привласнити українську культуру, нависити на українців ярлик чи не “культуртрегерів”, не здатних, мовляв, до формування власної духовності.

По-п'яте, при вивченні давнини історик має враховувати усі джерела, в тому числі міфи й перекази. Археолог, який відкидає міфи, ніколи не стане ні Г. Шліманом (1822–1890), ні А. Евансом (1851–1941)! Тому як би строго науковці та неупереджені читачі не ставилися до творинь деяких вищезазначених українських авторів, котрі в пориві “надмірного” патріотизму часом “розбавляють” науку міфами й лірикою, все ж їх ідеї й здогадки іноді не позбавлені “раціонального зерна”. А значить, ніяке “загальноновизнане” не повинне гальмувати творчий пошук (навіть якщо хтось назве його “міфотворчістю”).

Науковий підхід не має нічого спільного з подібною категоричністю. Він передбачає вивчення, глибокий комплексний і компаративістський аналіз археологічних пам'яток, історичних писемних документів, релігійно-міфологічних текстів, лінгвістичних матеріалів тощо, а тому не може зводитися до строгої дидактики, повчання, **як писати** і **що говорити**. Наука має бути зорієнтованою на досягнення об'єктивної істини через живу “сократівську” дискусію. Наука повинна спонукати дослідника до всебічного вивчення джерел і незаангажованих висновків, які робляться на основі дослідження.

Отже, спробуємо критично з'ясувати, що повідомляють історичні матеріали про минуле українців? Чи можна на основі їх ретельного аналізу встановити, чийми нащадками є сучасні українці? І як глибоко в минуле проникає їх етнічне коріння?

II

Сьогодні у дослідників є всі підстави стверджувати, що прямий та опосередкований родовід українського народу має таке глибоке коріння, що він може вважатися одним із найдавніших етносів Європи. Уже давньоукраїнський автор Нестор Літописець (кін. XI – поч. XII ст.), опираючись на свідчення Біблії, опрацьовані візантійськими істориками Іоанном Малалою (бл. 491–578) і Георгієм Амартолом (IX ст.), виводив ґенезу слов'ян (у тому числі українців) від Яфета, сина Ноя, нащадка Адама в 12-му коліні [80, с. 1].

На думку Нестора, праслов'яни спочатку мешкали в Подунав'ї, звідки вони прийшли в Прикарпаття і Придніпров'я, де знайшли свою нову батьківщину. Тут із ними частково змішалися місцеві племена, у результаті чого й почав складатися праукраїнський етнос як фундамент майбутньої слов'янської спільноти. Не доходячи єдиної думки щодо вірогідності зазначеної вище міграції, сучасні історики й археологи у переважній більшості дотримуються ідеї формування слов'янського “суперетносу” на території саме Західної й Правобережної України. Певною мірою це підтверджують писемні документи й археологічні пам'ятки. Що ж стосується місця “русів” у подальшому процесі формування східнослов'янської еліти, то літописець дотримується версії про їх “покликання” зі Скандинавії у 862, хоча далі зазначає, що вперше Руська земля стала відома у 852, тобто ще до приходу варягів, яких він ототожнює з русами!

Якщо припустити, що назва “рус” виходить від скандинавів, то як можна пояснити назви з коренем “рус” у тих місцях, де не ступала нога норманів і фінів? Це в Трансільванії: Рава Руська, Руске Ушіце; на західній стороні Карпат – р. Рушково, село Рушполян; на східній буковинській стороні – Русь-Молдвіца; в центрі Трансільванських Альп село Русс, гора Рушка, села: Рушкічі та Русберг. Річка Русова впадає в Дністр поблизу Ямполя; село Руска Банілла на Буковині біля Пруту; ряд сіл навколо Дунаю у Валахії; Руцук Дунаї.

Руси справді не могли походити зі Скандинавії уже хоча б тому, що цими словами називали людність на теренах України задовго до появи на її землях варягів. До того ж іноземні джерела

не говорять про наявність хоча б якихось “русів” у Скандинавії. Слід зазначити, що греки називали русів словом *Ρῶς*, а варягів (коли їх не змішували з русами) – *Βαράγγων* (грецькою звучить як “баряги”, українською – “варяги”, бо в Україні і грецьке слово *басилевс* найчастіше читалося як *василевс*). Отже, назви росів чи русів найімовірніше перенесли на варягів як на фейкових “творців” української державності, і, зрештою, останніх (варягів) у Європі неправомірно ототожили з русами!

Коли ж, у якому часі могли мати місце процеси формування й ґенези українського етносу? Початок ланцюга взаємопов’язаних спільнот, що змінювали одна одну, але склали єдину лінію українського “родоводу”, губиться у сивій давнині. У цьому питанні, через обмаль писемних джерел, замішано немало плутанини й перекосів. Та, незважаючи на все це, ретельне дослідження скупих документів дає вагомі підстави стверджувати саме про автохтонне походження українців-слов’ян (вони ж – руси, вони ж – східні слов’яни).

І велику роль у з’ясуванні даної проблеми грають міфи та перекази. Адже з діянь богів і героїв розпочинається історія багатьох народів. Так, загальновідомо, що давні греки вважали себе дітьми Геракла, те ж саме говорили про себе царські скіфи. Римляни починали свою історію з життя й діяльності Ромула та Рема. Є своя легендарна історія (“священна пам’ять”) у німців, скандинавів (сказання про богів Одіна, Локі, Тора, нібелунгів, Зігфріда тощо), у французів і англійців (сказання про Грааля) та ін. У монголів є своя священна історія, систематизована за вказівкою Чінгіс-хана, біля витоків якої стоїть бог війни Сульде.

Особливо ґрунтовно відпрацьовані міфологізовані варіанти священної історії арійської Індії (Веди, “Рамаяна”, “Махабхарата”, пурани, ряд інших книг ведичного циклу) та Персії (“Авеста”) доби II–I тис. до н.е. Ще раніше вони були представлені у вигляді власних таємних доктрин у стародавніх єгиптян і шумерів. Досить детально священна історія розроблена у євреїв (Танах). Священні книги, ритуальні піснеспіви, передання, міфи – все це є концентрованим вираженням пам’яті народів. І хоча питання оригінальності деяких стародавніх вітчизняних джерел (на кшталт “Книги Велеса” та “Слова о полку Ігоревім”) нібито однозначно не вирішене, проте є свідчення документів, які належать іншим народам, але стосуються й нашої давнини. Передана протягом тисячоліть із вуст в уста, така усна, потім писемна традиція нерідко грає важливу роль джерела, особливо тоді, коли власні писемні джерела відсутні або ж сприймаються дослідниками як сумнівні. Тож звернемося до них.

Біблійні й міфологічно-історичні тексти, з яких виходив Нестор Літописець, засвідчують, що герой “потопу” Ной мав трьох синів – Яфета, Сіма й Хама, нащадки яких після потопу заселили, як стверджується, чи не всю Землю. Так, рід Хама дав початок “хамітам” – африканським, давнім південно-аравійським і деяким палестинським етносами; рід Сіма – “семітам”, тобто народам південно-західної Азії; рід Яфета – “яфетидам” чи народам Європи й північно-західної Азії.

Згідно Біблії, у Хама було 4 сини, котрі, за традицією, стали родоначальниками різних народів: а) Хуш (гетули, нубійці, мероїти, кушіти, ефіопи, сабеї, хадрамаутці), син якого Німврод царював у Вавілоні; б) Міцраїм (лівійці, єгиптяни, філістимляни, кафторіти); в) Фут (бербери, туареги); г) Ханаан (ханаанці, фінікійці) [167].

У Сіма було 5 синів, які дали початок низці інших народів: а) Арфаксад (едумеї, амалікітяни, моавітяни, аммонітяни, араби, євреї, набатейці); б) Елам (еламіти, перси); в) Ашшур (ассирійці, аккадці, халдеї Месопотамії); г) Луд (давні лідійці в Анатолії); д) Арам (арамейці, сирійці) [144].

Нарешті, у Яфета було сім синів (Бут. 10, 1–2), які володіли численними територіями. Території розселення народів, які, за Біблією, походять від синів Ноя, ми визначали, враховуючи дані релігійних і світських дослідників, опираючись на логіку етнопроцесу. В результаті картина розселення біблійних народів вимальовується такою: Гомер (кіммерійці; Східна Україна.), Магог (Правобережна Україна, Північно-східна Румунія), Мадай (Мідія, Персія), Яван (Еллада, Еоліда, Іонія, Троада, Родос, Дарданія, Крит), Тувал (ассир. “табал”, грец. “тібарен”; Грузія, Мала Азія), Мешех (ассир. “мушки”, грец. “мосхи”; Каппадокія, Східне Закавказзя, Північний Кавказ; угро-фінські народи) і Тірас (єгип. “туруша”, “морські народи” – грец. “тірсени”; Фракія, Македонія, Епір), а також сини Гомера: Ашкеназ (ассир. “ашкува”; скіфи), Тогарма (ассир. “тілгаріммі”; вірмени), Ріфат [52].

Зарубіжні коментатори Старого Завіту сходяться на тому, що саме Магога, другого сина Яфета, слід вважати тим політичним діячем, який, згідно Біблії й святоотцівської спадщини, поширив свій вплив на сусідні народи, що мешкали на території від Дунаю і Карпат до Волги і Кавказу. Уперше ім'я Магога (як діяча далекого минулого) згадується Мойсеєм у XIV ст. до н.е. (Бут. 10, 2), потім Єзекіїлем (VI ст. до н.е.) (Єзек. 38, 1; 39, 6), далі Єздрую – автором 1-ї Книги Параліпоменон чи Хронік (1 Пар. 1, 5) у V ст. до н.е. У біблійних текстах Магог (і його пізніший спадкоємець Гог) постає як “князь (грец. ἀρχοντ) країни Рош” (Рос, грец. Ρῶς), краю, де

колись правив князь *Рош* чи **Рос**, землі, названої іменем одного із попередників Гога (Єзек. 38, 2–3; 39, 1–15), та як володар ще чотирьох північних країв (Одкр. 20, 7), де мали владу його брати-васали Яван, Тувал і Мешех. Четвертий васал не названий, але логічно це мав бути Гомер. Ной прорік блискуче майбутнє нащадкам Яфета: “Нехай Бог розпросторить Яфета, і нехай пробуває в наметах він Сімових, – і нехай Ханаан рабом буде йому!” (Бут. 9, 27).

Протодержавне утворення Магога, Роса і Гога слід ідентифікувати саме з осілою людністю, а не, приміром, кочовим народом, який є мобільнішим. Виникає питання: чому? А все тому, що в ті часи для здійснення настільки масштабних походів і заходів по освоєнню нових земель необхідні були відповідний рівень розвитку економіки, військової організації, соціальної структуралізації суспільства, зрештою, ідеологічні фактори, які б давали змогу консолідувати давній праєтнос, мобілізувати його на вчинення зазначених дій. Жоден із тодішніх кочових народів Євразії не був спроможний на це. І тільки одна багаточисельна людність, яка на теренах України першою перейшла до осілого способу життя (детальніше про це мова піде нижче), виявилася здатною вписати нову сторінку в розгортання “післяпотопних” глобалістських процесів.

Так сталося, що під тиском і впливом іноземних “світил науки” (передусім творців марксистської концепції), українці свою історичну міфологію “якщо не звели цілком до вигадок і казок “темних предків”, то вивели її за рамки історії, віднесли до фольклору, тобто художньої літератури” [65, с. 10]. І це тоді, коли переважна більшість західних істориків визнає реальність буття таких “міфічних” персонажів, як Пріам і Агамемнон, Тесеї і Ромул, Артур і Беовульф, Чех, Лех і Крак тощо. Самі євреї, як уже зазначалося, не мають сумнівів щодо історичності своїх “патріархів”. А от на постсовецьких теренах Магог – власне, перший відомий український політичний діяч, ім’я якого донесла до нас культурно-історична традиція, залишається лише “міфом”. І це тоді, коли археологічні й інші дані підтверджують історичність біблійних фактів, навіть їх хронологію. Цікаво, що в Гілдохолі (Сіті, Лондон) встановлені статуї князям Магогу й Гогу, а пересічний українець часто й не чув про своїх знаменитих предків!

На жаль, зарубіжним українофобам “підспівує” частина вітчизняних науковців, яка або страждає на синдром меншовартості, або стурбована лише тим, як би неупереджені висновки на користь прадавньої історії України не “образили” московських ідеологів, котрі не схильні поступатися “першістю” в

часі щодо своєї химерної минувшини, або не готова переглянути свої колишні погляди, які не відповідають нинішнім реаліям, але які свого часу забезпечили їм наукові ступені й звання...

Тож звернемося до матеріальних пам'яток культури.

III

Датою прориву в дослідженнях доісторичного минулого України можна вважати 1874 (а то й 1854), коли в Галичині, яка входила до складу Австро-Угорської імперії, було отримано, а потім і опубліковано перші відомості про архаїчну культуру (названу згодом Трипільською) з її мальованою керамікою.

Портрет В. Хвойка.
Музей Трипільської
культури. Переяслав-
Хмельницький

Проте справжнє відкриття цієї феноменальної культури було здійснене в 1893 українським дослідником, чехом за походженням, Вікентієм Хвойкою (1850–1914), коли на Кирилівській горі у Києві він виявив знахідки, що належали до зазначеної археологічної культури. У 1896, в результаті дослідження стародавнього поселення біля с. Трипільля на Київщині, вчений виділив *Трипільську культуру* (5500–2750 до н.е.), хронологічні рамки якої пізніше були

визначені від рубежа неоліту й енеоліту до рубежа енеоліту й халколіту (епохи бронзи). Ця культура, яка отримала назву від найменування придніпровського села Трипільля, де велися розкопки, мала доленосне значення для Праукраїни і справила потужний вплив на життя її мешканців.

Уже саме її відкриття стало справжньою науковою сенсацією. Носієм культури, як про це В. В. Хвойка доповідав на XI Археологічному з'їзді в Києві (1899) [169], була, на його думку, автохтонна спільнота, яка сформувалася на території Правобережної України в новокам'яному (неолітичному) періоді та за часів енеоліту чи мідно-кам'яного віку (зазначимо, що сьогодні радіоактивний аналіз недостатньо "чистих" трипільських артефактів часом дає й більш раннє датування цієї культури).

Дослідження В. Хвойка були доповнені на поч. ХХ ст. матеріалами розкопок у 1902–1903 під керівництвом іншого

українського дослідника, німця за походженням, Е. Р. фон Штерна (1859–1924), у Молдові, де він відкрив *культуру Кукутені*, про яку доповідав на XIII Археологічному з'їзді в Катеринославі (1905) [170], і яка нині розглядається як складова *культури Кукутені-Трипілля*, поширеної на території від Дунаю до Дніпра [184, с. 165–320]. Сенсаційні відкриття й аргументовані висновки двох ентузіастів від науки зробили справжній переворот у звичних уявленнях людей про хід історії та центри світової цивілізації [44, дод., с. 48] і значили для світової науки не менше, ніж розкопки Трої й Мікен. І якщо В. Хвойка акцентував увагу на автохтонному походженні культури, то Е. Штерн – на “домікенському” періоді її існування.

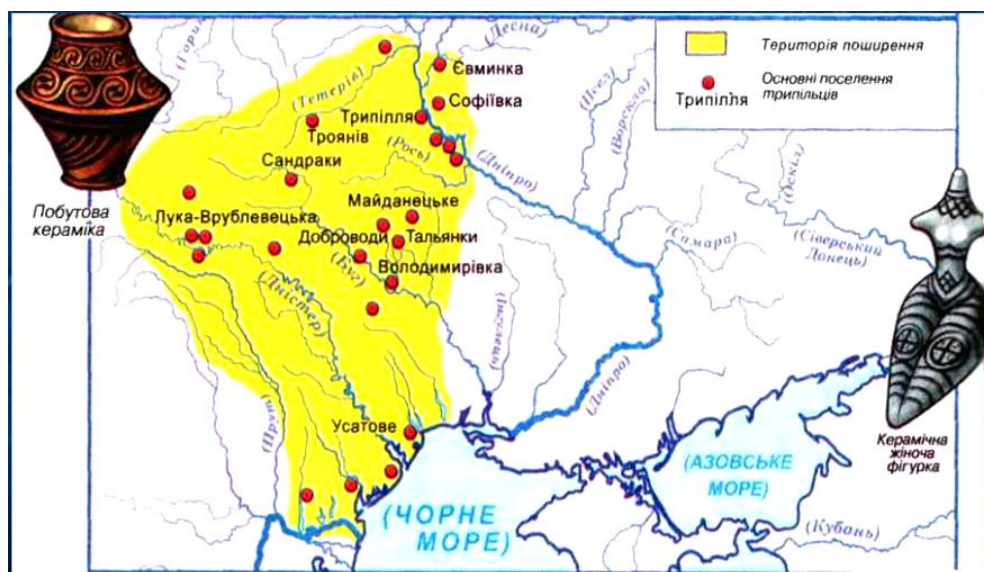
Вивчення феномену Трипілля не припиняються ось уже протягом понад століття. Історик і археолог із Сумщини І. Т. Черняков (1936–2011) виділяв щонайменше три періоди в цьому процесі [44, дод., с. 48–49]. Так, на першому етапі (поч. ХХ ст. – до 20-х рр.), крім В. Хвойка й Е. Штерна, до дослідження пам'яток Трипілля доклали зусиль В. Б. Антонович (1834–1908), М. Ф. Біляшівський (1867–1926), Ф. К. Вовк (1847–1918), С. С. Гамченко (1859–1934), В. О. Городцов (1860–1945), науковець М. Я. Рудинський (1887–1958) із Сумщини, О. А. Спіцин (1858–1931), В. М. Щербаківський (1876–1957) та ін. Працями цієї когорти вчених було започатковане вивчення Трипільської культури як окремої одиниці у старожитності України.

На другому етапі (20 – 60-ті рр. ХХ ст.) вивчення Трипільської культури головними проблемами, що вирішували трипіллезнавці, була детальна систематизація стародавніх пам'яток, їхня періодизація, створення хронологічної шкали, визначення локальних груп, походження й історичної долі племен, що були носіями культури, з'ясування економічного, соціально-культурного рівня розвитку, ідеологічних уявлень тощо. Значний внесок у вивчення Трипільської культури здійснили у цей період такі науковці, як С. М. Бібіков (1908–1998), Б. Л. Богаєвський (1882–1942), А. Л. Єсипенко, О. О. Кандиба (Ольжич) (1907–1944), С. С. Магура (1897–1938), М. Л. Макаревич (1901–1988), М. О. Макаренко (1877–1938), Т. С. Пассек (1903–1968), Л. Є. Чикаленко (1888–1965), В. Г. Чайльд (1892–1957) та ін.

Нарешті, на третьому етапі (з 60-х рр. ХХ ст.), коли до археологічних досліджень була долучена аерофотозйомка, великий внесок у вивчення цієї культури зробили В. М. Даниленко (1913–1982), К. В. Зіньківський, В. О. Круц, В. І. Маркевич, В. Ф. Мицик, Т. Г. Мовша (1922–2003), Л. Ю. Поліщук, С. М. Рижов, Н. В. Риндіна, О. В. Цвек, Є. М. Черних,

К. К. Черниш, І. Т. Черняков (1936–2011) із Сумщини, К. В. Шишкін, М. М. Шмаглій та інші науковці. У низці цих досліджень хотілося б відзначити особливо ґрунтовні, як на наш погляд, праці українського науковця М. Ю. Відейка (нар. 1956) [17; 18].

На сьогодні загальна бібліографія наукових праць по Трипільській культурі, виданих в Україні, Молдові, Румунії, Німеччині, Австрії, Британії, Польщі, Росії, США та інших країнах, налічує понад 2 000 назв. Про цю таємничу культуру “накопано” й написано так багато, що, здавалося б, вона вивчена більш, ніж достатньо. Проте це не так. Загадок навколо “трипільського феномену” існує все ще немало. Так, дотепер не вщухають дискусії щодо питань походження й етнічної приналежності трипільців, віку самої культури і релігійних вірувань її носіїв, долі людей після припинення існування культури і семантики зображень на керамічних виробах трипільців тощо.

Початковий район поширення Трипільської культури. *Мапа*

На жаль, трипільці не донесли до нас писемних свідчень про найважливіші події своєї тривожної історії, хоча їх складна знакова система орнаменту (схожого, як дехто стверджує, на клинописне письмо шумерійців), а також невеликі глиняні циліндри, конічні фішки, кубики, “зірки”, кульки й “напівсфери” для лічби (подібну роль через тисячу років у шумерів грали “жетони”, знайдені археологами у містах Месопотамії) свідчать, що трипільці стояли на порозі запровадження письма й рахунку, і тільки через певні політичні обставини, мабуть, не встигли цей поріг переступити.

Науковцями неодноразово висловлювалися припущення щодо існування такої у трипільців найпростішої писемності [93; 188]. У 1970-х були виявлені уламки трипільського посуду з загадковими знаками, котрі деякі вчені витлумачили як петрогліфи, піктограми чи ієрогліфи, що поставали як зображення людей, тварин і рослини. Ряд українських дослідників – В. Мойсеєнко, Б. Я. Яценко (1933–2005) з Сумщини та ін. – переконані, що свідченням трипільської писемності слід вважати й окремі наскельні малюнки і “написи” Кам’яної могили на Мелітопольщині, датовані VII – III тис. до н.е. [66; 175; 186; 189]. Такої ж думки дотримується А. Г. Кіфішин (нар. 1935), який заявив, що йому вдалося “дешифрувати” трипільські написи на Канівщині. Оскільки перевірити це немає змоги, дані пам’ятки оголошені такими, які до покищо “мовчать”. Тож доводиться вдаватися до інших джерел.

Керамічні символи трипільців.
Нац. музей історії України

Територіально Трипільська культура займала чи не все Лісостепове Правобережжя й Подністров’я (від південно-східного Прикарпаття до Дніпра і навіть Переяславщини), а на пізньому етапі свого існування навіть поширила пам’ятки на Волинь, Молдову і Степове Причорномор’я

(у 15 нинішніх областях України); вона охоплювала своїм впливом територію чи не всього Правобережжя (сучасні Івано-Франківська, Чернівецька, Вінницька, Черкаська, Хмельницька, Київська й Тернопільська області, частини Одеської, Рівненської, Житомирської, Кіровоградської, Миколаївської й Львівської областей), територію Молдови й частково – Румунії. Пам’ятки цієї культури виявлено на території 20 областей України.

Людність Трипільської культури стояла, як вважають науковці, на порозі цивілізації [48, с. 160]. Вражають вік цієї культури (близько 2,7 тис. років), загальна територія її поширення (понад 200 тис. км², що майже = території Великої Британії, з них 90 відсотків – на території України), швидкі темпи освоєння її носіями нових земель. Жодна з розвинених європейських хліборобських культур не може зрівнятися з нею ні за тривалістю існування, ні за площею, ні за темпами поширення. Звичайно, тут мав місце і вплив інших осілих (балканських) і кочових (степових) спільнот, які мешкали за межами Трипільської культури, проте розвиток більш-менш відокремлених культур призвів насамперед до виділення на сході й півдні локальних груп (“Яван”, “Тувал”,

“Мешех”), що мали різну долю. А може, не обійшлося й без впливу незбагненого Космосу, про йтиметься далі.

Зрештою, в результаті досліджень Трипільської культури на другу половину ХХ ст. визначились три основні групи концепцій її походження: а) автохтонна; б) міграційна; в) синкретична.

Ряд дослідників (В. В. Хвойка, Т. С. Пассек, І. Т. Черняков, А. Г. Кіфішин та ін.) розробили концепцію автохтонного походження Трипільської культури, згідно з якою вона виникла в Україні на основі розвитку місцевих неолітичних культур, а потім поширилася в Молдові й на Балканах і була представлена далекими предками слов'ян. Прибічники цієї ідеї вважають, що трипільці в добу енеоліту стояли біля витоків індоєвропейців, а стародавня Україна була колыскою європейської цивілізації. Вони ж припускають, що трипільці дали початок багатьом європейським і навіть азійським народам, предки яких у бронзовому віці розселилися зі своєї батьківщини по різних напрямках, аж до Індії [81, с. 48].

Ще один погляд у рамках даної концепції зводиться до того, що Трипільська культура сформувалася на основі чи під впливом мезолітичної *Гребениківської культури* (VII–VI тис. до н.е.), неолітичної *культури Боян-Джулешти* (VI тис. до н.е.) з Балкано-Нижньодунайського регіону, *Дніпро-Донецької культури* (V–III тис.) та неолітичних культур Українського Півдня, зокрема виділеної В. М. Даниленком *Буго-Дністровської культури* (6400–5300 до н.е.), носії яких вступили в контакт між собою [106]. Про автохтонність Трипільської культури свідчить її зв'язок із західноукраїнською *культурою Лінійно-стрічкової кераміки* чи Дунайською *культурою* (II пол. VI тис. до н.е.) та з іще давнішою *культурою Мізинської стоянки* (різниця в часі з останньою складає 13 тис. років). Важливо підкреслити, що концепцію автохтонізму трипільців відстоює і ряд західних археологів.

Інші фахівці (М. Ф. Біляшівський, В. О. Городцов, Л. Л. Залізняк, О. А. Спіцин та ін.) дотримуються “міграційної” концепції. Вони стверджують, що напівскотарські прасемітські племена, як “давні предки трипільців”, через обмежені природні ресурси у своєму посушливому краї вирушили з Близького Сходу (у кращому випадку – з Малої Азії) через Гем (тепер Балкани) на північ, доки не дісталися благодатної території сучасної України. Тут, на нових надзвичайно родючих землях, вони й осіли, оскільки виявили ідеальний край із оптимальними умовами для хліборобства, щодо якого почали застосовувати технологію обробітку, запозичену в балканських землеробів. На жаль, міграціоністи не пояснюють, що саме спонукало прасемітів

здійснити таку далеку мандрівку, як вона стала можливою при нерозвинутості тодішніх засобів пересування, і чому жителі гір і пустель виявили більшу схильність до хліборобства, ніж мешканці найкращих у світі чорноземів?!

Тут можна згадати, що відкриття в ХІХ ст. низки пам'яток на Близькому Сході (Троя, Мікени, Хеттія) обумовили чи не докорінний перегляд уявлень про перші осередки цивілізації. Поступово в науці сформувався уявлення про те, що прогрес культур на території Європи цілком залежав від розвитку цивілізацій Стародавнього Сходу, де, мовляв, знаходяться витoki відтворюючого господарства, тому вони дали початок першим. Це відбилося й на вітчизняній науці, яка до того ж довго піддавалася особливій ідеологізації, підпорядковувалась інтересам інших політичних структур (насамперед російської), в результаті чого багато явищ українського минулого тлумачилися як неукраїнські за змістом. “Академічна наука – і це закономірно – завжди консервативніша й запізнiло сприймає нові джерела, факти, теорії та гіпотези” [97, с. 66].

Цікаво те, що в колах українських археологів, здається, лише в останні часи проявилася громадянська позиція, виразом якої стала гостра критика (як виключення з норми) давно “розрекламованої” й скандально відомої, сформульованої українським “народним академіком” Ю. О. Шиловим концепції священної трипільської Аратти [179], прямим нащадком і хранителем традицій якої він оголосив ... Російську імперію, фактично закликавши рятувати останню спільними зусиллями росіян, українців і білорусів! [20]. Хоча навіть радикально налаштований у своїх висновках Ю. О. Шилов, категорично заперечуючи семітизацію Трипільської культури, погоджується з тезою про її близькосхідне походження! [177, с. 21].

Слід визнати, що спочатку й автор цих рядків схилився до малоазійської версії походження Трипільської культури [88], але в результаті подальшого вивчення проблеми, під впливом переконливих аргументів, які засвідчують українські корені Трипілля, переглянув першу позицію як хибну. Що вже говорити про частину зарубіжних дослідників! Наприклад, відомий англійський археолог Г. Чайльд вважав Трипільську культуру однією з гілок розвитку так званої “Дунайської культури”, що виникла, на його думку, внаслідок переселення людності з Егейського басейну у Середню та Південно-Східну Європу.

Свідченням близькосхідно – малоазійсько – балканського походження трипільців прибічники “міграціонізму” називають, наприклад, схожість посуду та інших предметів Трипільської,

Балканської (на території Румунії, Болгарії, Македонії, Греції) й *Кріто-Мікенської культур*. Проте у цієї позиції є багато слабких місць. Так, “про яке семітське походження Трипільської культури взагалі може йти мова, якщо трипільці з’явилися на 3 тисячі років раніше за семітів?” [44, дод., с. 7]. До того ж існують і дрібніші неузгодження. Семіти, наприклад, ніколи не вживали в їжу свинини, яка виявилася до вподоби нашим предкам-трипільцям, про що згадує й Л. Залізник [47]. Потім, на кріто-мікенському посуді, як правило, домінують реалістичні сюжети й об’єкти (наприклад восьминоги як продукт моря), тоді як ранні трипільці розписували свій посуд найчастіше абстрактним геометричним орнаментом. Тому судити на основі подібних “аргументів” про ідентичність цих культур буде безпідставно.

Поєднання обох груп концепцій в одній призвело до появи третьої, синкретичної концепції, прибічниками якої є С. М. Бібіков, чех Б. Грозний (1879–1952) та ін. Вона зводиться до тлумачення походження Трипільської культури на основі “синтезу” прийшлого та автохтонного населення. При цьому розповсюджувачем культури з мальованою керамікою від Чехії до Алтаю часом називався ... індоевропейський народ тохарів із Туркестану, найбільш східний носій мов індоевропейської групи! Прихильник ідеї С. М. Бібіков, не погоджуючись із представниками автохтонності й міграціонізму, зазначав, що перші “враховують роль середземноморських впливів у формуванні трипільської культури, але шукають витoki походження її у місцевому племінному середовищі”, а другі “для утвердження своїх поглядів користуються порівняльним методом, особливо у співставленні кераміки (переважно мальованого та чорно-лощеного посуду), але не помічають рис, які є складовими елементами у трипільському культурно-історичному шарі” [6, с. 277]. При цьому він відзначав роль трипільців у етногенезі слов’ян.

Як би там не було, але сьогодні все виразнішою постає думка, що гіпотези про близькосхідне (семітське, малоазійське, балканське) походження трипільців є або результатом інертності в науці, або просто такими міфами, які принижують національну гідність українців, хоча через свою суперечливість ці твердження фактично самі себе спростовують. Є багато підстав вважати, що ця культура є такою праукраїнською. Водночас більшість неупереджених дослідників погоджується в тому, що на різних етапах трипільці мали включати у свій духовний потенціал елементи інших неолітичних та енеолітичних культур, у результаті чого з ними змішалися, поєдналися різні племена на території України (навіть скотарські, як ми вважаємо). Серед них могла бути

й група переселенців (“люди Магога”), яка сприяла розвитку самої культури, розчинившись потім у середовищі її носіїв. Взагалі, прогрес цієї культури часом пояснити важко, хіба що вдатися до космічного чи інопланетного втручання! Зрештою, Трипільська культура стала засадничою для європейської цивілізації. Вона відкрила для європейських та інших народів етап осілости й відтворюючого господарювання [30].

IV

Археологічні дані засвідчують, що основним заняттям трипільців з часів неоліту було хліборобство, яке згодом виявилось типовою ознакою українців як хліборобської нації. “Швидше за все злиття південних і автохтонних індоєвропейців на території України дало могутній поштовх до формування індоєвропейської раси і трипільської культури” [19]. Наслідки подальшої господарської й духовної діяльності цієї людності справді вражають! Завдяки неоціненним чорноземам України Трипільська культура зі своєю відтворювальною економікою стала не тільки найдавнішою з відомих, але й найяскравішою хліборобською культурою давньо-європейської історії.

На полях і горбах трипільці вирощували всі основні, освоєні ними сільськогосподарські культури (досить невибагливі й надійні), що і сьогодні мають поширення на українських землях (жито, пшениця, ячмінь, просо, горох, овес, віка, сочевиця, коноплі, льон тощо). Співвідношення цих культур змінювалося в залежності від зони й клімату. “Трипільці першими навчилися отримувати великі врожаї хліба” [186]. Спочатку землю обробляли мотиками з кістки, рогу й каменю, потім почали застосовувати дерев’яні й рогові рала. Практикувалася переважно перелогова система обробітку землі, хоча мешканці, мабуть, вдавалися й до сівозмін, використовували органічні добрива, які вивозили на поля щонайменше на волокушах і санях (збереглися їх глиняні моделі). Польові угіддя розташовувалися навколо поселень, на вивільнених від лісів землях, радіусом у середньому до 5 км (на відстань однієї години пішого ходу).

С. М. Бібіков висунув ідею використання у трипільському хліборобстві тяглової сили тварин, зокрема вола [6]. Про це свідчать і знахідки рала з рогу, і численні зображення волів на розписаних посудинах, і знахідки глиняних фігурок биків, запряжених у сані. Зрештою, чи можна собі уявити можливість доставки вручну такої силенної кількості деревини, глини, які були потрібні для будівництва декількох тисяч будинків на гігантських

трипільських поселеннях? Адже рабства у класичному розумінні тут не було.

Немає погодженості дослідників і щодо використання трипільцями колеса. Хоча, на думку фінського науковця Аско Парполи, індолога Гельсінського університету, є лінгвістичні підстави вважати, що колесо було винайдено саме носіями Трипільської культури на території сучасної України [125].

Під час збирання врожаїв трипільці користувалися інструментом у вигляді ножиць (для зрізання колосків) чи серпами із лезами з крем'яних вкладишів – кремій попадав до трипільців, зокрема, з Волині. Колоски молотили, мабуть, за допомогою молотильних дошок. Зерно після провіювання, просушування й обпалювання трипільці перетирали на борошно на кам'яних зернотерках, які вставляли в корито. Потім пекли круглий (український!) хліб. Про заняття хліборобством свідчать і відбитки зернівок на кераміці, статуетках та обмазці поселень.

Значного поширення набуло тваринництво. На основі знахідок кісток тварин та їх глиняних фігурок можна стверджувати, що жителі трипільських поселень розводили велику рогату худобу, вівців, кіз, свиней, а згодом і коней. Судячи з усього, Трипільською громадою було також приручено курку, гуску, качку, одомашнено дикого голуба, собаку. З IV ст. до н.е. приручається степова кішка, яка стає надійним помічником людини в захисті запасів зерна від різних гризунів (збереглися зображення кішки на Трипільській кераміці). Гарна кормова база, яка забезпечувалася пасовищами й землеробством, обумовлювала потребу стійлового утримання худоби в зимовий період. Тобто, трипільське господарство, зокрема хліборобство й тваринництво, хай навіть екстенсивне за своїм характером, не було примітивним і малопродуктивним [44, дод., с. 42].

Займалися трипільці й садівництвом. Серед культурних рослин їм були відомі яблуня, груша, вишня, слива, ліщина, абрикос, алича, малина, а в південних, тепліших, регіонах України – і столовий виноград, про що свідчать знайдені на поселеннях зернятка не тільки слив, груш, абрикосів, яблук, а й винограду. Розвивалося також городництво (у розкопах виявлені насінини ідентичних сучасним культур – ріпи, цибулі, часнику, маку). Набуло поширення і збиральництво – у лісах жителі відшукували ягоди, горіхи, мед, гриби, дикі фрукти тощо (насіння, коріння, листя, стебла, черепашки та ін.).

Дані наукових досліджень засвідчують, що трипільці вдавалися також до полювання й до рибальства. Об'єктами полювання за умов широкого розповсюдження в ті часи лісів були

десятки видів диких тварин, переважно ссавці, які водилися тоді на праукраїнських землях (заєць, білка, байбак, бобр, вовк, лисиця, корсак, ведмідь, куниця, борсук, видра, кіт лісовий і кіт степовий, кабан, олень, козуля, лось, тур, рідше – ласка, горностаї, тхір, кулан або онагр, рись, росомаха, зубр, сайгак і навіть лев), котрих убивали заради м'яса, шкіри, жил, кісток і рогу. Кістки цих тварин археологи виявляють на території численних трипільських поселень.

Об'єктами полювання виступали й промислові птахи. Асортимент змінювався в залежності від місцевості (ліс, болото, лісостеп, степ, заплава) [44, дод., с. 37–40]. Полювали за допомогою лука й стріл із кам'яними й кременевими наконечниками. Використовували також дротики та списи з двобічно обробленими наконечниками. А знайдені на місцях поселень також кістки риб свідчать про розвиток у трипільців і рибальства (із застосуванням гарпуна чи вудки). Зрештою, в їжу трипільці вживали хліб, кашу, рідше м'ясо, рибу, пиво, а можливо – навіть вино.

Досить високого рівня розвитку досягли в трипільців ремесла. Вони виготовляли й використовували різноманітні предмети (передусім знаряддя праці й зброю) з кременю й сланцю (сокири, ножі, скребачки, вістря стріл і списів), каменю (сокири, булави), кістки і рогу (проколки, шила, голки), а пізніше – також із привізної й місцевої міді (прикраси, знаряддя праці, сокири).

Трипільці першими на теренах Європи почали застосовувати метал, освоїли гаряче кування, лиття і зварювання міді, використовуючи для цього міхи. Вони не тільки володіли технологією обробітку міді (витяжка, плющення, обрізка, гнуття), але й знали, де шукати даний метал. Це дає підстави прихильникам “міграційної” концепції вважати Балкани чи Анатолію (Туреччина), де, на їх думку, ще раніше поширилася металургія, однією з вірогідних “прабатьківщин” трипільців, які по дорозі в Україну, мовляв, упровадили металургію на Балканах. Проте, родовища міді здавна були відомі і в Україні (Волинь, Прикарпаття, Донбас).

Розвивались у трипільців і різні домашні промисли – чинбарство, кушнірство, прядіння, в'язання, плетіння, ткацтво тощо. Тому на денцях багатьох трипільських посудин є відбитки як вовняного рядна, так і тонкого полотна. Про розвиток цих видів ремесла свідчать і знахідки відтяжок від ткацьких верстатів, пряселець від веретен. Їх аналіз показує, що навіть техніка народного ткацтва дивовижно нагадує ту, яка мала місце в Україні до недавніх часів!

Одним із найяскравіших виявів матеріального й культурного розвитку трипільців було керамічне виробництво, яке стало у них справою фахівців і перетворилося на окрему галузь ремесла. Гончарі досконало володіли складною технологією виготовлення кераміки і не тільки виконували ручну ліпку з глини, але й знали повільний гончарний круг, завдяки чому постала маса різновидів витонченого посуду – від маленьких (висотою в декілька сантиметрів) чашок, мисок, горщиків і черпаків до гігантських півтораметрових горщиків (плоскодонних і гостродонних), а також глечиків, “амфор”, “кратерів”, ваз, кришок тощо. Серед керамічних виробів були цідилки й скребачки. Трипільці користувалися дерев’яними й глиняними ложками. У них були й свої гончарні

Глечик з росписним орнаментом. Колекція “ПЛАТАР”

майстерні. Посуд випалювався у спеціальних, складної конструкції гончарних печах, залишки яких виявлені в поселеннях, і мав різне призначення: від сервірування столу до зберігання зерна, води, молока.

Більшість тонкостінного посуду розписувалася мінеральними фарбами (монохромний, біхромний і поліхромний розпис), мала складний і різноманітний орнамент.

Серед орнаментальних схем переважав спірально-“меандровий”, хоча мав місце також “геометричний” і “звіриний” стилі, а часом траплялися й зображення людей. На пізньому етапі трипільської культури в гончарстві поширився заглиблений шнуровий орнамент. Виробництво кераміки, судячи з наявних даних, від початку до кінця освячувалося культовою обрядністю з церемоніями й ритуалами.

Значного розвитку в трипільців набула дрібна пластика (антропоморфна, зооморфна, геометрична). З глини вони найчастіше виліплювали грубуваті жіночі статуетки (“венери”), фігурки тварин, моделі своїх житл, вівтарів і навіть зворушливі дитячі іграшки. Багатоманітність форм мистецтва, відносна якість (як на той час) посуду й певною мірою навіть пластики, їх розпис засвідчують високу талановитість і потяг до краси давніх мешканців України. Дехто навіть припускає, що в узорах на знаменитій мальованій кераміці трипільців зашифрована інформація (письмо?), яка таким чином передавалася з покоління в покоління. Подібних символів деякі учені нараховують до 300.

Трипільських митців можна вважати основоположниками українського народного мистецтва. Багато провідних елементів їх орнаменту (спіралі, подвійні дуги, що нагадували латинську літеру “S” або “меандр” – хвилясту “безкінечність” як символ безупинного руху чи життя, схематичні зображення рослин і тварин, різноманітні “хрести в колі” тощо), мотивів фольклору, космогонії й міфології давніх хліборобів збереглися на пізніших українських вишивках, килимах, кераміці і великодніх писанках. Трипільці постійно демонстрували своє вміння малювати й ліпити. “Трипільля – це наші витoki, це перший хліб, перший метал, тканини, сани, віз. Крім колиски хліборобства, це витoki садівництва, виноградарства, гончарства. Це початок хліборобського світогляду на землі, яку нині називають Україною” [123].

V

На високих і малодоступних мисах і плато, на берегах річок і потоків трипільці зводили свої поселення, які є ще однією загадкою для вчених. Свого часу, особливо з початку ХХ століття, їх вивчали археологи М. Ф. Біляшівський, С. С. Гамченко, О. О. Спіцин, Е. Р. Штерн, Д. М. Щербаківський та ін. Нині відомо більше 1 800 трипільських поселень, з них 150 – площею понад 10 га. При цьому в Подніпров’ї й Побужжі відкрито бл. 30-ти гігантських поселень (вони називаються іменами сучасних поселень, на території яких виявлені), зокрема, більше 10-ти – площею понад 50 га: Пеньожкове (60 га), Миропілля (100 га), Вільховець (110 га), Ялтушків (120 га), Косенівка (120–180 га), Веселий Кут (150 га), Володимирівка (150 га), Доброводи (250 га), Майданецьке (270 га), Небелівка (300 га), Тальянки (450 га/4,5 км²). Дослідники по різному визначають кількість мешканців таких стародавніх “міст”: від 5–7 тис. до 10–14, чи навіть 20–25, а то й 30–50 тисяч [14, с. 71–86; 43, с. 502; 157; 181, с. 62–76]. За такими підрахунками, у Майданецькому мешкало щонайменше 6–9, а то й навіть 10–15 тис. чол., тобто до 4 тис. сімей, тоді як населення Тальянки могло складати понад 30 тис. осіб.

На той час це були надзвичайно великі цифри, що можна пояснити значним демографічним і культурним “вибухом” на території Праукраїни. Такі поселення-гіганти по праву вважаються “протомістами”, найбільшими в тодішній Європі, а можливо, й у світі. За розмірами (діаметр їх сягав 1–3,5 км) вони перевищували площу відомих міських центрів Стародавнього світу до періоду їх розквіту (наприклад, давньоєгипетських і шумерських міст, які

займали площу до 100 га – хіба що за виключенням пізнішого Вавілона, площею 202,5 га).

Через гігантські розміри трипільських протоміст їх контури можна простежити лише за допомогою аерофотозйомки. На сьогодні відомі плани понад 80 трипільських поселень. Як взірцево організовані, найбільші з мегапоселень мали чітке планування і часом (як це з'ясувалося в процесі дослідження) поєднували від 1 575 до 2 700 споруд. Щоправда, переважна більшість трипільців мешкала в менших (“сільських”) поселеннях, які налічували від 30 до 300 житл з населенням від 300 до 3 тис. осіб. Чи не всі поселення трипільців були забудовані по колах, овалах або еліпсах. Зведені з дерева й суміші глини з полóвою як ущільнюючим матеріалом, будівлі розміщувалися кількома (від 2 до 10) концентричними колами навколо великого майдану, утворюючи посередині поселення вулиці та квартали. Домінували малі (бл. 20 м²) і середні (до 50 м²) житла, тоді як великі (100–250 м²) траплялися рідше. Хоча деякі дослідники доводять, що площа окремих громадських споруд (разом із коридорами) могла сягати 300–600, а то й 1 000 м².

Поселення-гіганти трипільців були належним чином пристосовані до оборони від ворога. Влаштовані у кілька рядів і наближені одна до одної на відстані 1–1,5 м, “житлові стіни” як тип оборонних споруд, що складалися з кількоповерхових житлово-господарських комплексів (із переходами на другому поверсі), котрі оточували територію поселення, навіть без наявності “мурів” (таким “муром” часом була глинобитна стіна висотою до 2 м) поставали як потужні городища, здатні надійно захистити своїх господарів. Згодом виникають “укріплення”, оточені оборонними ровами, валами й, можливо, огорожею з паль (палісадом), що йшов по гребню валу. На думку М. Ю. Відейка, у трипільців у різні періоди було до 200 таких укріплених поселень [43, с. 489].

Археологи все ще гадають про те, для чого призначався великий незабудований майдан у центрі трипільських поселень, у тому числі й гігантських: для ночівлі громадського стада худоби, для народних зборів громади чи для дерев'яних храмів культового комплексу. Логічно вважати, що там мали стояти одна або декілька великих громадських споруд-святилищ (своєрідних храмів), від яких і розходилися радіальні вулиці, а обабіч них, посеред поселення, розміщувалися садиби. При цьому дві головні вулиці, пересікаючись під прямим кутом, ділили поселення на 4 частини і закінчувалися 4 воротами. “Коловорадіальний принцип забудови – це принцип сонячний. Він відтворює схематично і коло сонця, і радіуси, як його проміння. Розміщення житл по еліпсу е

образним відтворенням траєкторії руху планет (значить, трипільці могли мати достовірні відомості з астрономії! – *I. М.*). Вся коловидна забудова спрямована не лише на енергетично-духовне побутування, а й на охорону поселення”, – зазначав В. Ф. Мицик [44, с. 31]. У такому разі господарські споруди для тварин логічно мали розташовуватися у окраїнній частині селищ. Неважко вирахувати, що у великих поселеннях утримувалися тисячі голів худоби. Тому, судячи з усього, господарські будівлі складали до 25 відсотків споруд поселень. Як господарське приміщення (для зберігання припасів, утримання худоби) могли використовуватися окремі відсіки житлових будівель, а в двоповерхових – навіть перший поверх.

Глинобитні споруди (житлові, культові, господарські й громадські) були за формою прямокутними, продовгуватими (лише зрідка зустрічалися невеликі округлі будівлі) чи у вигляді літер “Г” і “Т”, і зводились на основі дерев’яного каркасу. Нерідко, як уже зазначалося, траплялися двоповерхові, а часом навіть триповерхові споруди (що підтверджують дані розкопок і численні глиняні моделі будівель). Наземні житла були досить просторими і мали складну конструкцію. На дерев’яному помості викладалася підлога з глиняних вальків, яка зверху замазувалася глиною, висушувалася, для міцності випалювалася, потім шпарувалася й покривалася червоною фарбою.

Стіни житл оштукатурювалися, фарбувалися в білий, червоний або чорний колір і розписувалися як іззовні, так і всередині. Так, іноді вони розмальовувалися вертикальними смугами яскравих кольорів. Часом стіни прикрашали також “зміїні” й геометричні (трикутник, квадрат, коло) орнаменти, схематичні зображення рослин, тварин, людей, фантастичних істот, нанесені мінеральними фарбами. Розмальовували і різьбили також карнизи, округлі вікна, двері. Дах – двосхилий, чотирисхилий чи округлий – перекривався очеретяними снопами. Часто житла мали горище, ганок. Усе це свідчило про досить високу техніку будівництва й досить витончені естетичні смаки праукраїнців. Водночас неважко помітити, наскільки трипільські житла нагадували побілені українські хати-мазанки ХІХ ст.! Подібних будівель ніколи не було ні в Палестині, ні в Малій Азії, ні на Балканах!

У таких трипільських житлах мешкали великі сім’ї (великосімейні громади), які склалися з представників кількох поколінь (чи кількох парних сімей). Великі будівлі були розділені перегородками на окремі (два-три й більше) відсіки (кімнати), кількість яких дорівнювала кількості парних сімей (малі сім’я

могла мешкати і в окремій будівлі). Споруди мали навіси, загороди, дворища. На думку археологів, населення Трипільської культури в цілому складало мінімум 410 тис. [61, с. 9], максимум – 1 млн. осіб [62, с. 9]. Причому, як вважають учені, це абсолютно реальні цифри. За їх підрахунками, на той час тільки за одне тисячоліття населення Землі збільшилося в 16 разів і досягло 80 млн. чол. [44, дод., с. 20]. Але повернімося до трипільців.

У житлових трипільських будівлях облаштовувалася чотирикутна або купольна земляна піч із димарем (іноді вона мала припічок), а також глиняні чи дерев'яні лежанки або лави вздовж стін, сімейний (домашній) вівтар-жертвник у вигляді невеликого глиняного підвищення хрестоподібної форми (чи то майбутня “ідея” хреста, чи для стійкості споруди), розписаного різнобарвними фарбами. Були в хатах і переносні вівтарі-столики. Так, в орнаменті одного з численних круглих керамічних ритуальних вівтарів з поселення Березівка дослідник В. П. Цибеков (1930–1996) убачав експлікацію давнього землеробського (аграрного) місячно-сонячного календаря [44, с. 93, 208, 558]. Біля печі розміщувався культовий посуд та глиняні жіночі фігурки (“венери”) як символи вшанування матері, що завжди було характерним для України. Під стінами та на полицях-мисниках стояв різний за формою столовий, кухонний і тарний посуд (передусім горщики й миски). У деяких будівлях знаходилися ткацькі верстати.

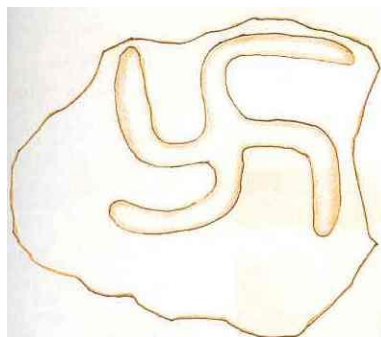
Щоправда, через виснаження ґрунту внаслідок екстенсивного ведення господарства трипільці, на думку В. Хвойка, К. Зіньківського та інших дослідників, змушені були чи не кожні 75–100 років залишати й самі (?) спалювати засновані ними поселення разом з інвентарем, та переселятися в інші місця, щоб освоїти нові землі. Мабуть, саме тому їх селища демонструють усі сліди загибелі від пожежі [172, с. 51], що набувала ознак сакрального обряду (таке ж сакральне значення мали їхні житла). Хоча, коли погодитися з фактом застосування трипільцями на полях органічних добрив, тоді ні про яке виснаження ґрунту мова йти не може (тим більше, якщо допустити застосування па́ру), а отже питання причин спалення поселень залишається відкритим. Зрештою, загорання могло бути обумовлене нападами ворогів, які без великих зусиль здатні були спалити все дерев'яне місто з тісною забудовою...

Інші наголошують, що спалення ретельно готувалося як ритуальне дійство, що, мабуть, символізувало процес “оновлення”, і це підтверджують розкопки. Досить ефектною у видовищному плані поставала і сама пожежа. До того ж, ідея

подібних внутрішніх міграцій може засвідчувати глибокі знання трипільців у галузі агротехніки, наявність календаря (ще одне свідчення обізнаності в астрономії!), без чого хліборобство було неможливим. Якщо ж це так, тоді стає зрозумілим, чому трипільці так і не змогли зрівнятися з першими світовими цивілізаціями Близького Сходу, де осілість населення виявилася більш тривалою й продуктивною.

VI

Велику роль у житті трипільців відігравали релігійно-ідеологічні уявлення, про які вже частково згадувалося. Аналіз матеріальних знахідок трипільців, а також літературних джерел дає змогу застосувати комплексний підхід до вивчення духовного світу носіїв даної культури. Легко переконатися, що більшість пластичних виробів та зображень трипільців у тій чи іншій мірі пов'язана з сакральним (небесним) світом, мала культове призначення і була своєрідним відгуком на невідомі нам зв'язки тодішньої людності з Космосом. Значення предметів магічної практики могли набути будь-які побутові речі, прикраси, зброя, особливо предмети орнаментовані. Все це цілком пояснюється панівним міфологічним світоглядом часу.

Трипільський геліосимвол.

Фрагмент посудини

Проте нерідко трапляються й менш зрозумілі предмети. Так, на посудинах, які використовувалися з ритуальною метою, часом зображені “свастика” (стародавній символ Сонця), спіралі й хвилясті лінії (вода?), заштриховані ромби, кола й інші елементи “геометричного” орнаменту, які мали складну семантику. Може в цих наочних зображеннях знайшли відгуки фрагменти деяких, усно поширюваних міфів? Чи може вони були виявом ритуальної “писемності”? Чи в них слід вбачати такі космічні мотиви аж до візиту інопланетян?

У будь-якому разі ми бачимо в трипільців чітку тричленну побудову орнаментальних композицій на стінках багатьох горщиків, що, вочевидь, є відображенням триярусної картини Космосу (Всесвіту) і що завжди було типовим для релігійно-міфологічного світогляду українців.

Так, уже культовий посуд із зображеннями жінки з піднесеними вгору руками (пізніша “Берегиня”, “Оранта” та тризуб

як її схематичний символ), глиняні (теракотові) жіночі фігурки (т.зв. “венери”) були пов’язані в трипільців із культом богині родючості й добробуту, великої “Богині-Матері” (земної Матері всього сутого, Матері-Землі, просто матері), тобто із сакральним моментом у відображеному образі жінки. Мабуть, мають відношення до цього культу й зооморфні скульптурні зображення з наколками рослин та тварин (ведмедиця, олениха, лосиха, овечка, коза, свиня, собака, голубка). Виявлені у фігурках зёрна пшениці підтверджують їх єдність із хліборобським культом, культом родючості, освяченням землеробської праці. Отже, такі зображення мали магічний зміст і були пов’язані з життєдайними силами природи й предків, які завжди відзначалися складною обрядовістю.

Голова бика. Пластика.
Краківський археол. музей

На відміну від Богині-Матері (богині Землі), правитель неба – верховний “Бог-Батько” (сонце?) – виступав у них найчастіше у вигляді бика (який водночас символізував невичерпне багатство – рівень заможності господаря в Україні віками визначався кількістю наявних у нього биків). Це засвідчують і роги бика, які прикрашують глиняний трон правителя (вшанування небесного “Бога-бика” підтверджують і ритуальні поховання бичачих рогів у трипільських житлах).

Зображення ж на посуді, моделях храмів та фігурках човна й сонця свідчать про наявність у космогонічних уявленнях образу Бога сонця, який рухається по небу на сонячному човні (чи “космічному кораблі”?) і є, можливо, іпостассю Бога-Батька [173]. Мабуть, у цьому зв’язку слід розглядати й поклоніння вогню, а також поширення космічних символів (Сонця, Місяця, зірок, неба). Не випадково дослідники простежують у трипільців наявність еротичних культів, що символічно виражали шлюб Бога-Батька й Богині-Матері, а також фалоподібні чоловічі статуетки (ідоли?). Це означає, що в трипільців була наявна дуалістична ідея двох начал (чоловічого й жіночого) та їх взаємин, що відбилосся у рельєфних зображеннях і в кераміці, представленій здвоєними циліндричними (“біноклеподібними”, бінарними) посудинами.

Нарешті, вираженням ідеї підземного світу можна вважати стилізовані зображення трипільцями “Змія-Дракона” чи “Змія-

охоронця”. Вірогідно, їх виявом була абстрактна спіраль, яка стала “візитною картою” трипільської культури. Дракон, на нечітко виражену думку В. Г. Збеневича, виступав антиподом жіночої “Зміїної богині”, мав здатність випромінювати світло та був причетний до солярної символіки. А ось дослідник К. Л. Болсунівський прямо наголошує, що змії, зображені, зокрема, на “урнах”, були пов’язані з подорожжю душ померлих у потойбічний світ. Таким чином, божественну трипільську “тріаду” можна представити наступним чином: Велика “Богиня-Мати” персоніфікувала “середній світ” – громаду і землю; “Бог-Батько” (Бик) – верхній світ (небо, сонце, місяць); “Змій-Дракон” – нижній світ та владу над водами [129]. Тож духовність трипільців була космологічною, сонцепоклонницькою, що й сьогодні підтверджує міфологема Сонця в українському фольклорі.

“Біноклеподібні” посудини з орнаментом. Колекція “ПЛАТАР”

Трипільцями вшановувалися також “Богиня води”, “Богиня народжуваності”, “Божество гаїв і лісів”, “Божество грому” тощо. Б. О. Рибаків (1908–2001) виділяв сакральні образи таких богинь, як “Прародителька” і “Володарка Світу”, “Мати Богів”, Велика “Богиня неба й води” (Прамати?), “діви”, “чародійки”, а також пара “Небесних оленів”, “Добрі вужі”, “Небесні собаки”, які охороняли посіви від стад диких і свійських тварин тощо. Цілком вірогідними є припущення деяких учених про наявність у світогляді трипільців ідеї вмираючої та воскресаючої природи, уявлення про зодіак та місячний календар із числом 12 у їх основі. Не випадково в трипільців побутувала віра в сходження “Богині родючості” в підземне царство. Виходячи з даних про накопичення трипільцями астрономічних знань, можна припустити існування в них уявлень про число 7 як священне, що в ті часи мало місце у багатьох спільнот і було пов’язане з ушануванням небесних світил, які навіть неозброєним оком сприймаються як “рухомі” (Сонце, Місяць, Меркурій, Венера, Марс, Юпітер, Сатурн) на відміну від

“нерухомих” зірок. Космос ніби підживлював своєю енергією далеких праукраїнців, хоча ми й не знаємо, мається на увазі *пасіонарність* (обумовлене Космосом пристрасне прагнення до мети і готовність до понаднапруження і жертвності заради досягнення цієї мети) чи палеоконтакт.

Було характерним для трипільців і розуміння світу в його чотирибічності, що реалізовувалося в будівництві й мистецтві з його “геометричним” орнаментом. Чотирипарний поділ орнаменту був пов’язаний із чотирма частинами світу і чотирма порами року. Визначаючи космічну запрограмованість доби неоліту, вітчизняний дослідник М. О. Чмихов (1953–1994) писав: “Ядром закону був рух Сонця в колі зодіаку, а найвищим святом і початком дії закону – свято початку року й першого (головного) сузір’я зодіаку – весняне рівнодення” [171, с. 147]. Як би там не було, різноманітні вироби трипільців із глини відображають їх багатоманітний спектр міфологічних і релігійних уявлень.

Усі вірування трипільців були тісно пов’язані з культовими предметами й культовими діями. Так, культове значення мали глиняні моделі будівель, храмів, печей, стільців-tronів, хлібців, санок, що були увінчані розписом і символізували культ житла й домашнього вогнища. Були в них поширені й фігурки-амулету та обереги домашнього вогнища і достатку.

За аналогією зі стародавніми віруваннями інших народів

Модель стільця-tronу. Колекція “ПЛАТАР”

можна припустити, що у трипільців побутовали ритуальні танці, магичні й культові обряди, дії й церемонії, моління про дощ, відвернення грому, узливання тощо. Маловивченим залишається сакральномігичний аспект військової справи (магічна практика, мистецтво танцю й співів, бойове фарбування в походах тощо).

Культові обряди й церемонії (аграрні ритуали, танці, пісні, “слова”) проводились як у звичайних житлах, так і в спеціальних глинобитних святилищах (“храмах”), розміщених, мабуть, у центрі трипільських поселень. У таких храмах навколо глиняних вітварів могли відбуватися дії, пов’язані з культом природи, котра, як вочевидь вважалася, вмирала і воскресала. Там же міг зберігатися

спеціальний культовий посуд громади та інші ритуальні предмети – адже в мальованому посуді відображалася магічна мова. У святилища також були печі, де випікався ритуальний хліб.

Проявом здійснення обряду жертвоприношення з використанням вогню як символу очищення можна вважати ями з попелом, кістками тварин (собаки, бика, тура, свині, кози, вівці, оленя, зайця, бобра), побутовими та сакральними предметами. Причому, антропоморфні фігурки перед тим, як потрапити в яму, розбивалися. Коли замість тварини в жертву приносили борошно та хліб, їх кидали у вогонь. Так, на Шкарівському святилищі виявлені повернуті на схід два вівтарі з сакральними заглибленнями, священне вогнище, посудини з живою водою, кальциновані кістки бика. Все це дає підстави вважати, що у святилищі відбувалися релігійні церемонії як складові свята вогню та води. У культурі, пов'язаному з виробництвом кераміки, певну роль відіграло уявлення про двох богинь, широко розповсюджене у давньоаграрному світі. На думку М. Мосса (1872–1950), вогонь жертвоприношення відображав сонячний вогонь.

Попіл, який залишався після кремації, не викидали, а ховали у спеціально виділених місцях, які були під охороною релігійної заборони. Спочатку такі місця знаходилися в межах поселень. Поховання покійників (переважно жінок і дітей) під порогом власних жител чи підлогою та на території спільного поселення (дорослих родичів) свідчать про важливість потойбічного життя в уявленнях трипільців, про те, що в них не існувало нездоланих перешкод між світом живих і світом померлих.

Уявлялося, що померлі згодом знаходили останній спочинок неподалік поселень на влаштовуваних великих некрополях із поховальним інвентарем. На сьогодні відомо понад тисячу трипільських могильників. Там мали місце трупоспалення й трупопокладення в невеликих ґрунтових ямах, тобто здійснювався безкурганний обряд поховання. На рубежі IV–III тис. до н. е. на Правобережжі з'явилися й перші кургани. Судячи з усього, саме пізні трипільці (або залежні від них народи) започаткували курганний поховальний обряд, який відображав риси світогляду стародавніх людей.

У курганах із їх складними кам'яними конструкціями, котрі втілювали заплутану символіку сонця й місяця, ховали представників “аристократії” та полеглих у бою воїнів. Голови, обличчя й тіла померлих густо розфарбовували червоною вохрою. Тіла перед похованням щільно обгортали полотняними саванами, тому червона фарба й досі збереглася на кістках.

Існування такого звичаю підтверджують і трипільські антропоморфні фігури з розписаними фарбою головами. Після поховання відбувалася тризна, про що свідчить наявність у могилах чаш. Іноді в похованнях трипільців зустрічаються поєднані між собою три ритуальні чаші (“триноклі”). Знаходять там археологи також зброю, знаряддя праці, амулети й прикраси (намисто з глиняних, кам’яних і мідних кульок, підвіски з кісточок і зубів тварин, браслети тощо).

Сам курган став священним місцем, яке асоціювалося з культом предків. Глибока історична пам’ять зберегла уявлення трипільських часів у наших піснях, казках і легендах, тому донедавна тисячі курганів-“могил” (в Україні й сьогодні знаходиться близько 150 тисяч курганів, висотою від 2 до 20 м) були невід’ємною частиною українського пейзажу. Можливо, вже трипільці влаштовували на вершинах насипаних ними ж курганів “храми”, де перед зображеннями богів чи героїзованих предків, похованих під їх насипами, жерці приносили жертви і здійснювали моління...

Жерці й жриці виступали як носії особливих знань і досвіду поколінь. Вони відігравали велику роль у житті трипільців, оскільки керували релігійними діями, вміли вираховувати календарні терміни, пов’язані з аграрними роботами, вели обрядову службу, знали цілющі властивості трав і лікували людей, зберігали добрі традиції й закони, охороняли святині, були віщунами й провидцями.

Людина архаїчного суспільства прагнула перебувати у сакральному просторі або серед священних предметів, бо сакральне означало силу і саму реальність у повному розумінні цього слова [42, с. 8–9]. Можна сказати, трипільці сприймали дійсність як світ упорядкований (Космос), а не як дисгармонійний (Хаос). Тому й їхні магічні дії та священні обряди були спрямовані на відродження людини в сакральному світі, отримання нею безсмертя чи відновлення зв’язку з космічними прабатьками. А це вже було свідченням високого рівня розвитку даної спільноти. Всі її язичницькі вірування й традиції згодом розвинулися в систему слов’янської міфології, хоч остання й не встигла сформуватися в повній мірі до початку християнізації.

Вивчаючи світогляд і традиції трипільців, багато дослідників наголошують на тому, що вони були праукраїнською спільнотою, імені якої ми “не знаємо”. Здавалося б, відсутність надійних відомостей про наявність у трипільців власних писемних джерел не дає нам змоги це ім’я встановити. Але чи дійсно про назву цієї людності ми нічого не можемо стверджувати?

VII

Сьогодні, якщо бути об'єктивним, є всі підстави зробити висновок, що саме пізні трипільці склали те найдавніше на українських землях протодержавне утворення, яке називалося “Рош” (“Рос”), а його мешканці – “роси” (пізніше воно прижилось тут у формі “руси”). Відповідно до сучасної культурно-міфологічної (а як дехто вважає – й історичної) традиції, цей край був населений вільними хліборобами “оріями”, об'єднання яких ентузіасти називали “Араттюю” (“священною”), “Оріяною”, “Оратанією” (Ю. О. Шилов та ін.) [178; 179]. Відомі науковці, як уже зазначалося, піддали критиці такі судження як спроби сучасного міфотворення [44, с. 523–536]. Хоча без логічного аналізу міфу немає науки – згадаймо приклад відомого археолога Г. Шлімана, який, раціонально опрацювавши міфи, розкопав Трою.

Справді, неважко помітити, що район поширення Трипільської культури був практично ідентичний території біблійного краю Рош (грец. Ρῶς, Ρος; лат. Rhos), де, як показують розрахунки, на той час існував однойменний племенний союз (федерація?), який свого часу очолював князь Магог. Центр Рошського/Роського союзу знаходився десь у Верхній Наддністрянщині (Поділля) чи в Середньому Придніпров'ї (Черкащина). Вчені-трипільцезнавці схиляються до думки, що цей центр слід шукати на Уманщині (Майданецьке? Тальянка?), хоча, судячи з вищенаведеної “вогнепоклонницької практики” трипільців, він періодично мав змінювати своє місцезнаходження.

Незважаючи на це, провідні вчені-археологи дорікають Ю. Канигіну (дісталось “на боби” й однодумцю Ю. Канигіна, Ігорю Каганцю) за те, що він є одним із апологетів “трипільсько-арійської теорії походження українського народу”, яка оголошується “маргінальною” і “псевдонауковою”. Адже, стверджується, трипільці не були індоєвропейцями і мали антропологічний тип, відмінний від сучасних українців (а близький до сучасних вірмен) [102].

У цьому плані навіть відомий український археолог Л. Залізняк (нар. 1951) наголошує, що “Трипільля є крайнім північно-східним проявом своєрідного світу найдавніших землеробів Європи, відомих археологам під назвою балкано-дунайського неоліту. Проте й на Балканах ця людність не була автохтонною, а прийшла сюди з Близького Сходу, точніше, з півдня Малої Азії. ...Ці люди належали до середземноморського антропологічного типу, який характеризується грацильністю

(тонкокістністю – *І. М.*), невисоким зростом, темною пігментацією, скошеним чолом і великим носом своєїрідної форми” [49].

Голова статуетки.
Старі Каракушани. Молдова

Справді, оскільки риси, зазначені Л. Залізняком, українцям не притаманні, то й виходить, що носії Трипільської культури ніби то належали до середземноморської “раси”, поширеної спочатку в Південно-Східній Європі. Проте антропологічний тип трипільців визначається вченими переважно за окремими похованнями, статуетками чи реконструкціями М. М. Герасімова (1907–1970). Але ж пластика трипільців не досягла рівня античної пластики, а це означає, що судити про

зовнішній вигляд людей на основі трипільських статуеток – велика сміливість!

Не є переконливим аргументом і відтворення форми голови трипільців на основі антропологічного методу М. Герасімова, оскільки не відомо, на основі чийого (за етнічною приналежністю) черепа робилася реконструкція! Вже Біблія засвідчує, що протодержава, одним із очільників якої був Магог, поставала як федерація низки племен, котрі мешкали на території від Дунаю до Закавказзя й Малої Азії. І належали вони до різних антропологічних типів. Окрім того, на землях трипільців могли залишатися військовополонені – вихідці, наприклад, із Близького Сходу. Це означає, що можна ще говорити про єдиний менталітет трипільців (тотожний українському), але ніяк не про єдиний трипільський “етнос”. Тому сучасний науковець, досліджуючи, наприклад, поховання вихідця з Кавказу, який входив у зону впливу трипільців, звичайно ж не зробить висновку, що це предок українців!

Більшість археологічних даних, на думку ряду дослідників, таки засвідчують належність основної маси трипільців саме до протоевропеїдного типу з домішками типу середземноморського (як результату проникнення південно-балканського “елементу” в середовище трипільських племен). Індоевропейцями вважав трипільців і Б. О. Рибаків. Адже вони були круглоголовими вузьколицими людьми з гарно профільованими тонкими рисами обличчя й видовженою формою мозкової коробки. Ця “раса”

передувала стародавнім єгиптянам і семітам. Українці є представниками дніпровсько-карпатської групи антропологічних типів, які за морфо-фізіологічними ознаками займають проміжне положення між північними й південними європеїдами. А пропорційні риси жіночого обличчя на численних скульптурних зображеннях нагадують расові ознаки протоевропейського типу степового населення.

За розвитком хліборобсько-скотарського господарства, мистецтва, житло- і “містобудування”, ремесл, металевих виробів із міді, високохудожніх творів мистецтва й складних міфологічних уявлень Трипільська спільнота в багатьох відношеннях наближалася до рівня тих ранніх цивілізацій, які в IV–III тис. до н.е. існували на Давньому Сході, а за окремими показниками і перевершувала їх. Це дає підстави стверджувати, що Трипілля постало як протоцивілізація з “найвищою на той час культурою хліборобства, із садівництвом, виноградарством, неперевершеним гончарством, видобутком та обробкою міді” [103]. І цю цивілізацію, образно кажучи, трипільці “спорудили” кам’яною сокирою, а довершили мідною! Якщо це був і не “золотий вік”, то стан, мабуть, близький до нього.

Деякі дослідники (В. О. Дергачов та ін.) переконані, що суспільний устрій носіїв Трипільської культури був тотожний військовій демократії на ранній стадії її розвитку. Основними ланками суспільства тоді виступали великі сім’ї, які об’єднувалися в роди, а ті – в племена. Групи племен утворювали міжплемінні об’єднання, останні ж склали союз (федерацію) з центром в Україні. Верховна влада в союзі належала народним зборам, виконавча влада – “князям” і вождям. Очевидно, правителі мали звичайні житла (як би там не було, інших, належних до того часу, не виявлено). Водночас на пізніших розкопках трипільських поселень помітні деякі сліди, які свідчать про початок майнового розшарування серед трипільців. У результаті поступового розкладу роду в них уже почала виділятися родоплемінна верхівка. Навколо ватажків формувалася військова дружина.

Вся ця ситуація певною мірою відповідає розумінню етногенезу, відображеному в пасіонарній теорії Лева Гумільова (1912–1992). Дослідник наголошував, що у широкому значенні, пасіонарність, – спадкова кількісна характеристика, якою визначається здатність індивіда (і групи індивідів) до надзусилля, наднапруги. Лев Гумільов запропонував комплекс оригінальних методів вивчення етногенезу, сенс якого полягає у паралельному вивченні історичних даних клімату, геології і географії утворюючого ландшафту, археологічних і культурних джерел.

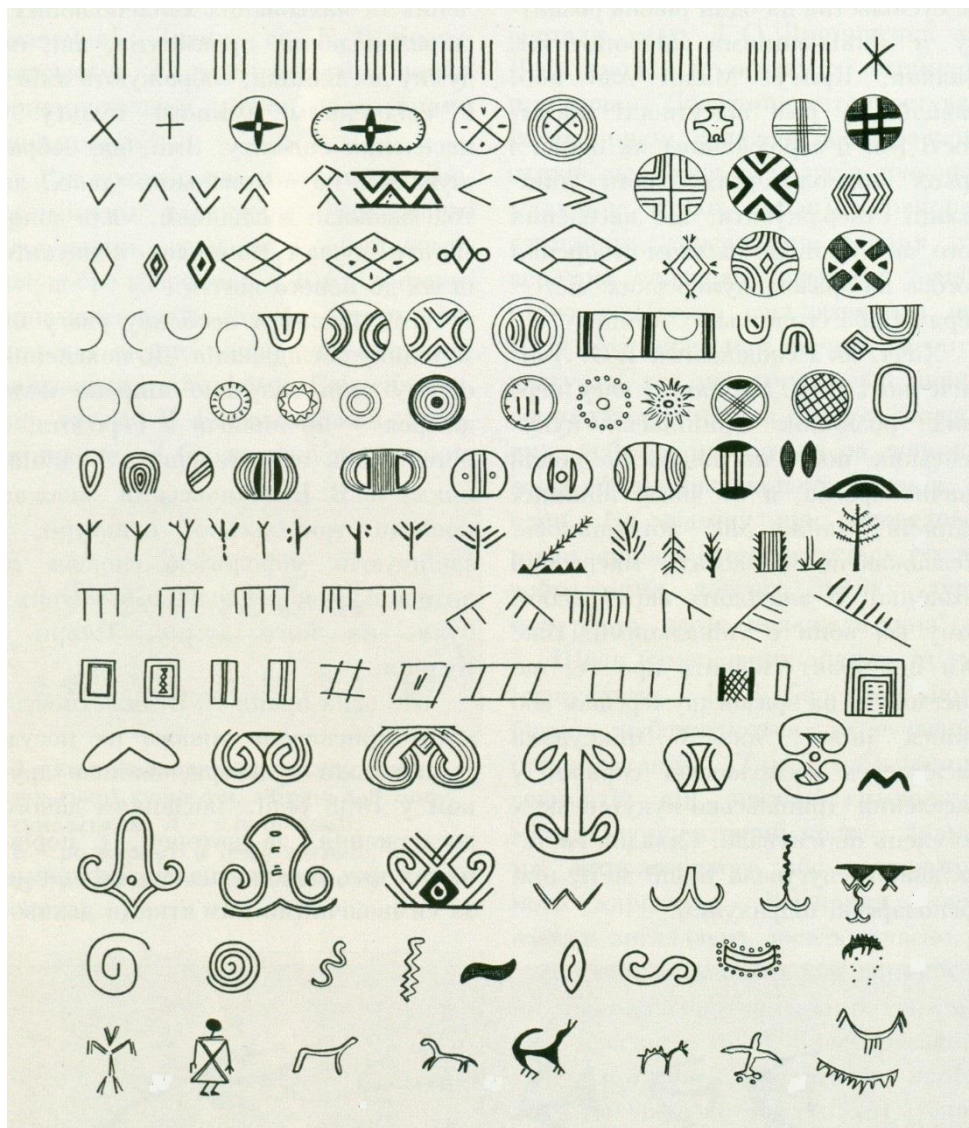
На думку вченого, в історії людства час від часу відбуваються масові мутації, що підвищували рівень пасіонарності (т.зв. “пасіонарні поштовхи”). Вони тривали не довше кількох років, зачіпали вузьку (до 200 км) територію, розташовану вздовж геодезичної лінії і тягнулися на кілька тисяч кілометрів. Особливості їх перебігу вказують на їх обумовленість позаземними процесами. Мутаційна природа “пасіонарного поштовху” виразно впливає з того, що пасіонарні популяції, на думку вченого, з’являються на поверхні Землі не довільно, а одночасно у віддалених один від одного місцях, що розташовані в кожному такому ексцесі на території, яка має контури протяжної вузької смужки і геометрію геодезичної лінії, або натягнутої нитки на глобусі, що лежить у площині, яка проходить через центр Землі.

Це говорить, у свою чергу, про те, що центрально-симетричні поля Землі визначають геометрію “пасіонарного поштовху”. Таким полем, швидше за все, вважав Л. Гумільов, може бути електромагнітне поле, а отже, причиною мутації повинно бути зовнішнє енергетичне джерело, з випромінюванням якого це поле взаємодіє. Серед таких поштовхів Гумільов виділяв єгипетський, хетський, китайський, асирійський, перський, еллінський, римський і т.п.

Л. Гумільов так зображував процес народження нового етносу: спочатку виникають “пасіонарії”, люди, здатні жертвувати собою в ім’я відродження і величі свого етносу, провісники майбутнього. Потім якийсь палкий геній згуртовує навколо себе “пристрасних, енергійних, неприборканих людей” і проводить їх до перемоги. Виникає “контроверза”, нове зі “споживацьким егоїзмом” старого етносу. Але врешті “пасіонарність” так широко поширюється у вигляді “мутацій”, що старий етнос здається на милість переможця. На уламках старого етносу виникає етнос новий. Виходячи з цієї концепції, можемо говорити і про роський суперетнос (хоча Гумільов і не писав про нього), у складі якого були етноси (за іменами синів Яфета), що склалися з субетносів (племен і родів навколо великих міст).

Трипільсько-роське політичне утворення, попри всю його “архаїчність”, все ж скидалося на протодержаву, а “державу, тому що вона охоплює досить велику територію й у ній різко зростає кількість різноманітних стосунків між людьми, найчастіше не може обходитися без такого надійного помічника пам’яті, як письмо” [180]. Проблему трипільської писемності ми вже частково зачіпали вище. До зазначеного можна додати те, що про наявність у Трипільської людності писемності (хоча б у зародковому стані)

опосередковано свідчать і невитлумачені зображення дзвіночків на глиняних табличках, і символічні малюнки на стінках

Знаки на керамічних виробах часів Трипільської культури

трипільських глеків, і узорі на писанках та вишивці (“язичницькі ризи”?), і багато чого іншого.

Трипільська кераміка й пластика до наших днів зберегли численні зображення – орнаментальні композиції, знаки, символи. Поза всяким сумнівом, вони містять важливу для їх творців інформацію. Тому виникає бажання спробувати її зрозуміти, дешифрувати, відкрити ще одне джерело відомостей про давню цивілізацію. Носії трипільської культури використовували і

створили ряд знакових систем, подібних до тих, на основі яких виникла писемність у Месопотамії. Так, за підрахунками науковців, трипільсько-кукутенські знакові системи мають 70–300 знаків, що знаходять формальні аналогії у ранній шумерській піктографії. Часом вони дуже нагадують ієрогліфи або постають як прототипи якоїсь “орнаментальної азбуки”. Серед дослідників уже нерідко чується, що трипільці не тільки створили свою сакральну мову як засіб магічного спілкування з вищими силами [43, с. 468], але й мали власну писемність. Якщо це так, трипільське “письмо” чекає своїх шампоньонів, гротефендів і роулінсонів!

Хоча, власне, державність можлива й без наявності писемності – згадаймо інкську державу Тауантінсуйю в Південній Америці з населенням близько 20 млн чоловік, де замість письма, здається, існувала лише “кіпу” – система різнокольорових шнурків і вузликів – і вона давала змогу передавати вагому інформацію!

Слід наголосити, що хазяйновиті трипільці були не тільки хліборобами й скотарями, але й відважними воїнами. Щоправда, дехто з дослідників ладен навіть засумніватися щодо наявності в трипільців армії. Проте, за умови гострих стосунків з іншими народами, які вже тоді мігрували через територію сучасної України, це нерідко супроводжувалося збройними сутичками, Трипільська культура не змогла б існувати так довго, якби її носії не вміли захищатися від ворогів, котрих тоді вистачало. Тому трипільці виготовляли не тільки землеробські знаряддя праці, але й зброю (археологи знаходять сокири-клини, сокири-молоти, булави, скіпетри, кинджали, клевці, ножі, дротики й списометалки, луки й стріли з кременевими наконечниками тощо), надлишок якої вони могли навіть продавати (про це свідчить значне поширення трипільської зброї за межами існування культури).

Трипільські воїни мали зовнішні відзнаки вояків, носили перев'язі й пояси, прикраси та амулети. Носій найрозвиненіших на той час аграрних та ремісничих технологій, Трипільля мало найповніший та найдосконаліший набір зброї. Ця передова система озброєння дозволяла трипільцям вистояти у суворих випробуваннях і навіть розширити свій політичний вплив [43, с. 493–494].

На той час співвідношення мирного населення і воїнів могло бути на рівні 3:1. Тому в великих протомістах із населенням від 5 до 10–15 тис. осіб концентрувалися військові сили (до 1–1,5 тис. воїнів), здатні вести оборонні й наступальні дії. Взагалі, селище з 10 тис. мешканців могло виставити понад 3 тис. воїнів, а Тальянка – понад 4,5 тис. Таким чином, трипільці могли мобілізувати значні

людські ресурси (десятки тисяч воїнів!) для ведення військових дій. Обумовлений обставинами часу (нападами “курганних народів” зі сходу й семітських – з півдня тощо), войовничий дух трипільців-росів мусив ніколи не згасати.

Знахідки розписного посуду в курганах стародавніх кочівників свідчать про те, що трипільці мали контакти (торгові й військові) з різними народами, на перших порах – із осілими (придунайськими) та кочовими (степовими). Як вважають дослідники, Трипілля за час свого існування взаємодіяло з близько 30-ма культурами Європи й Азії (Дніпро-Донецька, Азово-Дніпровська, Ямково-гребінцевої кераміки, Лійчастого посуду, Кулястих амфор, Суворівська, Баденська та ін.), що згодом ніби стали його локальними відгалуженнями. Завдяки цьому трипільці перетворилися на сполучну ланку між Заходом і Сходом.

Духовно-економічний потенціал трипільців, який зріс після освоєння ними міді й бронзи, згодом дав їм змогу в жорсткій боротьбі поширити вплив на відсталіші в економічному й культурному відношенні народи сусідньої *Середньостогівської культури* (серед. V – поч. IV тис.) як сучасниці Трипільської (вона дислокувалася на схід від Дніпра), поглинути Азово-Дніпровську культуру (IV чв. V – III чв. IV тис.), і за умов вичерпання ресурсів лісостепової смуги встановити свою гегемонію в Північному Причорномор’ї. Степове населення тоді ще не мало ніяких військово-технічних переваг. Спочатку численніші трипільці домінували в живій силі. Не мав собі рівних і комплекс їх військового озброєння [43, с. 502–504]. На жаль, нам невідомі вияви військової справи й військового мистецтва трипільців (військова організація, участь у бойових діях жінок, передача інформації жестами, військові відзнаки й нагороди тощо).

Безперечно одне – протоіндоарійську спільноту слід розглядати як певною мірою синтез аграріїв і скотарів, де перші виступали системоутворюючим і цементуючим ядром. Слід згадати й про те, що період розквіту Трипільської культури збігся в часі з прирученням коня – великою суспільною революцією, що відбулася саме на степових теренах України. З того часу кінь завжди супроводжував людину [149]. Від скотарів (найвірогідніше – Середньостогівської культури) досвід приручення коня досить швидко перейняли трипільці. Виходячи з того, що в їх поселеннях виявлено незначну кількість кісток коней (у порівнянні зі степовими народами), М. Ю. Відейко робить логічний висновок, що коні в трипільців слугували не як джерело м’ясної їжі, а з іншою метою [43, с. 501]. Легко зробити висновок, що саме завдяки всьому цьому трипільці започаткували господарсько-культурне

освоєння широких рівнинних просторів від Західної Європи, Балкан і Дунаю далеко на Схід.

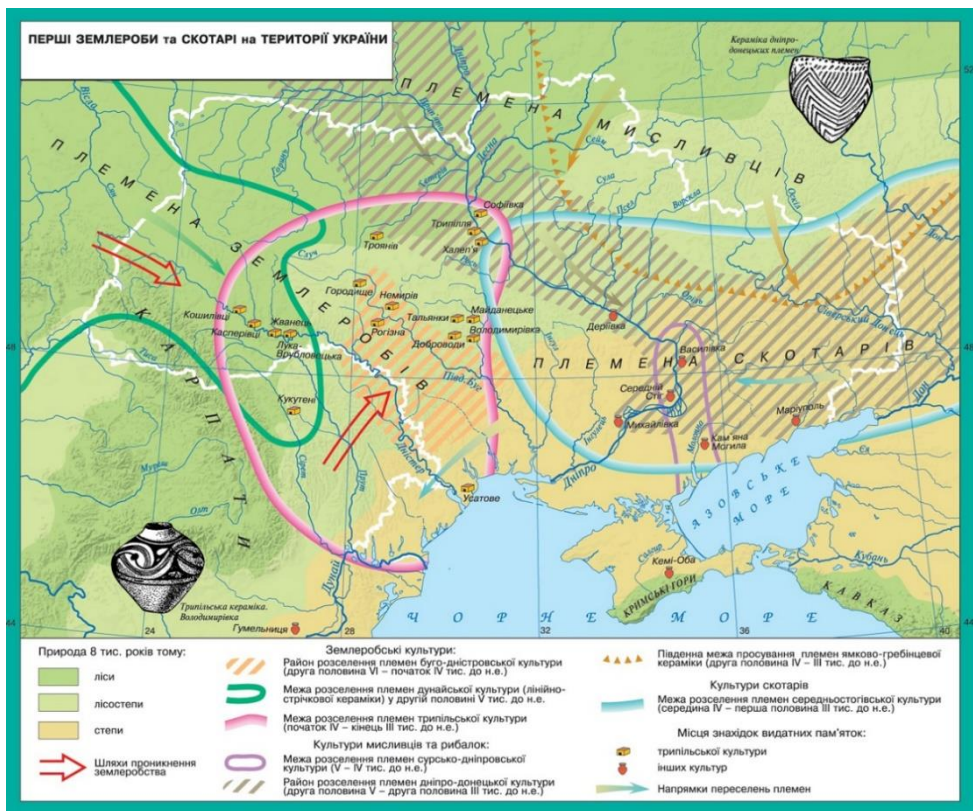
Найбільшою мірою трипільці вплинули на давні праєтноси Європи й Близького Сходу. Не останню роль у цьому могли грати їх походи на Захід, на Балкани, до Палестини, Єгипту й Месопотамії. Так, по дорозі на південь їх загони проникали насамперед у Палестину, де дрібні річки й струмки наповнювалися водою лише в період дощів, і врожаї на полях були невеликими і нестійкими. Тодішні примітивні іригаційні споруди мали там лише місцеве значення і не могли сприяти об'єднанню різних областей у єдиний господарський організм. Проте Палестина володіла значними природними й іншими ресурсами (поклади мідної й залізної руди, кедрові ліси; були значущими також караванні шляхи, які йшли через оазис Пальміри) [23], що могли зацікавити трипільців.

Могла їх приваблювати й територія Єгипту додинастичного (кін. V тис. – бл. 3200 р. до н.е.) та раннього періоду, коли там зароджувалися класові відносини, складався аграрно-скотарський господарський комплекс, формувалося європеоїдне населення як нащадок афроазійських мігрантів, які протягом століть осідали тут і змішувалися з аборигенами та племенами, що прийшли пізніше (протобербери, протокушити, протосеміти, а також, можливо, й племена іншого антропологічного типу – негроїди) і лише пізніше вдалися до будівництва пірамід [41], тобто “кам'яних курганів”!

Найчастіше ж походи північних народів могли здійснюватися в південну Месопотамію, де на той час осідали шумери – народ, котрий етнічно, лінгвістично й культурно відрізнявся від семітських племен, які приблизно в той же час заселяли північну Месопотамію [180].

Деякі вітчизняні дослідники у пориві патріотизму навіть стверджують, що саме трипільці як предки індоєвропейських народів створили (у II пол. IV тис. до н.е.) Шумерську цивілізацію з її містами-державами. Насправді ж мова може йти лише про можливість культурних і господарських обмінів та взаємовпливів між регіонами. До речі, в шумерських рельєфах і глиняних табличках IV–III тис. до н.е. трапляються найдавніші зображення возів. Цілком імовірно, що їм передували зображення праукраїнцями власних возів (які постали в результаті винайдення колеса), але останні могли виконувати такі зображення переважно на дерев'яних виробах, які, на жаль, погано зберігаються в землі, тому й не дійшли до нас. Проте, віз був конче необхідний у далеких походах.

Отже, використовуючи кінноту, піхоту й транспортні засоби, трипільці логічно повинні були вдатися до масштабних рейдів по широкій території Євразії. “Розвиток конярства породив вершництво як засіб мобільності руху і завоювання територій” [86]. Кінні загони підлеглих та союзників князя Магога могли проникати далеко на захід, схід і південь, долаючи гори через зручні перевали. Про деталі таких дій нам нічого не відомо, але відлуння подій на сторінках Святого Письма переконає в масштабності походів. Трипільсько-месопотамські культурно-сакральні паралелі (моделі будівель-храмів із напівкруглими дахами, горизонтальне зображення місячного серпанка, малюнок пальми як типово південної рослини, сюжети з зображенням тварин тощо) засвідчують факт міжетнічних контактів. З цього часу політичні й культурні імпульси з України починають переважати зовнішні чинники щодо України.

Трипільська (“Магог”) і Середньостоговська (“Гомер”) культури. *Мапа*

Існує гіпотеза дослідників, за якої носії Трипільської культури поширили ідею мальованого посуду до самої Індії й Алтаю, а окремі оптимісти розширюють межі такого впливу до Китаю й Японії (хоча, якщо це й мало місце, то швидше за все, шляхом

торгових стосунків). Водночас вигляд озброєних вершників, що здійснювали далекі й потужні переходи, навіював жах на різні народи і породив у них міфи про грізних істот (кентаври?), з якими сучасники ототожнювали “народ Магога”.

VIII

Саме в розглядуваний час (IV тис. до н.е.) трипільців очолював князь **Магог**. У Біблії він згадується чотири рази (Бут. 10, 2; I Пар. 1, 5; Єзек. 38, 1; 39, 6) під XIV–V ст. до н.е. Якщо виходити з церковно-православної “дати створення світу” (5508 до н.е.), із зафіксованої у Святому Письмі тривалості життя біблійних персонажів та часу народження їх нащадків, то можна вирахувати дату “всесвітнього потопу”, а потім – і період життя онука Ноя, Магога. Виходить, що бл. XXXVIII ст. до н.е. Магог був правителем Праукраїни чи краю, котрий пізніше отримав назву Рос (біблійний “Рош”)! Як не як, але побудовані на Біблії розрахунки дат останніх тисячоліть науковцями визнаються.

Опираючись на скупі біблійні свідчення, можемо припустити, що трипільці включали до своєї армії допоміжні озброєні загони з числа мешканців степу (які за участь у походах могли отримувати хліб та інші продукти хліборобства, а також частину військової здобичі), завдяки чому вони перетворилися на грізну силу на індоевропейському просторі, яка під керівництвом своїх вождів вела не тільки оборонні, але часом і активні наступальні дії проти недругів, що могли загрожувати їх південним (“Яван”, “Тувал”) і східним (“Гомер”, “Мешех”) союзникам як етнонімам *Куро-Аракської* (IV – поч. III тис.), *Майкопської* (II пол. IV – поч. III тис.) й *Новослободненської* (II трет. – кін. IV тис.) культур.

Це засвідчує, з одного боку, поширення трипільських знарядь праці у майкопців (як результат обміну), з другого боку, розповсюдження трипільської зброї на теренах Кавказу й у Закавказзі (як наслідок походів га південь). “Це була доба жорстоких “трипільських” війн” [148]. До речі, щось схоже спостерігаємо в період історії Русі, яка використовувала у своїх військових інтересах ресурси таких кочових і залежних народів, як торки, берендеї, чорні клобуки.

Біблійні свідчення, попри всю їх лаконічність, дають нам змогу зробити висновок, що військо князя Магога, потужне як на ті часи, здійснювало походи насамперед у місцевості Близького Сходу, звідки цей правитель міг вбачати загрозу для землі Рош (Рос) та своїх союзників або мав там економічний інтерес. Найбільш імовірно, значну частину загонів Магога справді

складали кочівники (нащадки Гомера), які перебували у васальній залежності від Магога як князя осілого народу. Значить, уже в найдавніші часи проросли дві гілки українського народу – хліборобів і кочівників як мешканців Праукраїни. Діяльність Магога продовжили його спадкоємці Рос і Гог.

У пізніші часи були поширені версії, які пов'язували Магога (та його спадкоємців) із північними народами скіфського або навіть гуннського походження. Мешканці Східного Середземномор'я сприймали весь Північний край як батьківщину князя Магога. Згодом протягом тривалого часу його іменем називали землю на північ від Понту Евксинського (грец. Πόντος Εὐξεινος – “гостинне море”, тепер Чорне море).

Місцезнаходження країни Магога під час складання “Таблиці народів” визначається згадуванням його після Гомера, але до Мадая. Єремія (Op. cit., с. 255) поміщає цю країну між озерами Ван і Урмія.

Зовсім інший погляд відображає схема С. Шиффера (Encyclopaedia judaica. – Berl., 1931. – В. VII. – Р. 461–463), який вважає країною Магога Лідію (в широкому сенсі слова, включаючи Фрігію), а князя Гога – відомим лідійським царем Гігесом.

А ось Євстафій Антіохійський (пом. 337/346 н.е.) писав так: “У Ноя було три сини: Сім, Хам і Яфет; вони заселили землю, починаючи від гір Тавра й Аммана і дійшли в Азії до ріки Танаїса, а в Європі – до Гадіра. Вони суть наступні: Гамер, який був родоначальником гамареїв, нинішніх галатів, Агод (Магог – *l. M.*) – магодос, нинішніх скіфів... Обел – теобелів, нинішніх іберів; Осох – месхенеїв, нинішніх каппадокійців. У Іектана були сини: Гебал, від якого пішли скіфи; Абімеїл – від якого гіркани... Це все сини Сіма” [77, с. 236–237].

З Євстафієм погоджується давньоєврейський еллінізований історик Йосиф Флавій (37–100), який в “Іудейських старожитностях” зазначає стосовно тверджень Гомера, що “тепер званих еллінами-галатами, яким давали ім'я і гомареїв, породив Гомар”. Деякі дослідники вважають, що від останнього постали кіммерійці. За словами Йосифа Флавія, греки ототожнювали народ землі Магога з тодішніми “скіфами” (до яких входили й праслов'яни): “Магог же поклав початок тому народу, який від нього отримав назву Магога, а ними (греками – *l. M.*) іменується скіфами” [59, с. 28]. Це плем'я Магогів, наголошує Йосиф, Єзекіїль називав “північним” і таким, яке в останні часи широко спустошить Ізраїль, на основі чого Євстафій не без підстави стверджує, що це Скіфія. (Україна) Часом народ “магога” ідентифікували зі скіфським племенем массагетів, про яких писав (Hist. 1, 201–205)

ще Геродот (бл. 484 – бл. 425) як про скіфське плем'я [26, с. 88–90].

У численних сказаннях Талмуда – Агаді (II ст. до н.е.), в тлумаченнях-Мідрашах (після III ст. н.е.) та інших равіністичних джерелах – Гог і Магог завжди постають як жорстокі й криваві народи, останні битви яких із іншими народами світу відбудуться в “землі Ізраїля” перед приходом машіаха (месії).

В IV ст. н.е. європейською цивілізацією як виконання біблійних пророцтв сприймалися військові походи гуннів, яких уперше в Європі на північному заході Прикаспійської низовини локалізував Клавдій Птолемей (II ст. н.е.) у своїй “Географії”: “Між бастарнами і роксоланами мешкають хуни, а нижче однойменних гір – амадоки і навари (неври – *I. M.*)” [76, с. 237]. Тому, повторюючи думку Йосифа, що “Магог – скіфи” [54], письменник IV – початку V ст. Ієронім Стрідонський (340/345 – 420), безперечно, вкладав у поняття “скіфи” дещо інший зміст, ніж Йосиф Флавій – письменник I ст. н.е. Під “магогом-скіфами” Ієронім мав на увазі сучасних йому гуннів.

Отже, Ієронім Стрідонський не розглядав готів як представників племені “магога” і сумнівався, чи був правий його сучасник Амвросій (333/340 – 397) [190], приписуючи імена Гога і Магога не скіфам, а готам, “які нещодавно чинили свавільство в нашій країні”; “і дійсно, – продовжував Ієронім, – усі колишні вчені звикли називати готів швидше гетами, ніж Гогом і Магогом. Отже, ці сім племен, які, як я згадав, походять від кореня Яфетового, мешкають у північній частині світу” [78, с. 230].

Описуючи азійський похід гуннів у 397 (через Кавказ у Малу Азію), Ієронім повідомляв (Hieron. Ep. 77, 8), що гуннська орда рухалася з Танаїсу (тепер Дон), де знаходилися “неймовірно” “страшні” массагети; весь схід “здрігнувся” від повідомлень вісників, що “від далекого Меотіса, землі льодового Танаїсу і страшного народу массагетів, [через прохід], де в Кавказьких ущелинах Александр [Македонський] дверима зачинив дикі народи, вирвалася орда гуннів” [195].

У зв'язку з новою навалою гуннів на Ромейську (Візантійську) імперію у I пол. V ст. патріарх Константинопольський Прокл (434–447) теж згадував країну Рош і князя Гога. З цього приводу церковний історик Сократ Схоластик (бл. 380 – бл. 440) зазначав (Socr. Schol. Hist. Eccl. 7, 43): “У той же самий час збудив до себе подив і єпископ Прокл, пристосувавши в своєму повчанні пророцтво Єзекіїля про Церкви до дарованого Богом порятунку. Це пророцтво полягає в наступному: “Сину Людський! Проречи на Гога, князя Роша, Мешеха і Фувала. І буду судитися з ним

морвицею і кровопролиттям, і проллю на нього і на полки його, і на багато народів, які з ним, всепотопляючий дощ і кам'яний град, вогонь і сірку; і покажу Мою велич і святість Мою, і явлю Себе перед очима багатьох народів, і пізнають, що я Господь (скорочено, Єзек. 38, 2, 22–23 – *І. М.*)” [146]. У цьому зв'язку слід згадати й те, що вже з IV ст. при ордах гуннів перебували племена роксоланів (росів?)!

До речі, в Корані (VII ст.), у 18-ій Сурі (аль-Кахф, 92–96), говориться, що під час своєї подорожі “праведник” Зуль-Карнайн, який, за твердженням ісламських істориків і богословів Мухаммада-ат-Табарі (IX–X ст.), Ібн аль-Асіра (XII–XIII ст.) і Абу Абдуллаха аль-Куртубі (XIII ст.), жив у часи пророка Ібрахіма (Авраама – *І. М.*), здійснював разом із ним паломництво і отримав його благословення [51]. Фахруддін ар-Разі (1149–1209) вважав, що це цар і великий завойовник Александр Македонський (336–323). За велінням Аллаха він дійшов до землі народу, який мешкав “між двома перепонами” (тобто горами, можливо між Великим і Малим Кавказом – *І. М.*): “Потім він вирушив у дорогу далі. Коли Зуль Карнейн досяг двох гірських перепон, він виявив перед ним людей, які майже не розуміли мови. Вони сказали: “О Зуль-Карнайн! Йаджудж і Маджудж (Гог і Магог – *І. М.*) поширюють на землі нечестя. Чи можна, ми сплатимо тобі данину, щоб ти встановив між нами і ними перепону?”. Він сказав: “Те, чим наділив мене мій Господь, краще за це. Допоможіть мені силою, і я встановлю між вами і ними перепону. Подайте мені шматки заліза”. Заповнивши простір між двома схилами, він сказав: “Роздувайте!”. Коли вони (схили гір – *І. М.*) стали червоними, немов вогонь, він сказав: “Принесіть мені розплавлену мідь, щоб я вилив її на нього (на вогонь – *І. М.*)” [70].

Як бачимо, люди мирного народу звернулися до Зуль-Карнайна (Александра? – *І. М.*) з проханням врятувати їх від утисків народів “Йаджуджа і Маджуджа” – останні в Корані справді відповідають біблійним Гогу і Магогу [187]. Зуль-Карнайн, з дозволу Аллаха, спорудив “залізну (у аль-Біруні – з заліза й міді) стіну” (вал чи рів – *І. М.*), у результаті чого Йаджудж і Маджудж виявилися ув'язненими в тому місці. Таким чином, Зуль-Карнайн врятував народ, що “заледве розуміє мову”, від неправедних племен: “Вони (народи Йаджудж і Маджудж – *І. М.*) не змогли забратися на неї (стіну – *І. М.*) і не змогли пробити в ній отвір. Він сказав: “Це – милість від мого Господа! Коли ж виповниться обіцянка мого Господа, Він зрівняє її з землею. Обіцянка мого Господа є істиною”. Того дня Ми дозволимо їм (народам Йаджудж і Маджудж – *І. М.*) хлинути один на одного. І засурмлять у ріг, і Ми

зберемо їх (творіння – *I. M.*) всіх разом. У той день Ми ясно покажемо Геенну невірющим” (аль-Кахф, 97–100) [70].

Зі слів пророка Мухаммеда, дикі племена Йаджудж і Маджудж були ув'язнені в пастці, з якої не змогли самотійно вирватися. Лише перед кінцем світу, після вбивства Ісою ібн Мар'ямом (Ісусом – *I. M.*) Даджаля (Антихриста – *I. M.*), коли люди перебуватимуть у спокої й безвір'ї, відкриється шлях цим свавільним ордам, які вийдуть із ув'язнення. Вони почнуть великі руйнування, все зметуть на своєму шляху, уб'ють багатьох людей, вип'ють воду всіх великих рік і озер.

Надалі “Йаджуджа” (Гога – *I. M.*) як почергову назву північного народу, що походить від Маджуджа, згадували арабські автори аль Фаргані (IX ст.) [38, с. 19], Ібн Русте (IX–X ст.) [38, с. 44], представники релігійної спільноти “Чисті брати” (X ст.) [38, с. 99–100], а також Ібн Фадлан (X ст.) [53], Ібн Хаукаль (X ст.) [38, с. 87–92], аль Й'акубі (пом. 897/905) [38, с. 38].

Крапку над “i” поставив у VII ст. західний отець церкви Ісідор Севільський (560–636), котрий зазначав у своєму творі “Історія готів, вандалів і свевів”: “Безсумнівно, що народ готів – найдавніший; через схожість останнього складу передбачається, що походить він від Магога, сина Яфета; і ще більше це постає зі слів пророка Єзекіїля. Ерудити ж, навпаки, мають звичку називати їх від гетів, а не від Гога і Магога” [60]. Тобто, фактично він, ототожнюючи готів і гетів, виводив їх від північного народу гога-магога. Схоже пояснення трималось і надалі: архієпископ Андрій Кесарійський (VI–VII ст.) у “Тлумаченні Апокаліпсису” писав, що племена “Гог” і “Магог” – “це північні і віддалені народи скіфські, або, як ми їх називаємо – гунни” [2]. Навіть у XII ст. датський хроніст Саксон Граматик (1140–1216), застосовуючи для позначення Русі форму “Konuhardia”, іменував її населення поперемінно то “русами”, то “гуннами” [110]. З цього приводу шведський історик Олаф Верілій (1618–1682) писав, що “Саксон Граматик русів і гуннів вважає одним і тим же народом”.

“Острозькою Біблією” (1581), в Пророцтві Єзекіїля (38, 2–3), “князь Рош” названий “князь Росска”. І навіть у XVII ст. “Лютеранський хронограф”, перекладений у 1720 російською мовою Г. Ф. Бужинським (1680–1731), оповідав, що “від Магога народилися гети і массагети, плем'я скіфське” (Феатрон или позор исторический (или “Лютеранский хронограф”) / пер. Г. Бужинского. – 1720. 10-е лист. репринтного издания) [128].

Як видно, в усі часи Античності й Середньовіччя землю Магога ототожнювали з Північним Причорномор'ям, а відмінності в етнічній ідентифікації народів “магога” й “гога” (зі скіфами,

готами, гуннами тощо) обумовлювалися, як вважали дослідники, зникненням чи розчиненням серед інших етносів тих давніх народів і фактичною відсутністю стародавніх писемних пам'яток, які б детальніше оповідали про них.

На рубежі III–II тис. до н.е. Трипільська культура раптово зникає з історичної арени. З цього приводу існує декілька гіпотез, але, очевидно, тут мала місце не одна, а декілька причин. Далекі воєнні походи і місцева боротьба з сусідами тривалий час зберігали напружену ситуацію на території України як батьківщині трипільців і пізніших аріїв. Зрештою, на думку багатьох учених, виснажливі війни за виживання, погіршення кліматичних умов (літо стало посушливим, а зима – більш холодною), порушення екологічного балансу у зв'язку з потужним, але все таки екстенсивним веденням господарства ослабили трипільців, і це спричинило до різкої зміни геополітичної ситуації. Мали місце й інші економічні та географічні фактори. “Погіршення кліматичних умов у суббореальному періоді голоцену привело до змін у господарській діяльності. Землеробство набуло меншого значення, поступаючись скотарству” [44, дод., с. 36].

Справді, суть кризи зводилася до зміни домінуючих форм господарювання – з хліборобства на скотарство. Розвиток відокремлених первісних общин (осілих і кочових) на величезних територіях їх поширення ще раніше призводив до виділення окремих локальних груп, що мали відмінності й різну історичну долю. Тепер же в складний для неї час Трипільська культура піддалася ще й агресії південних степовиків, які, мабуть, вийшли з-під залежності трипільців (гарно засвоївши їх військово мистецтво!), повстали проти них і самі повели наступ на Лісостеп. Це було перше велике військово вторгнення на землі Праукраїни, яке спричинило падіння Трипільської протоцивілізації (“держави Магога”), занепад і загибель її міст...

Трипільська культура по сьогодні залишається суцільною загадкою. Ідуть дискусії, як вона виникла і хто є її творцем. Астрофізик А. Г. Іванов переконаний, що її створили астронавти, які в допотопні часи прилетіли з подвійної зоряної системи Немезіда, що в сузір'ї Козерога. Тому вони багато знали про Космос, володіли сакральними таємницями Всесвіту і кодували його у вигляді таємничих символів. Та це не допомогло їм – Трипільська цивілізація загинула так само таємниче, як і з'явилася. Чому? Єдине, що можна сказати: вона загинула в результаті комплексного катаклізму, який стався понад 4 тисячі років тому.

2. РОСИ: ЗАНЕПАДИ І ЗЛЕТИ

IX

Після загибелі потужної Трипільської культури частина її хліборобського населення була інтегрована до складу культур степовиків, а інші відійшли на північ, у лісову зону. Проте сліди носіїв цієї цивілізації не загубилися в мороці часу і постійно проявлялися в елементах посттрипільських культур, засвоєваних нащадками й руйнівниками Трипілья, що забезпечило певну спадкоємність місцевих культур, починаючи з епохи енеоліту.

На руїнах Трипільської культури наприкінці енеоліту та в добу бронзи постали численні (близько 25) локальні утворення – уламки колишнього великого моноліта, що зберегли деякі його ознаки, хоч і менш виражені (наприклад, *культура Кулястих амфор*). “Помітна і певна спільність окремих культур на досить значних просторах України та сусідніх територіях, що свідчить про постійні контакти між ними, та розселення носіїв окремих культур у різних напрямках” [184, с. 12].

Отже, до занепаду Трипільської культури основних зусиль доклали степовики (окрім природних факторів). Насамперед це стосується представників проіндоєвропейської скотарсько-степової **Ямної культури** (3600–2300 до н.е.) як спадкоємиці (поряд із культурою *Суворівською*) Середньостогівської культури, що склалася в добу енеоліту на Степовому Півдні Євразії й поширилася від р. Урал до нижнього Дунаю й Балкан. У 1901 її відкрив археолог В. О. Городцов (1860–1945).

Носії цієї культури, використовуючи коней, вели досить рухливий спосіб життя, невпинно кочували зі своїми стадами. Орнаментація посуду (в тому числі культового) була у них простою і найчастіше зводилася до рядів відбитків шнура або гребінцевого штампа у верхній частині посудини (як іноді у пізніх трипільців). “Ямники” були дуже войовничими людьми, тому в їхніх курганах знаходять багато зброї з міді, бронзи (сокири, наконечники списів і стріл, ножі) й каменю (молоти, булави). Особливого поширення набули у них сокири-молоти, цілком можливо, запозичені в трипільців. Житла в ямників були переважно наземними.

В ідеології племен Ямної культури помітне місце посідав культ предків. Ще більше, ніж у трипільців, поширився в “ямників” курганний спосіб поховання. А дехто взагалі вважає, що ямники першими почали зводити кургани. У степовій Україні племена цієї культури залишили кургани висотою до 10 м. Спорудження

курганів вимагало зусиль великого колективу. Померлих ховали у скорченому вигляді у викопаних під курганами глибоких могильних ямах, перекритих колодами чи кам'яними плитами, але здебільшого – дерев'яним накатом та очеретом.

У похованнях “ямників” археологи виявили покладені на спину скелети небіжчиків, які були посипані червоною вохрою й зорієнтовані головою на схід. Червоний колір вохри – колір сонця, вогню і крові – символізував життя, світло, очищення. У курганах трапляються прикраси, “зооморфні” вироби, а також батоги, ярма для биків і, звичайно ж, колеса та візки. Характерно, що й поховальну конструкцію в могилах вождів робили у формі візка. При цьому дерев'яні дископодібні колеса від візка знімалися і клалися по кутках могильної ями. Померлий начебто вирушав у подорож із цього світу в світ інший. Курган був ще й священним місцем. На вершинах деяких курганів споруджували святилища. Встановлювані на курганах і звичайних могилах вождів стели у вигляді перших в Україні антропоморфних скульптур теж були пов'язані з культом предків, Сонця, родючості. Дослідниками виявлені скульптурки зі схематичними зображеннями людських постатей. Усе це зближує “ямників” із трипільцями і є результатом взаємовпливу двох культур у добу пізнього Трипілля.

Виходячи з таких даних, німецький вчений Освальд Шрадер висунув концепцію степового походження індоєвропейців. Український археолог В. М. Даниленко вважав носіями Ямної культури індоіранців (як єдину спільноту в складі індоєвропейської сім'ї), які згодом у степах Північного Причорномор'я розділилися на протоіранців та індоаріїв. До скотарських племен індоіранської етнічної спільноти відносять “ямників” С. С. Березанська (нар. 1924), О. Г. Шапошникова, М. Я. Мерперт (1922–2012), Н. Л. Членова (1929–2009) та ін. Щоправда, окрім людей високорослих, кремезних, широколицих, серед “ямників” виділяється і група низькорослих, вузьколицих людей, які за рядом ознак були близькими до середземноморського типу [27, с. 64, 88]. У цьому зв'язку деякі дослідники допускають присутність серед “ямників” також протофракійців, протодаків, протогреків. Насамперед це стосується протогрецьких племен, які, переселившись у бронзовому віці до Греції, могли принести з собою з Північного Причорномор'я і розвинуте бронзоліварне ремесло – у II тис. до н.е. на півдні України виготовляли бронзові вироби, яким на той час поступалися вироби продукції ремісничих майстерень Мікенської Греції [150, с. 20].

Значна маса нащадків трипільців і після експансії “ямників” залишилася на землях України, переважно в Поліссі, де з II тис.

до н.е. прискорився етногенез слов'ян. Щоправда, вона припинила виготовлення складної у виконанні розписної кераміки, тому й перестала ідентифікуватися археологами як носій Трипільської культури. Але ця спільнота, як уже говорилося, не зникла в мороці небуття. Про це свідчать деякі трипільські традиції, що збереглися в українському народному мистецтві – мотиви ромбів, “змійок”, багатопроменевих розеток, хрестів у розписах керамічного посуду, традиційних вишивках, ткацтві, різьбі по дереву тощо. Відголоски стародавніх культів, пов'язаних із обожненням природи, присутні також у звичаях, обрядах, фольклорі, які згодом були сприйняті християнством: святкування літнього й зимового сонцестояння, збирання врожаю тощо.

Довготривале проживання населення Трипільської культури на значній території Східної та Південно-Східної Європи призвело на заключному етапі до її сегментації, а згодом і до розчинення у складному конгломераті культур, які засвоїли її основні досягнення у господарстві, культурі, ідеології. Таким чином, “частина їх (трипільців – *І. М.*) дала нам кров і дух” [168].

Х

Невдовзі серед “спадкоємців” Трипілля найбільшого піднесення досягла вже хліборобсько-скотарська спільнота, сучасниця культури ямників, відома в археології як **культура Бойових сокир** або культура Шнурової кераміки (XXVIII–XV ст.) з її центром на території України [27, с. 66], досліджувана археологами Г. Й. Оссовським (1835–1897), І. І. Артеменком (1924–1989), М. Ф. Біляшівським (1867–1926), Т. С. Пассек, Ю. М. Захаруком (1914–1997), І. К. Свешніковим (1915–1995), Я. І. Пастернаком (1892–1969) та ін.

Носії цієї культури (чи, точніше, сукупності культур) як нащадки трипільців, мабуть, змогли витіснити “ямників” із Придніпров'я, де вони самі утвердилися і поступово поширили зону свого політичного, військового й культурного впливу на значну територію Центральної й Східної Європи, від Рейну до Волги (окрім степових районів). За іншою версією (В. М. Щербаківський), носії цієї аристократично-завойовницької культури (індогерманці) змішалися з хліборобами-трипільцями й дали початок праслов'янській мові. У будь-якому разі, “сокироносці”, як і ямники, представляли подібно трипільцям групу індоєвропейської спільноти.

“Сокироносці” мали свої укріплені поселення з глинобитними наземними житлами. У цю добу остаточно ствердився патріархат,

посилилося соціальне розшарування суспільства, про що свідчать знахідки в похованнях знаті й військових лідерів. Обряд поховання передбачав трупопокладення (скорчені або випростані тіла) й трупоспалення, залишки яких зберігалися під курганами, рідше – в безкурганних (ґрунтових) могилах. Незалежно від того, здійснювався обряд інгумації чи кремації, він був пов'язаний із культом предків.

Носії культури Бойових сокир слідом за трипільцями, але вже активніше, почали застосовувати запряжені биками 4-колісні вози-гарби. Мабуть, саме від них гарби запозичили пізні “ямники”, на яких вони перевозили своє домашнє начиння. І якщо вже “ямники” вторгалися в Подунав'я, на Балкани, в Закавказзя, то рухливі племена “сокироносців” виявилися ще войовничішими за них. Щоправда, вони теж торгували з окремими народами, але вже частіше здійснювали великі превентивні походи проти мирних і агресивно налаштованих близьких і далеких сусідів, шляхи яких пролягали через Карпати, Закавказзя аж до Єгипту. Завдяки розвитку конярства, вони могли ходили навіть проти акадського царя Саргона Давнього (2316–2261), володіння якого простягалися від Перської затоки до Середземного моря.

Кам'яна сокира-
клин. Гренівка

Свідченням войовничості носіїв культури Бойових сокир учені вважають наявний у них “культ зброї”, свідченням чого стали численні й різноманітні шліфовані кам'яні молоти-сокири і булави, які завжди були атрибутами богів-громовержців у міфології індоєвропейців, а також кинджали, дротики, списи. Археологічні дані засвідчують, що ця спільнота активно запозичувала кращі зразки кам'яної зброї сусідніх народів. Водночас мідно-бронзових виробів зустрічається мало. “Території, зайняті культурами Шнурової кераміки, були віддалені від рудних джерел, металеві вироби були тут раритетами, а їх кількість залежала від інтенсивного розвитку” [160, с. 243]. У курганах цієї спільноти на території від Кавказу до Угорщини археологи знаходять також скелети коней і биків, залишки упряжі й возів.

І хоча дана, наголошуємо, протоіндоєвропейська спільнота [27, с. 88] не змогла піднятися до рівня розвитку протодержави Магога, проте, судячи з усього, вона, подібно Трипільській культурі, теж постала як синтез аграріїв і скотарів. Тому деякі дослідники вважають, що крем'яні клиноподібні сокири були не

тільки зброєю, але й знаряддями праці, призначеними для розчистки ділянок лісу під пасовища й огороди. До зброї ж відносилися тільки сокири з цінних порід каменю, з тонким обухом і гарним вигином леза, добре відполіровані і прикрашені зображеннями й орнаментом [150, с. 19–20]. Життєздатність культури обумовлювалася саме її прив'язаністю до землі, яку забезпечували нащадки землеробів, що споконвіку мешкали в Україні. Свідченням цього є керамічний посуд землеробів культури Шнурової кераміки, прикрашений (як і горшки носіїв Ямної культури) накольним орнаментом чи орнаментом, виконаним за допомогою відтиску шнура, часом зигзагоподібного. Тому й прабатьківщиною індоєвропейців (у тому числі українців), на думку ряду іноземних дослідників, зокрема, англійських археологів В. Гордона Чайльда (1892–1957), К. Ренфю, Дж. П. Мелорі (нар. 1945), американської вченої Марії Гімбутас (1921–1994), став Північно-Причорноморсько-Каспійський регіон. На зміну цій культурі прийшла хліборобська **Тшинецька культура** (XVI – серед. XII ст.), в людності якої деякі з дослідників убачають предків слов'ян і одночасно – людиність, формування антропологічного типу якої сягало, можливо, ще часів Трипільської культури.

Культура Шнурової кераміки цікава ще й тому, що, згідно з нашими розрахунками, саме від цього часу біблійна традиція донесла до нас імена ще двох давньоукраїнських діячів. Це – згадувані вище князі Рош чи Рос та Гог чи Гаг – правителі країни Рош (Рос у грецькій транскрипції) у “землі Магога”.

За середньовічними переказами, князь **Рос** (XXV–XXIV ст. до н.е.) розглядається як історичний персонаж, котрий по суті започаткував родовід українців. У слов'янській Біблії, переклад якої робили з Септуагінти – “перекладі семидесяти”, зробленому в 280-х рр. до н.е. єврейськими тлумачами в Александрії за наказом царя Птолемея II Філадельфа (285–245), слово “рош” у Книзі пророка Єзекіїля подане в грецькій транслітерації (“рос”) – “князь Рос” (Ρώς). Це дало підстави давнім історикам стверджувати, що саме князь країни Рош чи Рос очолить народи півночі Гога й Магога, які наприкінці світу нападуть на семітські народи Близького Сходу.

Північна країна Рош/Рос тричі згадується в Книзі пророка Єзекіїля і в Одкровенні Іоанна (Єзек.

Кам'яний
клевець.
Одеський
археол.
музей НАНУ

Сланцьова со-
кира. Жванець

38, 2; 39, 1; Одкр. 20, 7) в VI ст. до н.е. – I ст. н.е. Як пояснити її назву, покищо невідомо. Можливо, вона пов'язана з іменем епічного князя Роша чи Роса, тотожного одному з нащадків Магога (за міфами, назва народу нерідко походить від імені його героя чи предка). Вочевидь, ця назва є похідна від назви гідронімів, що зустрічаються в Подніпров'ї і мають близький корінь “рос”, про що зазначено вище. Залежні від Рош народи “тувал” і “мешех”, мабуть, ідентичні або є предками народів “таба” і “мушки” асирійських написів чи тих же народів під назвою “тібарени” й “мосхи” чи “моски” (предки “москалів”?), яких у

V ст. до н.е. у своїй “Історії” згадував Геродот [26, с. 210].

Щоправда, незважаючи на все це, псевдонауковці з Совецького Союзу та Росії сфабрикували безліч фантастичних версій щодо імен Магога й Гога (хоча ранні церковні історики більш серйозно підходили до тлумачення цих імен!), повсякчас у своїх коментарях відмовляючи їм в історичності [27; 69; 113].

Найчастіше імена цих князів (“архонтів”) оголошували “символічними” назвами. Термін שר (Рош), виходячи з того, що єврейська мова не знає прописних літер на фоні рядкових, витлумачували як синонім слова “архонт” (“голова, головний”, “верховний”) [35, с. 100]. Мовляв, “в оригіналі Біблії (Єзек. 38, 2 – *І. М.*) давньоєврейською мовою ці слова звучать як גֹּגַרְשָׁם וְתוּבַל טִיבַרְנִי וְרֹשׁ מֶשֶׁחַ וְתוּבַל טִיבַרְנִי” (“гог ерец хамагог несі рош мешех ветувал”), грецькою як “στῆρισον τὸ πρόσωπόν σου ἐπὶ Γωγ καὶ τὴν γῆν τοῦ Μαγωγ ἀρχοντα Ρως Μοσοχ καὶ Θοβελ” (“Зверни своє обличчя до Гога, краю Магога, князя Рошу, Мешеху та Тувалу...”). Єврейська мова справді не знає великих літер. Тому слово “רש” (“рош”), як і всі інші слова в єврейському оригіналі, не було написано з великої літери. Значення імені власного йому надали грецькі перекладачі (єврейського походження – *І. М.*), в той час, як пророк Єзекііль, **можливо** (віділено нами – *І. М.*), використовував його в значенні “головний”. Тоді переклад буде виглядати так: “Зверни обличчя твоє до правителя землі Магог, князя головного Мешеху та Тувалу...” [135]. У Вульгаті слова “неси рош” латинською перекладені як principem capitis (“pone faciem tuam contra Gog terram Magog principem capitis Mosoch et Thubal”) [191]. У такому значенні вони звучать у німецькому, англійському й французькому перекладах Біблії, які орієнтувалися на Вульгату, а не Септуагінту.

Іншими словами, виходить, що в одному й тому ж реченні “Мешех” і “Тувал” тлумачаться як назви територій, котрі походять від імен їх перших очільників, а вжите поряд із ними слово “Рош” – як “символічне”, бо, бачте, так хочеться українофобам! Та й стиль написання видається дивним. Та й якщо вважати, що з “роша” перекладачі безпідставно зробили власне імя, то з таким же успіхом можна перетворити на загальні назви й імена “Авраам” та “Іаков”! До того ж, що значить, Ієронім “можливо” використовував слово ось у такому значенні? Але ж можливо й ні? Латинський переклад Старого Завіту, зроблений Ієронімом на основі Септуагінти (з давньогрецької мови) і єврейського тексту Старого Завіту (крім книг, від початку написаних арамейською і давньогрецькою), і давня редакція латинської версії Нового Завіту отримали назву Вульгати (“Загальноприйнята Біблія”).

Натомість Септуагінта вважалася християнами настільки ж богонатхненним документом, як і давньоєврейський оригінал. Сенс переказу про Септуагінту полягав у наданні їй статусу соборної праці, виконаної особами, відповідальними за збереження біблійної традиції, при схваленні громади в цілому. Філон Александрійський (25 до н.е. – 50 н.е.) уперше зафіксував кілька положень, які стали потім спільними в традиції шанування Септуагінти як священного тексту: а) перекладачі були одночасно пророками; б) переклад був натхненний згори і є строго буквальним; в) переклад рівноцінний оригіналу. Септуагінта є першою Біблією Церкви, наділеною канонічним статусом і є нормативним текстом Одкровення для ранньохристиянських богословів. Успіх 70-ти перекладачів, на думку представника ранньої патристики (апологетики) Климента Александрійського (150–215), пояснюється Божественним натхненням [137].

В іудейському середовищі цей консенсус був підданий сумніву тільки в II столітті, коли Септуагінта зробилася частиною християнського Святого Письма.

Переклад грецькою, виконаний у той час, коли давньоєврейська була ще живою мовою, має неоціненне значення для дослідження біблійних текстів. Переклад цінували Йосиф Флавій і Аврелій Августин (354–430). Проти думки про богонатхненність Септуагінти виступив Ієронім Стрідонський, оскільки він дотримувався алегоричного методу тлумачення Писання, хоча його текст теж пізніше був підданий доопрацюванню. Тобто, Ієронім спочатку цінував грецький переклад, далі, започаткувавши власний метод перекладу, цілком ризикував припуститися неточності. Тому, змінюючи мову Святого Письма, він боявся, що його згодом назвуть, за його ж словами,

“фальсифікатором” і “профаном”. Побоювання, висловлені Ієронімом, що не були безпідставними, тому він сам підкреслював, що його переклад не має стосунку до Божественного натхнення, а є справою вченості. В результаті вже сучасники піддали Вульгату різкій критиці, проте вона увійшла у життя, бо іншого повного тексту Біблії на латині не було [24].

Отже, авторитет Ієроніма не означає вигаданості імені Роша. Септуагінта на 600 років давніша за Вульгату, її святість визнавалася від початку і, значить, вона могла краще відобразити побутові дрібниці розмовної мови давніх євреїв (тодішню давню форму іврита), яка була ще живою, тоді як у часи Ієроніма євреї перебували в діаспорі і їх мова за 6 віків не могла не зазнати змін. 70-х перекладачів відділяли від Єзекіїля 300 років, євреї все ще мешкали в Палестині, тоді як Ієронім жив через 900 років після Єзекіїля (!), коли зусиллями римської влади багато євреїв уже майже три століття блукали по Середземномор'ю, значною мірою втрачаючи автентичність своєї мови й віри. А це означає, що в даному випадку Септуагінті має бути більше довіри. Тому однозначно “Рош” маємо прийняти як власне ім'я, а не загальну назву на кшталт “головний”. Не випадково згодом іменем Роша/Роса називалася територія, ідентична колишнім володінням Магога.

Як бачимо, етнонім “рос” значно давніший за етнонім “рус”, хоча часом князь Роша розглядається (наприклад, у давньоруському варіанті) як один із прообразів пізнішого епічного князя Руса. Натомість російський автор В. Я. Петрухін не просто “розвів” росів і русів, але й оголосив перших міфічним народом, а других ототожнив зі шведами [111, с. 42–48]. При цьому він посилається на неоднозначну розповідь Нестора Літописця про покликання варягів (“русів” у його розумінні), не звертаючи уваги на те, що той же літописець ототожнює Руську землю саме з Україною, а не зі Швецією чи Московщиною [80]. Те ж саме простежується в знаменитому “Слові о полку Ігоревім” [145]. Незважаючи ні на що, В. Я. Петрухін не бере до уваги свідчення інших джерел, згідно яких “роси” й “руси” виступають у одному ланцюгові ґенези українців як ідентичні назви.

Документи засвідчують, що корінь “рос” і надалі не зникає з етнічної карти України. Ми зустрічаємо його в назві союзу племен (на думку російських авторів – іраномовних скіфських чи сарматських племен) “роксоланів” (рос-аланів?) та “росомонів” (“людей-росів”), етнічна приналежність яких взагалі точно не встановлена. Перші як “ревксінали” згадуються у Декреті на честь Діофанта (кін. II ст. до н.е.) [108], потім як “роксолани” – у

“Географії” Страбона [151, с. 194], “Равеннському анонімі” (бл. 700) [36, с. 275, 280] та інших працях античних авторів – епітафії Плавтія Сільвана Еліана (11–62 н.е.) (CIL XIV 3608) [193], К. Таціта (56–117) (Hist. 1, 79), який писав про “сарматське плем’я роксоланів” [71, с. 488], Спартіана (Spart. Hadr. 6, 6–8), який згадував “роксоланів” і їх царя [22, с. 9], Капітоліна (Capit. Marc. 22, 1), який включав “роксоланів” до лютих племен [22, с. 44], а також у творах Діона Кассія (Cass. Dio 72, 19, 2) [33], Плінія Старшого (Nat. Hist. 4, 80) [116], Клавдія Птолемея [65], Амміана Марцелліна (Hist. 22, 8.30) [84].

Готський історик Йордан у своїй “Гетиці” згадував як “роксоланів” (Get. 74), які на сході обмежували Готію [58, с. 75], так і “росомонів” [58, с. 86] – як таких, що в IV ст. мешкали в Північному Причорномор’ї (Get. 129–130) і часом ототожнювалися з ругами (рогами). Причому, він ніде не відкидає ідеї, що “росомони” могли бути відгалуженням “роксоланів”. За Йорданом, у кінці IV ст. “росомони” Сар (відомий у 406–412 політичний діяч?) і Аммії помстилися готському королеві Германаріхові за страту їхньої сестри Сунільди (376). Сюжет, який у повідомленні Йордана мав епічні риси, пізніше зберігся в “Старшій Едді” у пісні “Підбурювання Гудрун”, але без згадки про “росомонів”. У “Старшій Едді” Серлі і Хамдір – сини Гудрун і конунга Йонакра, а Сванхільд – дочка Гудрун і Сігурда. Сванхільд була видана заміж за найстарішого конунга Йормунрікка, який стратив її за зраду. Гудрун, пригнічена смертю улюбленої дочки, підбурює синів помститися за сестру. Еддічний сюжет закінчується загибеллю всіх героїв.

Першим, хто в Росії запропонував ототожнювати роксоланів із росами/русами, був М. В. Ломоносов (1711–1765). Він стверджував, що варяги-роси в давнину називалися роксоланами або россоланами (оскільки роси були поєднані з аланами), причому правильною він вважав назву россолани, оскільки слово роксолани, на його думку, було спотворенням греків [82, с. 61–62, 144–145, 450–454].

Водночас М. Ломоносов називав росомонів роксоланами [82, с. 64]. На тому ж наполягав Д. І. Іловайський, висловлюючи впевненість у тому, що “Рось або Русь і Роксолани – це одна й та ж назва, один і той же народ” [57, с. 89]. М. Ломоносов вважав, що після відходу під час Великого переселення народів (III–VII ст.) зі степів у Західну Європу основних військових сил аланів (як гілки сарматів, до яких належали роксолани – *І. М.*) колишня причорноморська Аланія була розділена між росами і готами, внаслідок чого роси, які заселили свою частину цієї Аланії і асимілювали аланів, почали називатися “россоланами”, подібно

тому як готи, що зайняли свою частину Аланії і також асимілювали частина аланів, називалися “готаланами”.

Проте крім біблійних є й інші дані про князя і землю Роша/Роса. Так, анонімний візантійський автор, який жив бл. IV ст. н.е., у схоліях до твору Арістотеля (384–322) “Про небо”, можливо, уперше в нерелігійній літературі використав етнонім “рос”: “Ми заселяємо середній простір між арктичним поясом, близьким до північного полюсу, і літнім тропічним, причому скіфи-рось (Σκιθας τους Ρως) та інші гіперборейські народи живуть ближче до арктичного пояса” [75, с. 332]. Це свідчить про те, що народ Гога – нащадок Магога і Роса. Водночас як ідентичний народу “рос” (“рош”) чи пізнішому “рус” розглядається тут народ “скіфів”.

Народ “рос”, представники якого, як і анти чи склавени Прокопія Кесарійського (490–565), вирізнялися своєю кремезністю, згадує у “Церковній історії” невідомий християнський історик, умовно названий Псевдо-Захарією (Ритором) (VI ст. н.е.). За його даними, цей народ розташовувався по сусідству з народами “людей-собак” і амазонок [113, с. 114–115], що багато авторів тлумачать як регіон Північного Причорномор’я. Тобто, Захарія територіально ототожнював землю народу Рос (*Hros*) із землею “русів” (*Ρως*). Зрештою, позначення цього народу в грецькій транскрипції (*ρως*) українською можна читати і як “рош”, і як “рос”, і як “рус”. Дослідники наголошують, що правитель землі “Рос” під іменем *Ashabir-Ross* згадується в Корані [70].

Судячи з тексту Святого Письма, у давні часи був також добре відомий князь **Гог** (XVI–XV ст. до н.е.). У Біблії його ім’я згадується десять разів (Єзек. 38, 2–18; 39, 1–15; Одкр. 20, 7) у VI ст. до н.е. – I ст. н.е. Згідно Святого Письма, його армія здійснювала численні походи в країни Близького Сходу. На думку ряду вітчизняних дослідників, вихідці з України, виступаючи під різними іменами, навіть підкорили Грецію (“пелазги”) й Італію (“етруски”), мали причетність до заснування Трої в Малій Азії та Єрусалиму в Палестині, вторгалися в Єгипет (“народи моря”). Свого часу Ієронім (Comm. in Isaiam 18, 10.30) наголошував на “північному походженні” Магога й Гога: “Іудеї думають, що племена гог і магог прийдуть від аквілона (вітер з Півночі – *I. M.*), тобто з областей Скіфії” [78, с. 230].

Цілком можливо, що частина дорогих прикрас, які датуються тим часом і які виявляються археологами на території України, могли бути не тільки складовими південно-європейського, передньо-азійського та давньо-єгипетського імпорту, але й частиною військової здобичі, захопленої людьми Гога в далеких походах.

В українських джерелах поширена теза про участь представників **Сабатинівської культури** (II тис. до н.е.) з Північного Причорномор'я в еміграції “народів моря”. Не лише в популярних та періодичних, але і в досить солідних виданнях, наприклад, у книзі Леоніда Залізняка “Нариси стародавньої історії України” (1994 року видання), мова йде про участь сабатинівців у русі “народів моря” чи навіть ототожнення сабатинівців і “народів моря” подається як доведений факт. Втім, такі теорії заслуговують на детальніший аналіз.

Усі згадки, що мають хоч якісь посилання на цей народ, зводяться врешті-решт до статті Клочка В. І. “Народи моря” та Північне Причорномор'я”, опублікованої в першому номері збірки “Археологія” за 1990. У цій статті автор наводить факти археологічних знахідок предметів, аналогічних сабатинівським, у Греції, на Кіпрі та в Угаріті (меч характерної форми) якраз у часи навали “народів моря”. Також він посилається на роботи іноземних дослідників, які вказували на знахідки предметів сабатинівської та ряду культур центральної Європи серед речей “народів моря”. Наводиться навіть схожість в озброєнні – круглі щити й два списи. На основі цих фактів Клочко робить висновок щодо участі представників сабатинівської культури в русі “народів моря” та їхню міграцію на Балкани [99].

На основі подібних свідчень можна зробити висновок, що Гог, зрештою, потерпів невдачу, можливо саме біля Угаріту в Фінікії під час війни з єгипетським фараоном Тутмосом III (1504–1450), і це стало спонукальним мотивом до переорієнтації військових кампаній “сокироносців” з півдня й південного заходу на схід.

Варто ще раз нагадати, що в минулому московські ідеологи, категорично відмовляючи Україні в очевидному праві на історичну першість, намагалися довести, що слова “магог” і “гог” є не власними іменами, а загальними назвами, поданими на “івриті”. Але ці “ідеї” спростовуються ретельними дослідженнями. До того ж, чому це імена єврейських персонажів на сторінках Біблії є такі **власними** (виділено нами – *І. М.*) іменами, а імена, які належать представникам інших народів – “загальними” (хоча в інших джерелах пишуться з великої літери – *І. М.*)?

Для нас важливим є те, що ім'я князя Гога (як і його далекого Магога) зустрічається не лише у Святому Письмі, але і в інших стародавніх текстах Сходу. Так, зокрема, назву країни Гога зустрічаємо в листі єгипетського фараона Аменхотепа III (1408–1372) до вавилонського (кассітського) царя Кадашмана-Харбе (Кадашман-Енліль) I (рубіж XV–XIV ст. до н.е.), де фараон повідомляв у Вавилон про задовільне здоров'я своєї жінки з країни

Гага (Гога). І далі зазначав: “Хто знає, чи не є дочкою мушкена (простолюдина – *І. М.*), чи жителя країни Гага?..” [74, с. 263]. І хоч об'єднання Гога невдовзі занепало, жителі Близького Сходу ще довго з жахом пригадували походи князя Гога та очолюваних ним “сокироносців”, що й зафіксувала пізніша писемна традиція [74].

У літописі асирійського царя Ашшурбанапала (Ашшур-бану-аплі, грец. Сарданапал) (669–627) теж зустрічаємо ім'я “Гагі” (Гога) як давнього володаря “скіфів”, тобто народу з Північного Причорномор'я: “Також я підкорив 75 міцних міст Шараті і Паріхії, синів Гаги, начальника (*hazanu*) країни Сахі (*sa-hi*), які не сприймали ярмо мого панування, [і] захопив їх здобич, – зазначав Ашшурбаніпал. – Їх [самих] схопив я живцем своїми руками і доставив їх у Ніневію, мою столицю” [74, с. 276].

Етнічна ж назва, що нагадує Рош (можливо його трансформований варіант, на згадку про колишнього історичного персонажа), мається в західному Закавказзі – область Руїшані, володаря якої звали Рашуні. В області царства Урарту правила ціла династія царів на ім'я Руса́, з якими воювали правителі Ассирії. Так, у анналах царя Саргона II (722/721–705 до н.е.) знаходимо повідомлення: “У сьомому році мого правління Руса́ урартський (Руса́ I, син Сардурі, цар Урарту в 730–714 – *І. М.*) задумав зраду проти Уллусуну маннейського і забрав у нього в полон 22 фортеці; він сказав слово неправди і підозри про Уллусуну перед Дайукку (здається, Дейок Геродота, I, 96 – *І. М.*), маннейським намісником, і прийняв у заручники його сина” [55].

В подальшому зустрічаємо інформацію про спадкоємців Руси I. Так, Асархаддон (680–669) від 673 повідомляє: “[Що ж стосується збіглих] урартів, які втекли з Урарту в Шупрію – [Ру]сай (Руса́ II, син Аргішті, цар Урарту в 685–645 – *І. М.*), цар Урарту, писав йому про них, але він не послухався його наказу, не погодився їх видати, зухвало відписав йому, відповідав ненависно” [114]. Читаємо також повідомлення згадуваного Ашшурбанапала (669–627): “Я – Ашшурбанапал, цар Ассирії, який у надії на Ашшура й Іштар, моїх владик, підкорив своїх ворогів і задовольнив своє серце. Руса́, цар Урарту (Руса́ II – *І. М.*), почув про силу Ашшура, мого владики, і страх перед моєю царственністю охопив його, і послів (?) своїх він послав у Арбел для запитання про моє благополуччя” [56].

Зберігся напис урартського царя Руса III (605–595), сина Ерімена: “Могутньому богу Халді, своєму владичі, цей щит Руса, син Ерімена, присвятив заради свого життя. Величчю бога Халді Руса, син Ерімена, цар могутній ... правитель Тушпа-міста” [96]. А ось так виглядає напис останнього урартського царя – Руса IV

(595–585), сина Руса III й сучасника Єзекіїля (622–570): “[Руса (??)] слово послав, – скажи [...] чи, “тримачу печатки”, для Кулу (?), старшого пастуха: люб’язне (??) буде життя (твое) (?) Богу воістину!” [95].

Незважаючи на це, сьогодні у нас навіть світські дослідники близькосхідної традиції сприймають як реальних місцевих історичних персонажів із Палестини (Сім, Авраам, Ісаак, Іаков, Мойсей та ін.), натомість імена інших (Магог, Рос, Гог), діяльність носіїв яких виходить за межі історії “землі обітованої” – просто “загальними” назвами. Тобто, цікаво виходить: одні нащадки Яфета – справжні, а інші – вигадані? Такий “диференційований” підхід до сприйняття біблійних персонажів та інших власних назв, м’яко кажучи, дивує. Невже Бог частину Святого Письма продиктував Мойсеєві як істинну, а частину – як вигадану?..

XI

Пізньюю сучасницею культури Шнурової кераміки, близькою їй за окремими рисами, була скотарсько-стєпова **Катакомбна культура** (2600–1600 до н.е.) з центром у Подніпров’ї, але з зоною впливу від Дунаю на заході до Волги – на сході й до Кавказу – на південному сході [27, с. 68, 75]. Ця культура, яка домінувала в степах і лісостєповій зоні Лівобережжя, теж була відкрита на поч. ХХ ст. В. О. Городцовим, а досліджували її А. Л. Нечитайло, О. Г. Шапошнікова та ін. Катакомбна культура стала археологічним еквівалентом *індоаріїв*. Останні ж були найбільш войовничим населенням серед племен енеоліту-бронзи. “Катакомбники” знали не тільки камінь, але також мідь і бронзу. Вони займалися головним чином кочовим скотарством, використовуючи наметові вози-гарби (у свій час їм належав пріоритет у розвитку колісного транспорту).

Для даної культури характерні підкурганні поховання в земляних нішах-катакомбах, вхід у які найчастіше розташовувався на дні вертикальної земляної шахти. Небіжчики покладалися в скорченому положенні на боці чи випростаними на спині, й посипалися червоною мінеральною фарбою, що символізувала вогонь. “Катакомбникам”, як і “ямникам”, були відомі золото й срібло, з яких вони виготовляли деякі свої прикраси. У похованнях виявлені також вози й кінська упряж, вислобушні сокири, бойові молоти, булави, прикраси, посуд (у т.ч. ритуальний), орнаментований мотузковим “штампуванням”. Водночас 24 види знаків на зброї й предметах посуду (крапки, хрести, гачки, трикутники, rischi тощо) наводять на думку про їх аналогію з

традиціями давньої писемності. У “катакомбників” уже ствердився патріархат, посилювалося соціальне розшарування, свідченням чого був більш багатий інвентар у похованнях вождів і родових старійшин.

У цю добу на Півдні України відбувалися невпинні міграції й змішування племен. Різноманітні контакти (взаємний торговий обмін і шлюбні зв'язки, військові союзи й воєнні конфлікти тощо) обумовлювали постійне переплетіння на суміжних територіях традицій і звичаїв. “Катакомбники” вели обмін або воювали з навколишніми народами (кавказькими, передньоазійськими, мешканцями Ірану й Єгипту). Про це свідчать деформовані черепи в похованнях їх дітей і жінок – походження цього звичаю пов'язане з Близьким Сходом, звідки через Кавказ він поширився в Передкавказзя й на територію сучасної Донеччини. У ті часи життя степового населення “було наповнене бурхливими подіями, нескінченними пересуваннями та військовими сутичками” [160, с. 243].

На початку II тис. до н.е. на рубежі Європи й степу сталися події, які були пов'язані з появою низки новацій у житті людей (широке використання коней уже як тяглової сили, винахід коліс на спицях, виготовлення легкої колісниці тощо). Практичну реалізацію такі відкриття знайшли передусім у воєнній сфері, що й забезпечило незаперечний успіх тим, хто воював на бойових колісницях. У цей час на базі культури Шнурової кераміки й Катакомбної культури, у результаті активної взаємодії їх носіїв, постала синкретична (з домінуванням степового елемента) **Бабинська культура** чи культура Багатоваликової кераміки (XXII–XVI ст. до н.е.). Остання, як вважав В. І. Ключко, зобов'язана своїм походженням Карпато-Дніпровському осередку, пов'язаному з подальшою ґенезою слов'ян [160, с. 223].

Бабинську культуру репрезентують поселення (їх відомо понад 200), могильники (відкрито понад 2 тис. поховань), скарби бронзових речей та випадкові знахідки. Їх вивчення дає змогу констатувати, що носії культури влаштовували поховання у неглибоких ямах або підбоях-катакомбах, куди ставили кам'яну скриню, дерев'яну раму з дошок чи колоду. Небіжчиків ховали в зігнутому стані, на боці, з орієнтацією “схід-захід”. Нерідко “ланцюжки” сусідніх могил поєднували штучними пересипами (валами), у результаті чого з'явилися довгі могили з ознаками святилищ на поверхні валів, які прикрашали дерев'яні чи вапнякові стели з антропоморфними зображеннями. Посуд і прикраси того часу мали декор, виконаний найчастіше в геометричному й зооморфному стилях. Тут теж помітне масове

поширення кам'яних і металевих сокир, завдяки чому цей період називають “героїчною добою бойових сокир”. За сукупністю ознак населення Бабинської культури можна віднести до лінії розвитку індоіранської мовної спільноти [160, с. 297].

Деякі дослідники вважають Бабинську культуру попередником чи навіть еквівалентом “арійських культур” бронзової доби, коли відбулося становлення євразійського “степового мосту”, що його контролювали історичні племена аріїв (“благородні”, “світлоносні”). У зв'язку з цим ряд вітчизняних науковців (Ф. Вовк та ін.) висловлює думку про те, що нащадки стриманих чорнявих трипільців (праслов'яни-“сокироносці” чи роси Гога) увійшли до об'єднання білочубих запальних аріїв (“бабинців”), які першими оволоділи мистецтвом бою на запряжених кіньми легких колісницях. Динамічна скотарська економіка, поширення колісного транспорту, тяглових тварин (бика і коня), вершництва – все це сприяло небувалому за розмахом розселенню нащадків носіїв культури на великій території від Центральної Європи й Середнього Дунаю до Тянь-Шаня, Паміру й Гіндукушу. Зміна клімату в I пол. II тис. до н.е. спонукала їх до міграції зі Степової України на Південний Схід, у тепліші краї.

Логіка й історичні свідчення про появу аріїв у нових районах (Мітанні, Мідія, Персія, а паралельно – Скіфія, Середня Азія, Бактрія та ін.) підказують, що вони, судячи з усього, рухалися з Європи на Схід двома потоками: один – через Балкани (з району поширення Кріто-Мікенської культури) [182, с. 9–95], Малу Азію (Троада) й Закавказзя в бік Шумеру, а потім Ірану, другий – через євразійські степи до Середньої Азії. Згодом на сході Іранського плато (тепер Афганістан) арії об'єдналися і назвали свою нову країну Арія; відомі також синоніми цієї назви – Аріана, Ар'яварта, Аратта, Хар'яна, Ар'янем-Ваеджа (Airyanem Vaejah, авест. Airyanam Dahyunam), Орія та ін.

Термін “Арія” 36 разів зустрічається в 34 гімнах “Рігведи”, що була складена на ведичному санскриті й оформилася за часів ведичної цивілізації в II–I тис. до н.е., ще до появи індійської писемності. Бл. 1500 до н.е. арії на своїх бойових колісницях здійснили з північного заходу вторгнення в Пенджаб (басейн верхнього Інду), тобто на землі, розташовані на північ від району поширення колишньої Хараппської цивілізації (2500–1500 до н.е.).

Світська військова “аристократія” (вожді), яка стояла на чолі колісничних армاد, та духовні проводирі (жерці), які освятили великий рух аріїв на Схід, заснували в далекому краї нові царства і започаткували нові правлячі династії, передусім “Сонячну” й

“Місячну”. Їх священні гімни, – зазначав В. Черняк, – були записані у “Рігведі” та “Авесті” – найдавніших у світі книгах, які вони склали на берегах Дніпра” [44, дод., с. 10]. Чи не тому українські дослідники (С. С. Наливайко та ін.) знаходять сьогодні так багато спільного між мовами, культурою, міфологією, філософією й звичаями українців та мешканців Індії [97]?

На думку відомого науковця Ф. К. Вовка (1847–1918), український антропологічний тип став результатом змішування трипільців із найдавнішими індоєвропейськими скотарями лісостепового Подніпров'я. Він вважав, що нащадки трипільців просто “перейшли” в аріїв (II тис. до н.е.) або ж арії змішалися з ними. Ф. Вовк разом зі своїми послідовниками – В. М. Щербаківським (1876–1957), В. П. Петровим (1894–1969) та ін. – наголошував, що темна пігментація, відносно високий зріст та міцна статура більшості українців – це спадщина індоєвропейських скотарів, а “чорні брови, карії очі” – трипільців. Натомість росіяни та білоруси є носіями іншого антропологічного типу, який характеризується світлим забарвленням волосся, очей, шкіри, дещо нижчим зростом, зате значно ширшим і плоскішим обличчям. Вони практично не входили до тих антропологічних і мовних груп, які хоч і перебували на різних рівнях розвитку, але виявилися поєднаними з Трипільською культурою.

Після того, як індоарії з племенами союзників емігрували з території нинішньої України, тут не постав культурно-етнічний “вакуум”, оскільки свій вплив на історичний процес посилили протоіранці, які створили на південно-українських землях скотарсько-степову **Зрубну культуру** (XVI–XII ст. до н.е.), що поширилася від Дніпра й до Уралу, а в 1901–1905 була відкрита на Сіверському Дінці вже знайомим нам В. О. Городцовим; її локальним виявом стала *Білозерська культура*.

Назва Зрубної культури походить від конструкції поховальних споруд – дерев'яних зрубів, розміщених під курганними насипами. Більшість зрубних поселень, могильників, майстерень носіїв цієї культури розташовані в степових і лісостепових зонах України, хоча сама культура поширилася від нижнього Дунаю майже до Волги. Поряд зі скотарством “зрубники” займалися хліборобством (вирощували здебільшого просо). Вони мали свої поселення, а померлих ховали як у зазначених курганах, так і в могильних ямах. Знаряддя праці “зрубників” були переважно бронзовими. А найпоширенішим видом їхньої кераміки є горщики з орнаментованою верхньою частиною. Серед сюжетних композицій орнаменту у зрубників (як і в ямників та катакомбників) помітні “трипільські” символи (хрестики,

прямокутники, свастика, схематизовані зображення тварин). Окремі дослідники вважають, що й тут ми маємо справу з виявами піктографічного письма [27, с. 79]. Як би там не було, певні риси Трипільської культури знову проявляються значною мірою.

Осілими нащадками носіїв Зрубної культури стали представники *Білогрудівської* (XI–IX ст.) і *Чорноліської культур* (IX–VIII ст.), поширених між Дніпром і Дністром. Перша з них уже мала видимі ознаки слов'янства. Інші ж нащадки носіїв Зрубної культури (переважно скотарі) приблизно в кінці II тис. до н.е., як наголошують деякі дослідники, розділилися на *мідо-персів* (протоперсів) і *кіммеро-скіфів* – назви цих народів уже зафіксовані в близькосхідних та античних писемних джерелах. Невдовзі мідо-перси через Кавказ емігрували в Іран (можливо, у зв'язку з потеплінням), де й розселилися (*Скіфська культура*). З початком скіфського часу збігається кінець *Висоцької культури* (1100–600) в Західній Україні. Російські науковці до сьогодні стверджують, що скіфи прийшли в Україну зі сходу чи з південного сходу (Ірану), відмовляючи їх у автохтонності щодо України, хоча наголошувати на цьому є багато підстав. Кіммерійці у VII ст. до н.е. були витіснені з Північного Причорномор'я скіфами, які знову утвердилися в Україні, після чого вирушили в похід у Закавказзя й Малу Азію, де погромили кіммерійців і навіяли жах на багато народів Близького Сходу. Скіфи (особливо скіфи-орачі чи сколоти, як вони самі себе називали) уже були серед безпосередніх предків росів-русів-українців [11], які на рубежі VIII–IX ст. н.е. й заснували могутню східно-слов'янську державу Русь-Україну.

Скіфія – одна з численних назв, які в минулому носила Україна. Першу згадку про скіфів маємо в асирійському джерелі 674 до н.е. У цей час Ассирія потерпала від нападів войовничих кінних стрільців з луків, що вдерлися у Закавказзя з півночі, з країни Ішкуза (Україна–“Росія”) на чолі з царем Партатуа. Пізніше скіфи стали союзниками Ассирії у боротьбі з повсталими мідійцями, які обложили асирійську столицю Ніневію. Величезне скіфське військо на чолі з царем Мадієм, сином Прототія (Партатуа – *I. M.*), розбило військо нападників. Скіфські кіннотники могутньою хвилею прокотилися через весь Близький Схід і зупинилися на кордоні Єгипту. Про ці драматичні події свідчать не лише численні близькосхідні письмові джерела, а й масове поширення типових скіфських наконечників стріл VII ст. до н.е. на землях від Кавказу до східного кордону Єгипту. Наслідком грабіжницького походу було зруйнування урартської фортеці Тайшебаїні, рештки якої досліджені археологами на пагорбі Карміл Блур під Єреваном.

3. РОСИ І РУСИ

XII

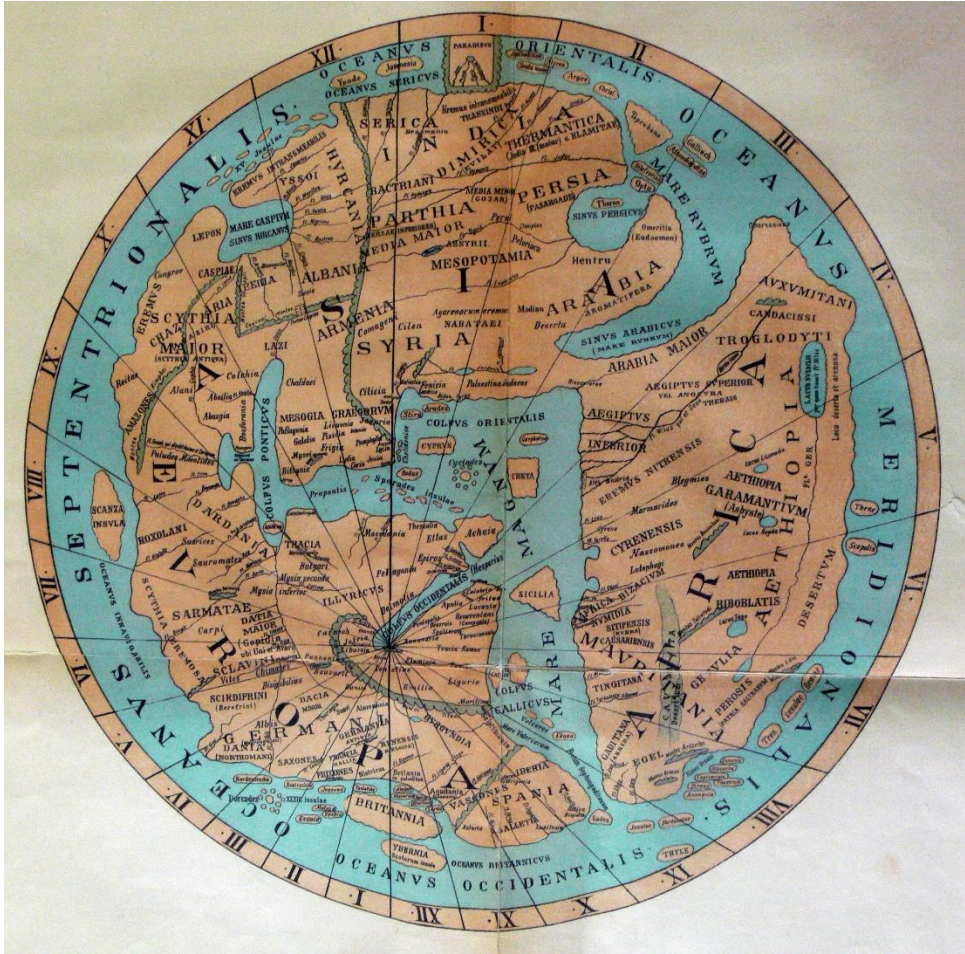
Тепер, після аналізу вищезазначеного, закономірно виникає запитання – як узгодити поняття “росів”, “слов’ян” і “русів”. На історичній долі перших ми зупинялися. Другі археологічно засвідчені, починаючи з I тис. до н.е., писемно – з рубежа I ст. до н.е./I ст. н.е., спочатку як венеди (венди, інди), потім анти і склавіни. До розселення вони мешкали лише на території України й Південної Польщі.

Давні зарубіжні джерела розкривають етногенез слов’ян у цілому ланцюгу народів: венедів (Venethae), згадуваних Геродотом (485–425 до н.е.) в Іллірії під іменем енетів [26, с. 86, 305]; венетів у Галлії, засвідчених у мемуарах Цезаря (100–44 до н.е.) [50, с. 50, 54–56, 58–60, 74, 167]; “індів” у Помпонія Мели (15–60) [36, с. 239]; переважно як венедів (а часом – анти і склавенів) – у римського вченого Плінія Старшого (23–79) [36, с. 246], історика Корнелія Таціта (бл. 56 – бл. 117) [71, с. 355–356], географа Клавдія Птолемея (100–160) [36, с. 181, 185–186], у авторів Пейтінгерової таблиці (IV ст.) [107], у Йордана (VI ст. н.е.) (Get. 119) [58, с. 84], у “Равеннському анонімі” (бл. 700) – уже як “хімабів” [36, с. 275]. Відомо також, що римський імператор Волузіан (251–253), як засвідчують його монети, носив титул “Венедського” [4].

Дослідження показують, що у III–IV ст. слов’яни поділилися на три групи племен, які на рубежі V/VІ ст. розпочали у різних напрямках (на південь, захід і північ) свою колонізацію нових земель. Спільноту антив (Ανται) уперше згадує Боспорський (Керченський) напис III ст. [46; 196, с. 28–30]. Потім інформацію про них черпаємо в творах готського історика Йордана [36, с. 66 – 68, 107–108], візантійських авторів Менандра Протектора (VI ст.) [21, с. 324–325], Прокопія Кесарійського (500–554) [127, с. 325; 37, с. 72–73; 126, с. 295–298, 459–460], Агафія Мірінейського (536–582) [1, с. 93], Феофана Візантійця (II пол. VI ст.) [162], Псевдо-Маврікія (VI–VII ст.) [37, с. 95], Феофілакта Сімокатти (поч. VII ст.) [163, с. 28–29] і в “Равеннському анонімі” (як “ітітів”, тобто антив) [36, с. 275]. Лев Диякон говорив про антив як про “скіфів” і “тавроскіфів” [79]. У “Лангобардських Анналах” анти фігурують як “антаїб” (Anthaiab) [200, р. 3, 54]. Неважко зрозуміти, що Антська держава постає як осередок, у якому склався союз полян.

Слов’ян (Σκλαβηνοί) у I пол. I тис. до н.е. називає, мабуть, під іменем “ставанів” Птолемей [36, с.186], а потім як склавенів їх

згадують Йордан [36, с. 66–68], Прокопій [37, с. 72–73], Менандр [21, с. 324–325], Іоанн Ефеський (507–586) [87, с. 252], Агафій [1, с. 93], Псевдо-Кесарій (серед. VI ст.) [199, col. 986], Псевдо-Маврікій (VI–VII ст.) [37, с. 95], Феофілакт Сімокатта [163, с. 28–29], “Равеннський анонім” – окрім склавенів також антів, сарматів і савроматів [36, с. 275], Феофан Сповідник (758–817) [162].

Розселення народів згідно Равеннського аноніма

Етнонім “склавіни” уперше згадується в VI ст. н.е. в історичній роботі Йордана “Гетика” (551) у формі “Sclaveni” і в праці Прокопія Кесарійського (555) “Війна з готами” – у формі “Sklaboī”. Вперше слово “склавенії” (об’єднання) (Σκλαυηνίας) використовував Феофілакт Сімокатта у його праці “Історія”.

Уже Йордан ототожнював венедів зі слов’янами, а потім це робили і латинські письменники VII–VIII ст.: Фредегар (VII ст.) у хроніці не раз згадував венедів (Winedos/Winidos) у прив’язці до слов’ян (Sclavos) та у зв’язку з подіями 623 і створенням держави

Само: “слов’янами, званими венедрами”, “слов’яни, відомі як венеди” [137, с. 367–369; 194, р. 144, 154]. Іона з Боббіо (VII ст.) у житті святого Колумбана писав: “Тим часом запала в голову думка вирушити в межі венетіїв (Venetiorum), які також зветься слов’янами (Sclavi)...” [137, с. 361; 197, р. 216].

Англо-саксонський письменник Алкуїн, що жив за часів короля франків Карла Великого, писав у своєму листі (датується 790): “Але в минулому році король із військом кинувся на слов’ян (Sclavos), яких ми називаємо віонудами (Vionudos)...” [137, с. 462; 198, р. 166–167].

У давніх псемих джерелах анти і склавени нерідко розглядаються авторами і як попередники, і як сучасники, і навіть як нащадки “росів”, а регіоном їх розселення називається територія Східної й Південної Польщі та Західної й Правобережної України. Проте потім бачимо, що “роси” – це ніби окреме утворення. Бл. IV ст. в Пороссі сформувався військово-елітарний прошарок, який також отримав назву “росів” – можливо на спомин про могутній народ “рос” прабіблійних часів. Носієм цієї назви чи її генези стали переважно войовничі вихідці з сарматських племен роксоланів (відомих з II ст. до н.е.), аорсів (?) і росомонів, що склали серцевину даного синкретичного утворення.

Роси-“арії”, які вели боротьбу з готами, спочатку увійшли поряд із низкою племен до складу Антського союзу (III/IV – поч. VII ст.). У VI–VIII ст. роський етнонім слов’янізувався в антському середовищі й поширився від Волині до Дону і від Прип’яті до Криму. Після розпаду Антського союзу з нього виділилася низка племен, провідне місце серед яких зайняли поляни, на чиїх землях ще раніше постало містечко Київ, де понад 300 років правила династія Києвичів.

Тимчасом у надрах Хозарського каганату, який склався між Волгою, Доном і Північним Кавказом і який на відміну від гунно-болгарського, аварського і західно-тюркського попередників був уже не кочовим і чинив опір огузам, печенігам, уграм, арабам, протягом VII–VIII ст. пройшов “ембріональний” етап формування росів чи “русів” (нова назва стала результатом зміни голосної о на у). Мабуть, войовничим русам, як постантській “корпорації”, уряд каганату в серед. VIII ст. надав військово-сторожові й торгові пільги, тож тут виросла руська діаспора. На цей час поляни, сіверяни, радимичі, в’ятичі платили данину хозарам. Проте наприкінці VIII ст. на землях полян постала держава Русь із центром у Києві, де невдовзі домінує становище посів військово-елітарний прошарок/дружина русів.

Якщо вважати, що слово Рош у Біблії є помилкою грецького перекладу [164], то незрозуміло, чому візантійці незмінно розуміли його як назву народу і, починаючи з VI століття (Псевдо-Захарія), докладали назву до різних варварських племен, за якими легко вгадуються руси українських літописів. Середньовічні європейські автори ретроспективно пов'язували русів із ранніми подіями, що мали місце бл. VI ст. н.е. на межі Європи й Азії.

Коли в IX ст. руси вийшли на широку історичну арену, есхатологічна свідомість візантійців пов'язала їх із біблійним народом Рош. Протягом усього Середньовіччя імена Магога й Гога ототожнювали з варварськими племенами. Найбільш поширеним було уявлення про те, що це народ Скіфії, від чого зближення росів і русів отримало ще одне підтвердження.

У “Житії” (9, 43–44) святого Георгія Амастрідського (750/760 – 802/811) при описі його посмертних чудес у період нападу варварів на Амастріду на південному узбережжі Чорного моря (бл. 830) зазначається: “Була навала варварів, Рос [Ῥαῤῥῶν τῶν Ρῶς], народу, як усі знають, найвищою мірою дикого і грубого, який не носить у собі ніяких слідів людинолюбства. Звірячі звичаями, нелюдські справами, виявляючи свою кровожерливість уже одним своїм виглядом, ні в чому іншому, що властиво людям, не знаходячи такого задоволення, як у смертовбивства, вони – цей згубний на ділі і по імені народ, – почавши спустошення від Пропонтиди і відвідавши інше узбережжя, досягли, нарешті, батьківщини святого, рубаючи нещадно всіляку статі і всілякий вік, не жаліючи старців, не залишаючи без уваги немовлят, але супроти всіх однаково озброюючи смертовбивчу руку і поспішаючи скрізь пронести загибель, скільки на це у них було сили. Храми руйнуються, святині осквернюються: на місці їх нечестиві вівтарі, беззаконні узливання і жертви; то давнє таврійське побиття іноземців, яке у них зберігає силу. Убивство дівчат, чоловіків і жінок; і не було нікого, хто б допоміг, нікого, готового протистояти. Лукам, джерелам, деревам віддається поклоніння. Верховний промисел допускає це, можливо, для того, щоб збільшилося беззаконня, що, як ми знаємо з Писання, багато разів випробував Ізраїль.

Пастир добрий не був наявний тілом, а духом був із Богом і, в незбагненних судах його читаючи, як посвячений, лицем до лица, зволікав заступництвом і відкладав допомогу. Але нарешті він не зміг знехтувати, і ось він і тут чудодіє не менше, ніж в інших випадках. Коли варвари увійшли в храм і побачили гробницю, вони уявили, що тут скарб, як і дійсно це був скарб. Кинувшись, щоб розкопати його, вони раптом відчували себе розслабленими в

руках, розслабленими в ногах і, пов'язаними невидимими узами, залишаючись абсолютно нерухомими, жалюгідними, будучи сповнені подиву і страху і нічого іншого не маючи сили зробити, як тільки видавати звуки голосу” [15, с. 66–68].

Як уже зазначалося вище, візантійські автори ніколи не вживали назви “рус”, а завжди писали “рос” (οι Ρωζ) (роблячи кальку з грецької, так писали й представники західноєвропейських країн), тоді як арабські ісорики, дипломати й географи щодо тієї самої спільноти вживали термін *рус*. У руських літописах, навпаки, немає назви “рос”. Навіть у тому випадку, коли літописець запозичує безпосередньо з грецької хроніки звістку про напад народу Ρωζ на Константинополь за часів імператора Михайла, термін Ρωζ пишеться як “Русь”.

Так, Фотій пише, що в 860 на Константинополь напали “роси”, а київський літописець говорить, що це зробили “руси”. У двох проповідях константинопольського патріарха Фотія (858–867, 877–886), пов'язаних із нападом на столицю Візантії варварів у 860 (згідно літописів, похід очолювали київські князі Аскольд і Дір), наголошується, що це вчинив народ “Рос” (Ρώς). Зокрема, актова згадка про “росів” зафіксована у відомому “Окружному посланні” Фотія “східним патріархам” таким чином: “...Цей народ змінив колишнє нечестя на віру в Христа, а й навіть для багатьох багаторазово знаменитий і всіх залишає позаду в лютості і кровопролитті, той самий так званий народ Рос (Ρωζ) – ті, хто, поневоливши тих, що жили навколо них і від того надмірно загордившись, підняли руки на саму Ромейську державу” [166]. Фотій ніби натякає, що нападники “рос” і є згадуваний Єзекіїлем народ “рос” [37, с. 135].

При цьому ми не беремо серйозно до уваги судження візантійців про ніби то виключну “жорстокість” предків українців, бо подібним чином візантійці описували й інші народи, замовчуючи власну жорстокість. Для нас важливим є факт згадки про росів. І згадки далеко не першої, як це ми бачили з вищенаведеного. Просто тут чи не вперше постає ідентичність “росів” Фотія і “русів” (=українців) Нестора.

Отже, перше таке зближення зробив патріарх Фотій, який наводить цитати з Єзекіїля, Єремії (Єр. 6, 22), Одкровення про росів як про народ, добре відомий! Проте текст Єзекіїля безпосередньо застосований щодо русів у серед. Х ст. у “Житті Василія Нового” (Vit. 88–89): “Варварський народ прийде сюди на нас люто, який зветься Рос і Гог, і Магог ” [28]. Саме це схоластичне ототожнення і спонукало візантійців називати Русь як Рось, тоді як латинські джерела надалі вживають найменування

Russi [12; 149; 152]. У будь-якому разі тут говориться про “Росію”, а не Росію, бо остання не має ніякого відношення до народу “Рос”!

Те ж саме стосується й імператора Константина Багрянородного (905–959), який багато писав про давніх українців. У нього термін Рос (Ρως) [69, с. 47–52] означав уже народ чи його частину в Північному Причорномор’ї. Подібно Фотію, він теж називав росами русів, які вже мали на той час свою державу – Русь із центром у Києві. Причому, етнічне значення назви Ρως опиралося в Константина на попередню візантійську традицію, яка започаткувалася на початку IX ст. і знаходила аналогію у вживанні слова “русь” (“рус”) у давньоруських джерелах, передусім у “Повісті минулих літ” (згадаймо перелік народів Європи і Близького Сходу, легенду про покликання варягів тощо).

У X ст. візантійський автор Симеон Логофет (Метафраст) (900–960) зазначав: “Роси, вони ж дроміти (тобто, ті, хто плаває на суднах-дромонах – *l. M.*), отримали своє ім’я від легендарного родоначальника Роса. Вони знехтували повелінням Бога, який володів ними, і були вигнані одноплемінниками...” [141]. Відомості Логофета вказують на епічну глибину образу в кілька століть, що характерно для багатьох епічних образів у різних народів. Це може сягати початку нашої ери чи II пол. I тис. до н.е. (а писемно часом, як зазначалося вище, – III тис. до н.е.). Як видно, “рос” і “рус” – це назви, які стосуються одного народу, але державні утворення Рос і Рус – це різні українські держави, відстань між якими складає 2–3 тисячі років.

Невідомий візантійський автор “Продовжувач Феофана (Сповідника – *l. M.*)” (X ст.), який бл. 961 писав свою працю “Хронографію” в часи правління імператора Романа II (959–963), теж називає “росами” русів, які в 940-х на чолі з київським князем Ігорем (912–945) ходили на Константинополь [37, с. 179], хоча й зазначає, що вони походять “із племені франків” (на службі русів могли бути варяги).

Цікавими є й свідчення візантійського історика Лева Диякона (бл. 950 – бл. 1000), який зазначав, що в 967–971 на ромеїв (у військах яких Лев перебував на той час!) ходили саме “роси” (вони ж “скіфи” й “таври”!) на чолі зі своїм князем Сфендославом (так він подає ім’я Святослава, що говорить про те, що в давньоруській мові зберігалися носові). До речі, в його “Історії” руси названі скіфами – 63 рази, росами – 24, тавро-скіфами – 21 і таврами – 9 разів [79].

Описуючи похід Великого Київського князя Святослава на Візантію, Лев Диякон у своїй “Історії” наголошує щодо русів (Hist.

9, 6): “Тавроскіфи й тепер ще мають звичку вирішувати суперечки вбивством і кровопролиттям. Про те, що цей народ нерозсудливий, хоробрий, войовничий і могутній, [що] він здійснює напади на всі сусідні племена, стверджує багато хто: говорить про це і божественний Єзекіїль такими словами: “Ось я наводжу на тебе Гога і Магога, князя Рос” [79, с. 79]. Як видно, навіть у X ст. Гог і Магог однозначно ототожнювалися візантійцями з русами. Співзвучне з терміном “русь”, слово “рось” почало вживатися щодо нового народу, який з’явився на історичній арені в середині IX ст.

Натомість Іоанн Скілиця (XI–XII ст.) В своєму “Огляді історії” говорить про похід у Болгарію в 967–971 лише скіфів і росів! [79, с. 121–133]. А з “Повісті минулих літ” ми знаємо, що це були руси на чолі з київським князем Святославом (964–972)!

Про слов’ян і русів писали й такі арабські автори, як аль-Істахрі (850–934), Гардізі (XI ст.), Абу Хамід аль-Гарнаті (1080–1162), які вже опиралися на термін “рус”, а не “рос”. Араби то протиставляли слов’ян і русів (називаючи їх відповідно *ас-сакаліба* і *ар-русіѵа*), то поєднували їх, розглядаючи два терміни як найменування одного народу. А ось арабський мандрівник, дипломат і письменник Ібн-Фадлан (877 – після 923), який із посольством Багдадського халіфату побував на Волзі, уже розрізняв русів і слов’ян [68].

Свідоцтва арабо-перських авторів IX–X ст. про слов’ян і русів, відтворює перська легенда про Руса, яка за змістом є особливо близькою до твору Ібн Русте (I пол. X ст.).

Хроніст XII ст. Гельмольд у своїй “Слов’янській хроніці” пише (гл. 2): “Там, де закінчується Полонія, ми приходимо до широкої країни тих слов’ян, які в давнину вандалами, тепер же вінітами або вінулами, називаються”. Ці народи займали єдину територію в центрі Європи і могли мати контакти один із одним. Так, адриатичні венети ще в II тис. до н.е. були пов’язані Бурштиновим шляхом із регіоном південної Прибалтики.

Починаючи з XII ст., арабо-перські автори, наводили оповіді про русів і слов’ян із згадкою про епоніми “Слов’янин” і “Рус”. У двох (імовірно пов’язаних із усним переказом) книжкових традиціях – арабо-перській і слов’янській – фігурує епічний герой українського народу **Рус** (VI ст.). У перському “Зібранні історій”, записаному на початку XII в., передається легендарна й заплутана історія русів доби I тис. до н.е. – I тис. н.е., яка стосується братів Словена, Руса, Кімарі й Хозара: “Розповідають також, що Рус і Хозар були від однієї матері і батька. Потім Рус виріс і, оскільки не мав місця, яке йому було б до душі, написав

листа Хозарові і попросив у того частину його країни, щоб там влаштуватися. Рус шукав і знайшов собі місце. Острів (на Дніпрі? – *І. М.*) не великий і не маленький, з болотистим ґрунтом і гнилим повітрям; там він і влаштувався. Місце те лісисте і важкодоступне, і ніколи жодна людина не досягала того місця, хіба що Гуштасф (легендарний цар Гушташп чи Віштаспа, покровитель пророка Заратуштри – *І. М.*) за наказом батька свого Лехрасфа (легендарного царя Лохраспа, спадкоємця Кей-Хосрова – *І. М.*) у той час, коли Кей-Хосров (легендарний давньоперський цар – *І. М.*) послав його до хозарів і аланів, і про це буде сказано в своєму місці, якщо захоче Бог. Розповідають також, що у Руса був син, якому в сутичці з якоюсь людиною розбили голову. Він прийшов до батька весь у крові. Той йому сказав: “Іди, і порази його!” Син так і зробив. І залишився такий звичай, що якщо хто-небудь поранить [русів], вони не заспокоються, доки не помстяться. І якщо даси їм весь світ, вони все одно не відступляться від цього. І один іншому у них не виявляє довіри. Коли народиться син, батько кладе йому на живіт меч і каже: “Ось тобі спадщина!” [94; 102].

Те ж джерело повідомляє й наступне: “... І Слов'янин прийшов до Руса, щоб там влаштуватися. Рус йому відповів, що це місце тісне [для нас двох]. Таку ж відповідь дали Кімарі і Хозар. Між ними почалася сварка і бій, і Слов'янин утік і досяг того місця, де нині земля слов'ян. Потім він сказав: “Тут осяду і їм легко помщуся”. ...[Слов'яни] роблять житла під землею, так щоб холод, який буває нагорі, їх не дістав. І він (Слов'янин – *І. М.*) наказав, щоб принесли багато дров, каміння і вугілля, і ці камені кидали у вогонь, і на них лили воду, поки не пішов пар і під землею стало тепло. І зараз узимку вони роблять так само. І та земля багата. І немало вони займаються торгівлею...” [67]. При цьому князі Слов'янин і Рус постають у джерелах братами, нащадками князя Скіфа, правнука Яфетового, а водночас – предками українців. При цьому тут неоднозначною є постановка питання щодо слов'ян. Протиставлення в перських джерелах Руса й Словена (Слов'янина) відрізняється від етногенетичних легенд самих східних слов'ян, де Рус і Словен виступають скіфськими князями (синами Скіфа), друзями або навіть братами [16].

Давньоруський літопис ПМЛ і середньовічні литовські легенди про героя Палемона, родоначальника литовців, пов'язують походження своїх народів із регіоном Норик, де жили іллірійські венети: “Після того, як було ... розділено народи, взяли сини Симові східні краї, а Хамові сини – південні краї; Яфетові ж сини захід узяли і північні краї. Від цих ото сімдесяти і двох

народів, од племені Яфетового, постав народ слов'янський – так звані норики, які є слов'яни” [77, с. 3].

Із вищенаведеним узгоджується також давня легенда про формування чеського народу, описана в книзі Прокопа Слободи: “Добре знаю, що відомо багатьом, але не всім, як колись із цієї крапинської місцевості, згідно обчислення Петра Кодіцілюса і багатьох інших, у 278 році, пішов дуже знатний вельможа Чех із братами своїми Лехом і Руссом, а так само з усіма своїми приятелями і родом, через те, що вони не могли вже переносити ті великі нападки й утиски, які чинили їм римляни, а особливо начальник римських військ Аврелій, який охороняв Іллірію збройною рукою і настільки гнобив його рід, що Чех зі своїми підняв проти нього повстання і вивів його з числа живих. І внаслідок цього, боячись могутньої руки римлян, покинув Крапину (в Хорватії – *І. М.*), свою батьківщину. Цілих 14 років служив він із Салманином, із сином Цірціпана, у той час правителя і майбутнього вождя богемського народу...” [201].

Зміст цієї легенди відповідає подіям, відображеним у давньоримських хроніках, які повідомляють про повстання префекта преторія Марка Аврелія Кара у Норику і Реції в 282, в результаті якого повсталими був убитий римський імператор Проб (276–282) і влада перейшла до Кара (282–283) [22, с. 309; 133, с. 111, 62].

У стародавніх книгах пишуть, що батьківщиною всіх слов'янських народів була Паннонія (тепер Угорщина): “...Від цих паннонців народилися три брати, сини Пана, владики паннонців, з яких первісток мав ім'я Лех, другий – Рус, третій – Чех. Ці троє, зростаючи в роді [чисельно], володіли трьома королівствами: лехітів, русів і чехів, яких називали також богемцями” [16, с. 1–30].

Згідно західнослов'янської легенди, відомої з “Великої хроніки про Польщу, Русь і їх сусідів” (складеної 1295 в Гнезно або у Познані), були три брати, Лех, Рус і Чех, які мешкали зі своїм народом у Паннонії. Якось під час полювання, переслідуючи здобич, вони забрели у Західні Карпати (район Словачії), а звідти у пошуках іншої землі (бо своєї було мало) розійшлися в різні боки: Лех подався на північ, Рус – на схід, а Чех – на захід [16, пред.; 71]. У нових землях брати започаткували три основні слов'янські народи та, відповідно, три давні слов'янські країни. Згідно з західнослов'янською етногенетичною легендою, Лех – це князь поляків, Рус – князь, вождь племені русів, названого за його ім'ям, інший його брат Чех – князь чехів.

Дана історія з'явилася в закінченому вигляді у Великопольській хроніці саме в XIV ст., оскільки в рукописі,

написаному в 1295–1296 (з бібліотеки Яна Годійовського), відсутній фрагмент про братів Леха, Руса й Чеха. Цілком можливо, що автор цієї версії побудував оповідь про Леха, Руса й Чеха з хорватської землі, відомої за чеською віршованою хронікою Даліміла Мезіржіцького (Dalimil Meziřický), створеною в 1308–1314 [16, пред.]. Три брати наявні і в чеській “Хроніці” Яна Пшібіка з Пулкави (XIV ст.), у творі польського історика Яна Длугоша (XV ст.). Про спільні слов’янські корені українців, поляків і чехів відомо давно, про це писали середньовічні автори, в тому числі Нестор Літописець, але, швидше за все, у згаданому творі “двоюрідні брати” стали “братами рідними”.

Повертаючись до ранньосередньовічних хронік, бачимо, що слов’ян у них спочатку називали “венедами” (самоназва, можливо, – “слави”), від яких пішли “склавени” (західні й південні слов’яни) і “анти” (східні слов’яни). Анти – це не самоназва предків українців, а візантійський термін, самі ж вони, як вважають дослідники, могли називати себе “словенами”. У такій інтерпретації склавіни Лех і Чех дали початок сучасним полякам і чехам, а словен (“ант”) Рус (не тотожний згадуваному вище Росу) – сучасним українцям.

Навіть “Острозькою Біблією” під 1581 “князь Рош” у Пророцтві Єзекіїла (38, 2–3) називається як “князь Роска”.

У 1674 автор Синопису зазначав: “Мосох (Мешех – *I. M.*), шостий син Афетів (Яфетів – *I. M.*), внук Ноїв, [ім’я його] перекладається з єврейської на слов’янську як “той, що витягає” чи “той, хто розтягає”, від лука, що напинається, і від розпоширення великих і численних народів московських славеноросійських – польських, волинських, чеських, болгарських, сербських, карвацьких і взагалі всіх, скільки їх є, що природно використовує слов’янську мову.

Той бо Мосох по потопі року 131, пішовши з Вавилону з племенем своїм, скоро в Азії, і Європі над берегами Понтійського чи Чорного моря народи московитів в ім’я своє розселив. І звідти помножився народ, розселяючись день від дня в північні землі за Чорне море, над Доном, і Волгою ріками, і над озером чи затокою морською Меотіс, куди Дон впадає, в степах широко поселеннями своїми розпоширилися, згідно особливості й витлумаченню імені прародителя свого Мосоха: бо, якщо Афет перекладається як “Розширення” чи “Розширений”, подібно до того означає і Мосох – “Той, що розтягає” і “Той, що далеко витягає”. І так від Мосоха, праотця Славеноросійського ... уся Русь чи Росія вищеназвана пішли, хоча в певних землях дещо в слов’янах і змінилися, проте єдиною слов’янською мовою говорять” [142].

Так роси пов'язали свою долю зі слов'янами, тоді як мешканці Росії не мали відношення ні до росів, ні до слов'ян, ні до русів, а в минулому носили історичну назву “московітів”.

XIII

Незважаючи на те, що здавалося б, існуючих аргументів достатньо, аби стверджувати, що саме роси/руси і є далекими предками українців, ідеологи московітів (історична назва росіян) після утвердження династії Романових (1613) почали все більше вдаватися до обману, до вигадок щодо своєї минувшини, виражаючи шалені потуги теж бути “русами”.

У XVII ст. московськими “літописцями” та авторами популярних тоді “Хронографів” була свідомо перекручена згадувана історія князя Руса, причому до такої міри, що вона набула вже прямо промосковського тлумачення. Численні списки і їх широка географія розповсюдження допускають існування ранніх варіантів цього сказання, що частково існувало в усній формі [73]. Тепер же, за переказом, Рус “став” братом князя Словена, родоначальника і вождя слов'ян (але під останніми уже виступали московіти!). Брати разом зі своїми родами й сестрою Ілмерою чомусь вирушили з багатого Причорномор'я в пошуках нових неродючих земель на північ і через 14 років дісталися оз. Мойско (Ільмень) [135]! Чи є якийсь історичний ґрунт під цією версією? Він абсолютно відсутній!

За допомогою запозиченого в Європі, але перетлумаченого на свій лад “Сказання про Словена і Руса і місто Словенське ” (1626–1634) створена московська версія оповіді, в якій московські плагіатори прагнули дати виссане з пальця пояснення гідронімів і топонімів у районі Новгороду (Рус тепер оголошувався засновником міста Стара Руса, Словен – Словенська, тобто Новгороду, причому, не менш промовистими вказувалися імена синів останнього: Венета – жонатого на Адвінді, Бастарна, Волхова, Волховця, Рудотока). “Літописець” подає свою версію щодо розселення слов'ян до Білого моря і Уралу, а також про військові походи слов'ян на Єгипет, Грецію та інші “варварські” країни (насправді у I тис. н.е. мешканці Росії не брали участі в таких).

Твір наповнюється вигаданими оповідями про різні епізоди з “історії” слов'ян, зокрема, про “переговори” руських князів із Александром Македонським, відвідування Русі (тут: Росії!) апостолом Андрієм, війни з уграми і болгарами тощо. Пізній характер самого джерела обумовив його глибокі розходження з

істиною в аспекті неправомірного поєднання угро-фінських московитів зі слов'янами й русами. В цілому “Сказання про Словена і Руса та місто Словенське” нагадує легенди часів Геродота і Діодора Сицилійського (90–30) про походження народів Скіфії, але московське писання вирізняється відсутністю щонайменшої достовірності.

Щоправда, в наш час ряд неакадемічних дослідників, зокрема А. І. Асов (нар. 1964), В. М. Дьомін та ін., намагаються відстояти точку зору “епічної достовірності” викладених у “Сказанні” фактів, що стосуються напрямків переміщень частини індоєвропейців як безпосередніх предків словено-русів (у тлумаченні цих авторів – росіян), приблизно на час їхнього виходу до оз. Ільмень, імовірної участі в ряді яскравих “історичних” подій, які відносять до III тис. до н.е.! Просто сміх! Вигадати подвиги й епічну історію московитів у холодному краї стосовно тих часів, коли в благодатному краї ще не існувало ні Еллади ні Риму! Проте для підтвердження своїх голосливих заяв “учені”-московіти вдалися до пустопорожньої фантазії, яка нічого спільного з наукою не має. За своєю безглуздістю ці твердження нагадують дивовижну спробу одного ентузіаста кінця XX ст. розвинути ідею про Землю як про ... плоске небесне тіло!

Незважаючи на це, цар Петро I Кривавий у 1721 дав вказівку московським послам у європейських столицях представляти свою державу Московію як “Російську імперію” чи просто “Росію” (Рωσία, Ρωσία – грецька калька назви “Рос”, але з наголосом на московський лад). Це було необхідно, щоб дати змогу московітам “вивести” родовід нової азійської за ментальністю спільноти від Великих князів Київських, земля яких ще в часи св. ап. Андрія отримала апостольське благословення, натомість Московщина була єдиною державою, православна церква якої не мала апостольського благословення (якщо не вдаватися до українського посередництва), бо жоден із апостолів не відвідував землі нинішньої негостинної Росії.

У II пол. XVIII ст. за вказівкою Катерини II взагалі було заборонено говорити про фінське походження московитів. Царським повелінням до історії Московії і далі – Росії – була приєднана історія України, щоб таким чином “слов'янською” державою представити й неслов'янську Росію [158]. Більше того, Московщина безпідставно була оголошена головною спадкоємицею і продовжувачкою історії Русі, до якої Росія має таке відношення, як Румунія до Римської імперії (тобто, сама була колонією Русі, а потім узяла дещо змінено на грецький лад назву метрополії – тієї ж Русі, аби таким способом записати в

незаконні “спадкоємці” великої держави). Радикально налаштований український дослідник В. Б. Білінський (нар. 1936) [9] вважає, що це стало можливим завдяки фальсифікації московітами історичних творів, “редагування” літописів та інших давніх документів, особливо тих, які були вивезені з українських земель.

Щоб приховати чужий вплив навіть на процес вибору вже назви імперії, промосковські укладачі “Радянської енциклопедії історії України” (Київ, 1969) стверджують, що хоронім “Росія”, мовляв, існував ще з кінця XIV ст. і входив до титулу великих московських царів. Але це не відповідає дійсності. Насправді ж, назву “Російська імперія” як політичний термін було встановлено, як уже зазначалося, в 1721 Петром I для всіх земель Московського царства й завойованих ним територій. Безпосередніми пращурами росіян (=московітів) були аж ніяк не хліборобислов’яни (котрі разом із германцями й прибалтами – крім естонців – належать до індоєвропейців), а частина фіно-угорських племен збиральницько-мисливської культури, які входили до урало-алтайської групи, що тривалий час населяла Північно-Західний Сибір та Північний Урал, де й сьогодні мешкають її нащадки – ханти, мансі, комі, ненці та ін.

Вже в середині I тис. до н.е. частина фіно-угрів через обмаль засобів до існування вирушила з Сибіру й Уралу в бік Балтійського моря, і невдовзі оселилася серед безкрайніх лісів і боліт північно-східної Європи, на території, що простягалася до західного краю нинішньої Фінляндії. Маючи низьку організацію суспільного життя, ця відстала в соціально-політичному відношенні людність не могла витримати конкуренції в боротьбі з більш культурними народами за степ і лісостеп, тому повинна була задовольнитися малопродатними для життя землями, розташованими північніше від місця помешкання тих народів (переважно – район Нечорнозем’я).

Ряд ще більш відсталих фіно-угорських племен (андрофаги, тіссагети, іюрки, аргіппаї, ісседони, арімаспи), які мешкали на території сучасної Росії, називав уже грецький історик Геродот (V ст. до н.е.) [26, с. 88, 216, 239–276]. Згодом Нестор Літописець згадував цілу низку фіно-угорських племен, таких, як чудь заволоцька, меря, мещера, мокша, мурома, весь, мордва, перм, черемиси, печера, ям, угра, ліб, корела тощо [80, с. 1, 6, 220]. Назви цих та пізніших племен даної групи (мари, удмурти, буртаси, мещера, вотяки, водь, іжора, сум) знаходимо навіть на більш-менш детальній сучасній учнівській мапі, де вони виділені як племена фіно-угорські [159].

Понад тисячу років тому із маси фіно-угрів виділилися дещо більш розвинуті племена угрів (мадярів), які в VIII–IX ст. пішли в Паннонію. Згодом в результаті фіно-тюркського синтезу постали хозари й печеніги, які зайняли південні степи нинішньої України і дещо “європеїзувалися”. Прямими ж предками московитів стала та група угрів “лісових” (азійських), які були найбільш відсталими в своєму розвитку, порівняно з іншими племенами Європи, тому мусили й надалі задовольнятися малоприслужними для життя басейнами верхньої Волги, Оки, Ками й Північної Двіни, куди їх відтіснили успішніші конкуренти. Низький рівень розвитку прамосковитів засвідчують їх давні житлами (якщо “це” можна назвати “житлами”!), посуд, прикраси, зброя, праця, звичаї, вірування, міфи, обряди тощо.

Тривалий час (I тис. до н.е. – I тис. н.е.) пращурам московитів був притаманний навіть канібалізм. Так, цю частину фіно-угорських племен (андрофаги чи “людожери”, ісседони) відносив до людоїдів уже Геродот. Найвидатніший історик Античності описував жажливі “звичаї” ісседонів. Коли в них помирав чийсь батько, всі його родичі приносили баранину, потім готували жертвоприношення, дрібно шматували м’ясо і додавали до нього м’ясо ... померлого батька свого господаря, потім усе це м’ясо перемішували і влаштовували бенкет! [26, с. 243].

Згодом Нестор Літописець згадував ще й інші племена на території сучасної Московщини – лів, водь, ям, чуху, перм, мордву, мокшу, юргу, печору, корелу, зирян, ерзю, які не мали ніяких законів і моралі, жили в землянках, їли сиру рибу і сире м’ясо. Фіно-угрів, які не знали рільництва, літописець називав “самоядь” (самоїдами, тобто канібалами) [80, с. 143, 173, 175]. Мабуть, саме нестача продуктів харчування спонукала давніх предків росіян до того, щоб поїдати людей стареньких, ослаблених, померлих чи жертви підступно захоплених у полон членів сусідніх племен...

У зв’язку зі збільшенням чисельності слов’ян, які до VI ст. мешкали в основному на території України, та в результаті розвитку торгівлі (особливо з VIII ст.) починається поступове освоєння (колонізація) ними (словени, кривичі, радимичі, північні сіверяни) широких просторів на півночі й на сході, зайнятих фіно-уграми (в VIII–IX ст.). Відсталі в соціальному розвитку тамтешні туземці продавали прибульцям хутра забитих звірів, а від них отримували предмети домашнього споживання й хліб, переймати їх мову, звичаї.

В середині IX ст. на фіно-угорських землях зусиллями слов’ян-переселенців почали виникати перші торгові факторії й погости-містечка (Ростов, Муром, згодом Москва та ін.). Пізніше

київські князі заснували Володимир і Ярослав, а Суздаль і Москва – взагалі фінські топоніми – останнє, нинішню столицю Росії, заснував син Київського князя [32]. Близько цього часу з заходу на Оку прийшло й осіло разом зі своїм воєводою В'ятком плем'я в'ятичів [80, с. 7, 8]. За рівнем культурного розвитку, традиціями й ментальністю рід В'ятка був близьким до фіно-угорського середовища, тобто людності, спорідненої з уграми, тому він швидко розчинився серед місцевих мешканців, частково передавши їм свою мову.

Тільки в X ст. слов'яни-руси більш активно проникають на територію сучасної Росії. Поступово предки українців заволоділи широкими просторами Північно-Східної Європи, де мешкали фіно-угорські пращури московитів, і приєднали їх до Русі-України. Тому вже батько Володимира й син Ігоря, Великий київський князь Святослав (964–972), збирав данину не тільки зі слов'ян, але й з таких фіно-угорських племен, як буртаси, мордва, мещера, мурома, черемиси, меря, весь та ін. З прийняттям Руссю християнства (988) остаточно визначився європейський вектор розвитку Русі, але не росіян.

Східних слов'ян представляли 18 племінних союзів. З них 12 мешкали на історичних землях України: *поляни* (центр – Київ), *сіверяни* (центр – Чернігів, населяли й Сумщину), *древляни* (центр – Іскоростень), *бужани* (центр – Бужськ), *дуліби* (центр – Тереховля), *черв'яни* (центр – Червен), *лучани* (центр – Лучеськ), *волянни* (центр – Володимир-Волинський), *білі хорвати* (центр – Стільсько), *уличі* (центр – Пересічень), *тиверці* (центр – Білгород-Дністровський), *житичі* (центр – Житомир). Об'єднавшись, починаючи з рубежа VIII–IX ст. у складі держави Русь, вони заклали основу української нації.

У формуванні етносу білорусів брали участь балтійські племена, угро-фіни і частково вихідці з трьох слов'янських племен: *дреговичі* (центр – Турів), *радимичі* (центр Гомель) і *полочани* (центр – Полоцьк). Російський (угро-фінський) етнос формувався на основі численних угро-фінських племен, таких, як весь (центр – Білоозеро), меря (центр – Ростов Великий), мурома (центр – Муром), мещера (центр – Рязань), чудь заволоцька (вепси), голядь, мордва (у т.ч. мокша), марі-черемиси, удмурти, вотяки, перм (комі), печера, іжора, водь та ін. Лише в незначній мірі цю азійську масу розбавили представники трьох племінних союзів слов'ян: *словенів* (центр – Новгород), *кривичів* (центр – Смоленськ), а також *в'ятичів* (центр – Тагінське городище в Орловській обл.), хоча останні, можливо, теж належали до угро-фінів [90, с. 7–8]. Фінські поселення й фінські фібули на теренах

Росії довго підкреслювали угро-фінські природу населення цієї території.

Навіть після утворення української держави Русі (бл. 800 н.е.), яка склалася на основі слов'янських хліборобських племен, тобто русів-українців, фіно-угри (буртаси, мордва, черемиси та ін.) ще протягом 100–200 років платили данину хозарам-іудеям. Літопис повідомляє, що підпорядкування Києву земель словенів сталося у 882. У 885 Великий київський князь Олег (882–912) підкорив землі, освоювані радимичами, які остаточно включив до Русі у 984 Великий київський князь Володимир (978–1015) після того, як вони спробували звільнитися з-під влади Києва. Назва цього племені походить від імені вождя Радима, брата В'ятка, на чолі з яким радимичі прийшли з пропольських (ляшських) земель [80, с. 7–8; 174, с. 25, 37–39]. Декілька походів вчинили руси на землі в'ятичів (964, 966, 981, 982), доки у кінці X ст. не змусили їх платити данину Києву [80, с. 6, 38, 49].

За князювання в Києві Володимира і його сина Ярослава Мудрого (1115–1118, 1119–1054) активізувалося ослов'янення фіно-угрів, хоча воно проходило з великими потугами і засвідчувало, як складно прилучити відсталих тоді фінів до високої духовності слов'ян. Це стало помітно на прикладі впровадження християнського культурного комплексу, шалений опір якому в XI–XII ст. чинили фіно-угри на чолі зі своїми жерцями-волхвами [80, с. 85, 107–111], тоді як власне Русь (землі нинішньої України) хрестилася без жодних проблем. Натомість північні, фіно-угорські племена (мурома, мещера та ін.), не без примусу залучувані до слов'янського культурного комплексу, лише за формою засвоювали слов'янську мову разом із релігією, Біблією, написаною “канонічною” південнослов'янською мовою.

У 1113 київський чернець Кукша проповідував християнство серед в'ятичів-язичників; вони ж його схопили, жорстоко катували й обезголовили. Зрештою фіно-угорські племена, які населяли територію пізніших Смоленського, Ростовського, Суздальського, Володимирського, Тверського, Новгородського й Московського князівств, таки сприйняли слов'янську мову, але, як писав російський історик В. Ключевський, “обруселая чудь... портила говор, внося в него чуждые звуки... В говоре владимирском мы видим первый момент порчи [мало]русского языка под финским влиянием, а говор московский представляет дальнейший момент этой порчи” [122]. З того часу за умов ізоляції від культурної спільноти, мова московитів (на відміну від українців) мало розвинулася в європейських вимірах, хіба що “збагатилася” матюками.

Навіть назва столиці Московії-Росії пов'язана з фіно-угорською назвою річки Москва, яка носила це ім'я ще задовго до появи слов'янського поселення на землях фіно-угорського племені москів. За однією з гіпотез, основа **моск-** має значення “корова”, “телиця”, тоді як склад **-ва** означає “вода” або “мокрий” (тобто, в цілому – “коров'яча калюжа”, місце, де корова “справила природні потреби”). Отже, назва “Москва”, складена з вотських слів “моска́” (“телиця”) і “ва” (“вода”), перекладається нашою мовою як “коров'яча калюжа”. За іншою версією, слово “Москва” походить від мерянського (теж фіно-угорського) словосполучення “моска-ава” (“ведмедиця”) або від фінських слів “*musta axa*” (“каламутна вода”) [63]. Як би там не було, навіть землі, що складають центр Московії, у період Русі-України були заселені племенами фіно-угорської групи і не мали ніякого відношення до русів.

XIV

Отже, ми розглянули історичне поняття Рос, над яким продовжують ламати списи деякі науковці, політики й ідеологи, відшукуючи в ньому те, що насправді там відсутнє. Було показано, що це поняття є українським, і до Московії-Росії має тільки опосередковане відношення. Залишилося остаточно уточнити зміст поняття “рус” і його зв'язок із попередніми поняттями “рос”.

“Саме слово Русь у давньоруських писемних пам'ятках має чотири основних значення: *етнічне* – народ, плем'я, рід тощо; *соціальне* – суспільний прошарок, верства або стан; *географічне* – територія чи земля; *політичне* – держава” [72, с. 13–14]. Тому насамперед, слід розрізняти території історичну (Русь) й географічну (Руська земля) та людність на ній (роси, руси, русичі).

Більшість московських авторів (Б. О. Рибаків, М. М. Тіхоміров, А. М. Насонов, В. О. Кучкін, Г. П. Федотов, А. Г. Кузьмін, В. В. Мавродін, О. І. Рогов, І. П. Шаскольський та ін.) вважають, що існувало два основних значення поняття “Русь” (з яким вони ототожнюють “Руську землю”): вузьке – середнє Придніпров'я (Київське, Переяславське і Чернігівське князівства), і широке – всі землі, які увійшли до складу Київської Русі. Проте дискусійними є питання про межі “Руської землі” і характер зміни цих меж, а також питання про те, яке із цих понять – вузьке і широке – первинне, а яке похідне. Український історик О. П. Моця обґрунтовано доводить первинність вузького значення “Руської землі” (як “Мала Греція” первинна щодо “Великої Греції” – *І. М.*),

тоді як окремі російські дослідники (Д. С. Ліхачов, В. О. Ведюшкін та ін.) говорять про вузьке значення “Русі”, яке вони вважають привхідним.

Як засвідчують літописи, “Русь” – це назва історичного регіону (держави) на території Центральної та Східної Європи з центром у середньому Подніпров’ї. Причому Русь була тільки “Київська”: в історичні часи ніколи не існувало “Суздальської”, “Новгородської”, “Московської” та іншої, подібної їм Руси – була тільки одна Русь, яку можемо назвати Київською! З II-ї половини XIII ст. вона охоплювала усі території, які на той час корилися Києву – від Балтійського до Чорного моря, тобто включала не тільки українські землі, але й окремі землі нинішніх Росії та Білорусі.

При цьому територію довкола Києва, Чернігова і Переяслава (Середня Наддніпрянщина – Київське, Чернігівське та Переяславське князівства), що була осердям середньовічної держави Русь, у XI–XIII ст. позначали у вузькому плані як “Руська земля”. Слово “земля” (Руська, Половецька та ін.) вживається у літописі в значенні території, народу, іноді – війська, раті.

Первісно Руссю позначалася племінна назва східних слов’ян, що жили в Середньому Подніпров’ї, та їх земля, яка простягалася на південь до Росі і Тесменю, на південний схід – до Сули і Сейму, на північ – до середньої течії Десни і гирла Сожу, на захід – до середньої течії Тетерева і пониззя Прип’яті. Тепер це територія Київської і Чернігівської областей, південно-східна частина Житомирської, північно-східна частина Черкаської і північно-західна частина Полтавської області. Згодом вона називалася “Руською землею”, а “Русь” постала як державна назва всіх східних слов’ян, що жили у Східній Європі – тепер це північна частина України з центром у Києві, східна частина Польщі, Білорусь, західна частина Європейської частини РФ (до Ладозького і Онезького озер).

До Русі в період середньовічної роздробленості відносили також державно-етнічну території Галицької й Волинської земель, куди з Києва перемістився політичний центр Русі. Нині це територія Волинської, Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Хмельницької і Чернівецької областей, східна частина Польщі, південна частина Гродненської та західна частина Брестської областей (Білорусь). Вживання терміну “Русь” та його похідних у писемних пам’ятках Русі дозволило виділити також інші їх означення: етнічно-територіальне (вузьке), географічне (широке) й політичне (династично-територіальне), а також конфесійне чи етно-конфесійне, соціальне. Аналіз більше

700 згадок “Руської землі” в літописних зведеннях дозволив уточнити значення цього словосполучення, як прийнято говорити, “у вузькому (етнічно-територіальному) значенні”.

За Б. Рибаківим, назви Русь або Руська земля (які він ототожнює) мали місце два географічних центри у вузькому значенні: 1) Київ та Поросся (ядро чи “Русь всередині Русі”) – область, у межах якої існувала якась політична єдність, що укладачами літописів XII–XIII ст. сприймалася як далеке минуле; 2) “Вся Руська земля”, у межах якої було декілька літописних племен і багато феодалських князівств, для яких політична єдність у XII ст. поставала як “давня історична традиція” – Київ, Поросся, Чернігів, Переяславль, Сіверська земля, Курськ і, можливо, східна частина Волині, тобто лісостепова смуга від Росі до верхів’їв Сейму і Дінця [132, с. 55–67, 73, 85–90].

Загалом, у географічне поняття “всієї” Руської землі включалися такі міста, як Київ, Чернігів, Переяслав та населені пункти Київської, Чернігівської, Переяславської земель (Вишгород, Білгород, Василів, Треполь, Корсунь, Богуслав, Канів, Дверен, Торцьк, Стародуб, Трубеч, Глухів, Курськ, Новгород-Сіверський, Остерський Городець, Бужськ, Шумськ, Тихомель, Вигошев, Гнійниця та ін.) [132, с. 55–67, 73, 85–90]. Розташована на півдні “Русь” у географічному плані (Іпатіївський літопис) виразно протиставлялася розташованим на півночі Новгороду й Смоленську (Новгородський 1-й літопис) та на північному сході – Суздалю (Лаврентіївський літопис) [92; 155, с. 22–48; 152, с. 4–17].

До Руської землі (Русі у вузькому значенні) географічно не входили наступні міста: Новгород, Ростов, Суздаль, Володимир-на-Клязьмі, Галич Суздальський, Рязань та їх землі. Тому “поїздки з Новгорода в Київ, Чернігів, Переяслав завжди розглядалися новгородським літописцем як поїздки в Русь” [132, с. 55–67, 73, 85–90], а сухопутну дорогу з Новгорода на південь називали “Руський шлях” [188, с. 211]. За словами історика, “для новгородця під Руссю розумілася Київська земля... На відміну від жителів південної Русі, яких називали русинами, новгородці називали себе словенами” [155, с. 22–48]. Тому Новгородський перший літопис жодного разу не називає Руссю ані населення Приладощя, ані всієї Новгородщини [3].

Звернемося до літописних свідчень. Так, зазначається, що з Новгорода у 1136 “в то же лето, на зиму, иде в Русь архиепископ Нифонт с лучшими мужи и заста князе с церниговьци стояще противу собе, и множество вои” [72, с. 13–14; 156, с. 4–17]. Далі в Іпатіївському літописі повідомляється, що 26 листопада 1141, “коли Святослав [Ольгович] утікав із Новгорода [і] йшов у Русь до

брата, то послав Всеволод (із Києва – *І. М.*) назустріч йому [гінця]...” [80, с. 193]. Під 1149, як зазначено в “Энциклопедии “Слова о полку Игореве”, літопис підкреслює: “Иде архиепископъ новгородьскыи Нифонтъ въ Русь” [121, с.138].

У Іпатіївському літописі сказано, що в 1178 новгородці прислали до Мстислава Ростиславича, який володів Білгородом Київським, своїх мужів із запрошенням на князювання у них. “Але він не хотів іти з Руської Землі” [80, с. 323]. Проте новгородці такі умовили його, і на прощання з білгородчанами князь заявив: “...Не могу ж я ніяк Руської землі забути” [80, с. 324].

Можна навести й інші приклади свідчень документів щодо Новгороду. Так, стосовно 1179 наголошується: “Тъгда же Новгородьци послашася по брата его по Мъстислава въ Русь, и въниде Мъстиславъ въ Новгородъ...”; в тому ж сенсі щодо 1180: “И послаша Новгородци к Святославу въ Русь по сынъ и приведаша Владимира в Новгород...” [121, с.156; 154, с. 60–80]. У 1221 “показаша путь новгородьци князю Всеволоду: “не хоцемъ тебе; поиди, камо хочеши”; иде къ отцеви в Русь” [121, с. 213]. Тобто, і на півдні (Іпатіївський літопис), і в самому Новгороді (Новгородський Перший літопис) це місто (Новгород) не називали ні “Руссю”, ні “Руською землею” [100, с. 41–42].

Те ж саме стосується Володимира-на-Клязьмі, Ростова, Суздаля, Рязані. Як зазначав О. Моця, “Ростово-Суздальська земля, а рівно і Рязань, протиставляються “Русі” і в південному літописі і в північно-східному” [92, с. 41–42; 93, с. 7–16].

В Іпатіївському літописі від 1146 сказано: “І Святослав (Чернігівський – *І. М.*), заплакавши [і] пославши [посла] до Юрія [Володимировича] (Довгорукого – *І. М.*) в Суздаль, сказав, “Брата мені Всеволода Бог узяв, а Ігоря Ізяслав схопив. Піди-но в Руську землю, до Києва” [80, с. 203]. Це засвідчує і Лаврентіївський літопис від 1152: “В то же лето поиде Гюрги с сынми своими и с Ростовци, и с Суждальци, и с Рязанци, и со князи Рязаньскыи в Русь...” [119, с. 145; 161, с. 104–121]. Іпатіївський літопис наголошує, що в 1152 “пішли з Юрієм” із Суздаля поволзькі сили (рязанці, муромці) й половці відновлювати на Середньому Дніпрі владу Юрія Довгорукого. “І рушили вони туди, на Вятичі, і, отож, узяли їх там, [пішовши] на [город їхній] Мценськ. А звідти пішли вони на [города] Спаш та на Глухів і тут стали. Володимир же [Володаревич] (союзник Юрія – *І. М.*), почувши, що сват його Юрій иде в Русь, рушив із Галича до Києва” [80, с. 254].

Аналогічне розуміння Руси зустрічаємо в описі подій після смерті Андрія Боголюбського (1174), коли на нараді у Володимирі-на-Клязьмі говорилося: “Князь наш убитий, а дітей у нього нема.

Синок його малий у Новгороді, а брати його в Русі” [80, с. 318; 83, с. 148–169]. У повідомленні про події березня 1191 зазначено: “Святослав же, ідучи із землі Суздальської, попалив город Дмитров. А коли вийшов він із Суздальської землі, то одпустив брата свого Всеволода [Святославича], і Олега, сина свого, і Ярополка [Ростиславича] в Русь, а сам [із] сином з Володимиром пішов до Новгорода Великого” [80, с. 329; 130, с. 123–136].

Смоленськ теж не вважали ані “Руссю”, ані “Руською землею” [100, с. 41–42]. Так, літопис повідомляє, що в 1149 у Смоленську “Ізяслав (Київський – *І. М.*) дав дари Ростиславу (Смоленському – *І. М.*), котрі [були] од Руської землі і од усіх цесарських (великокнязівських – *І. М.*) земель, а Ростислав дав дари Ізяславу, котрі [були] од верхніх (новгородських – *І. М.*) земель і од Варягів” [80, с. 219; 131, с. 151–156]. У 1197 смоленський князь Давид Ростиславич “сина свого Костянтина він у Русь послав на руки брату своєму Рюрикові”. Рюрик у той час був князем Київським [80, с. 363].

Натомість проблема географічних (на відміну від політичних) рамок поняття “Руська земля” в широкому значенні є надуманою. Щоправда, Д. С. Ліхачов у коментарі до “Повісті минулих літ” зазначав, що “найбільш давнім, основним значенням “Русь” і “руський” є значення загальне, звернене до всіх руських земель і до всього російського народу в цілому” [118, дод., с. 241], ототожнюючи таким чином Русь і Росію. Але цей погляд заперечують дослідження літописних даних, проведені М. М. Тихоміровим та його попередниками [158, с. 55–67, 73, 85–90] і, за Б. О. Рібаковим, він “абсолютно позбавлений історичного підходу в питанні утворення народності” [132, с. 55–67, 73, 85–90].

Як “найбільш систематичне джерело”, яке залучається для визначення меж Руської землі в широкому значенні, називається пізніший “Список руських міст далеких та близьких” (1375–1381), в який потрапили не тільки власне руські, але також болгарські, волоські, польські та литовські міста [31, с. 170–181]. На думку дослідників, таке розуміння пов’язане з тим, що під терміном “руські” середньовічний книжник мав на увазі швидше за все етно-конфесійну спільність, близьку до того, що зараз іменується терміном “православний”.

Дана теза чудово підтверджується рідко цитованим фрагментом Тверського літописного збірника: “Того же лета [6961/1453] взят был Царьград от царя турскаго от салтана, а веры Рускыя не преставил, а патриарха не свел, но один в граде звон отнял у Софии Премудрости Божия, и по всем церквам служат литергию божественную, а Русь к церкви ходят, а пеня

слушают, а крещение Русское есть” [120, с. 495; 31, с. 175]. Також, на думку М. М. Тіхомірова, “в основу визначення того, що вважати руськими містами, був покладений принцип мови” [153, с. 88] – мови книжково-письмової, яку в сучасній славістиці прийнято називати церковнослов’янською і на якій велися богослужіння й документація у болгар, сербів, східних слов’ян.

Таким чином, у вузькому розумінні Русь – це давня назва Київської землі, країни полян, території Середнього Подніпров’я. Вона відома з середини IX ст., ще до приходу в Київ Олега [100, с. 41–42; 155, с. 22–48; 161, с. 104–121]. З XIII ст. до неї входить і Західна Україна з Галичем, куди перемістився політичний центр. А Русь у “широкому” (політичному) значенні – вся територія держави Русі.

Зрештою, назва “Русь” трималася і в пізніші часи, прив’язуючись до України. Так, у середньовічному кастильському гербовнику “Книзі знань про всі королівства”, написаному анонімним автором бл. 1350 року, Русь згадувалася під назвою великої країни “Роксія” (*Roxia*). Землі Русі лежали на захід від Танаїса (Дону). Столицею цієї країни було місто Ксорман (*Xorman*) (?), що одночасно було столицею окремого королівства Ксорман (?). Окремо від Русі згадувалося Львівське королівство, Новгородська держава та ін. [192, р. 9, 60–60].

На початку Нового часу Русь описується у “Трактаті про дві Сарматії” (1517), що був укладений краківським каноніком Матвієм із Міхова (1457–1523). Під Руссю (*Russia*) він розумів південно-західну складову Європейської Сарматії, терени сучасної України, які також називав Роксоланією (*Roxolania*). Згідно з “Трактатом, Русь була розташована між татарським Танаїсом (Доном), Сарматськими горами (Карпатами) і Таврійським островом (Кримом). На північ від неї лежить Литва, на захід – Польща, на південь – Крим та Молдова, а на схід – Московія та Скіфія (Татарія). Через центр Русі протікає її головна річка – Борисфен (Дніпро). Руські землі були багаті на хліб, мед, пиво, домашню худобу, хутра, рибу, рослинні барвники. На заході Русі видобували сіль та крейду. В країні були представлені 4 конфесії – католицизм, православ’я, іудаїзм та вірменське християнство. Найбільшою з них була друга конфесія, що також називалася руською вірою. Русини наслідували грекам у моді й обрядах, мали власне письмо, подібне до грецького, але в церквах на службі читали і співали сербською (церковнослов’янською – *І. М.*) мовою. На чолі їх стояв митрополит, що сидів у Києві, колишній столиці Русі. Руські пани і князі підпорядковувалися великому князю литовському. Біля Сарматських гір мешкають русини, які

підлягали полякам. Руська мова (передусім богослужбова – *I. М.*) побутувала як у Русі, так і за її межами – в Литві, Новгородщині, Псковщині та Московії [85, с. 94–99].

За Гваньїні (1578), “Руською землею” називалася колишня Роксоланія, і вона включала *Білу Русь* (біля Менська й Вітебська), *Чорну Русь* (землі північно-західної Білорусії), *Червону Русь* (біля Бескидів – Карпат; як синонім Червоної Русі вживався також термін Поділля) і простягалася від Дністра до Дону, від Криму до Литовського князівства. Старі автори називали мешканців Руської землі *роксоланами* або слов’янами.

А очь так звані “синоніми” Київської Руси (Новгородська, Суздальська, Московська тощо) насправді вигадані імперськими, совецькими й сучасними російськими ідеологами. До 1721 “Росія” офіційно носила інші назви: “Велике князівство Московське”, “Московське царство”, “Московія”, “Московщина” тощо (це відображено й на середньовічних європейських мапах), звідси – назва населення – “московіти”, а військових – “москалі”.

Значна частина фіно-угрів на території нинішньої Росії зрештою злилася зі слов’янами, а деякі, прийнявши іслам, змішалися ще й із тюрками. Тому сьогодні фіно-угри не становлять більшості населення навіть у фіктивних “автономних республіках”, яким дали тільки своє ім’я. Хоча, розчинившись у масі росіян (“русских”), фіно-угри передали їм свій антропологічний тип, який тепер сприймається як типowo “русский”. Не випадково, в джерелах до XV ст. в басейні Оки та верхньої течії Волги позначаються чудь, весь, меря, мурома, мещера, черемиси та інші фіно-угорські племена, що заселяли цю територію.

Вчені зазначають, що московський народ через асиміляцію фіно-угрів, які прибули в Північну Європу з Азії ще до приходу слов’ян, дістав потім найбільшу домішку монголоїдної раси. Суміш фіно-угорських, монгольських і татарських етнічних компонентів увійшла до етногенезу росіян, який відбувався за участі словенів і радимичів, а також в’ятичів. Внаслідок етнічного змішування з фіно-уграми, а пізніше – із татарами й частково монголами, росіяни на сьогодні мають антропологічний тип, суттєво відмінний від киево-руського (українського).

Так, численні дослідження антропологів XIX–XX ст. дали змогу встановити, що в українців, порівняно з росіянами, дещо більший зріст, більший розмір черепа, більший головний і менший лицевий показник, довгий і вузький, часто прямиий ніс. Натомість у росіян помітні знижений зріст, помірна ширина обличчя, менший нахил чола і більш слабкий розвиток надбрів’я, брів і бороди,

частка світлих і середніх відтінків волосся і очей підвищена (а темних – занижена). Росіяни мають менший, порівняно з українцями, об'єм грудної клітки, менш інтенсивний ріст бороди і волосся на грудях, виступаючу верхню губу, більший губолицевий показчик та інтенсивніший розвиток складки верхньої повіки, короткий і широкий ніс, причому більш поширеніші кирпаті, плоскі носи з увігнутою спинкою, сплющене обличчя, звужені очі. Тому українці за своїм виглядом тяжіють до поляків, росіяни – до ханти й мансі.

Дані генетиків показують, що росіяни – це слов'яномовні (але не слов'яни!) фіни, а білоруси – західні балти (теж не слов'яни!). Дослідження російського генофонду показали, що російської нації в генетичному сенсі не існує: вона складається з ряду абсолютно різних генетичних областей. Тому на території Центральної і Північної Росії у росіян переважають фінські гени, у Південній – сарматські, в Сибірі – взагалі свої унікальні. У Брянській, Смоленській, Курській областях і частині Тверської і Псковської областей домінують гени білорусів, оскільки це історичні землі західних балтів (кривичів).

Як настійно наголошують дослідники, московіти, котрі сьогодні також розмовляють мовою, що входить до групи слов'янських мов (тобто, не власною, не фіно-угорською), належать, на відміну від українців, до іншого антропологічного типу. А це означає, що вони мають інший генетичний тип і є такими “слов'янами”, як чорношкірі мешканці Америки – “нащадками” європейців [153].

У росіян практично немає генів “давніх слов'ян”, а є тільки свої, фінські гени. Під впливом фіно-угорського мовного середовища відбулося формування фонетичної системи власне росіян (акання, гекання, цокання). Сьогодні ряду народів Росії в тій чи іншій мірі властиві “уральські” риси: середній зріст, широке обличчя, ніс, іменованій “кирпатим”, негуста борода. У марійців і удмуртів часто зустрічаються очі з так званою монгольською складкою – епікантус; у них дуже широкі вилиці, рідка борода та при цьому світле і руде волосся, блакитні й сірі очі. Монгольська складка часом зустрічається і в карелів. Там, де мали місце змішані шлюби комі з ненцями, новонароджені постали як чорняві й розкосі, інші комі швидше нагадують скандинавів, але з трохи більш широким обличчям [164].

Канадський блогер-лінгвіст Поль Йоргенсен вважає, що існують суттєві лексичні, фонетичні, граматичні відмінності між українською й російською мовами. Попри існуюче уявлення іноземців, ніби ці мови майже однакові, насправді вони різні та

доволі далекі одна від одної в багатьох відношеннях. Адже історія монгольських впливів на російську та впливу Великого князівства Литовського на українську й білоруську в минулому визначила їхні різні траєкторії подальшого розвитку: “Погляньмо на лексику: російська та українська лексично споріднені на 62%”, натомість “лексична спорідненість із польською, словацькою та білоруською мовами в українській вища, ніж із російською”. Так, українська має 70% однокореневих слів із польською, 66% зі словацькою та 84% лексичної спорідненості з білоруською [64].

Йоргенсен указав на відмінні лексеми, наявність в українській мові дієслівної форми складного майбутнього часу та давноминулого часу, яких немає в російській тощо. Внаслідок різної лексики, різної вимови, які історично сформувалися, дві мови лише частково взаємно зрозумілі. Через те, що більшість українців знають російську, виникає “асиметрична зрозумілість”: україномовні люди розуміють російськомовних, а російськомовні – не розуміють україномовних.

Отже, Росія має дуже опосередковане відношення до “Русі”, і вже точно “не сестра” України. Термін “Русь” не поширювався на північні землі навіть тоді, коли Київська Русь об’єднала їх у єдиній державі з південними землями. Значно пізніше, в II пол. XIV ст., термін “Русь” як стосовно назви народності, так і державності було присвоєно у варіанті кальки з грецької (Ρωσία-Росія) Московською державою. Це було зроблено з тією метою, щоб через Візантію надати Великому князівству Московському “величі третього Риму” (другий Рим – Візантія), а через Україну – апостольське благословення, бо сама по собі Росія не має ні того, ні іншого.

Московський історик-марксист М. М. Покровський (1861–1932) якось наголошував, що в його часи у жилах російського народу текло щонайменше 80 відсотків фіно-татарської крові. На території на захід від цих племен (фіно-угорців) жили предки білорусів, литовців і латишів. На суміжних (згодом московських) землях вони без сліду розчинилися в фіно-угорському морі.

Отже, ця нова держава на межі Європи й Азії (Росія) була не генною Руссю, не продовженням славної історії росів, а конгломератом багатьох неслов’янських племен під керівництвом правлячої династії, яка хоч і мала київське коріння [14], але ментально сформувалася як варварська людність.

Натомість Руссю/Россю була, є і буде тільки Україна. Історія росів – це і є Переддень України.

ВИСНОВКИ

Проведений всебічний аналіз проблеми витоків українства засвідчує, що народом (правильніше було б сказати – спільнотою) “рош”, починаючи з Біблії, називаються саме далекі предки українців. Згодом ця назва почала озвучуватися як “рос”, хоча вона стосувалася тієї ж історичної (=праукраїнської) спільноти або вихідців із неї, що видно з твору Псевдо-Захарії Ритора. Коли ж термін *рос* почав вживатися щодо відомих подій IX–X ст., учасниками яких уже “Повість минулих літ” чітко називала *русів*, стало зрозуміло, що роси й руси – один і той же східнослов’янський народ. Ці терміни не виводяться один із одного, вони обидва мають спільні основу. Тобто, це різні форми назви одного й того ж народу, які вирізняються чергуванням кореневих голосних “о” і “у” в різному написанні. Цікаво й те, що цей народ традиційно прокладав собі шлях через Закавказзя на Близький Схід аж до XI ст. н.е., торуючи собі дорогу до свого міжнародного визнання.

Ще з часів Трипільської культури (VI–III тис. до н.е.), на чолі людності якої стояли особи на кшталт князя Магога, а також її продовження – культури Бойових сокир, яку представляли, зокрема, князі Рош і Гог, а в інші часи людність очолював Рус, можна говорити про автохтонність населення України, яке, незважаючи на певні етнічні “допливи” та культурні зміни, зберігало свою самобутність і через тисячоліття пронесло виплекану в кривавій борні любов до рідної землі, психологію творця і працівника, здатного водночас гідно постояти за себе і за свою землю. Неважко помітити, що протягом останніх семи з половиною тисячоліть українці зберегли в переважній мірі свою ментальність, сільсько-господарські технології, образи, візерунки, символи, елементи міфології й моральності і, судячи з усього, навіть багато слів трипільців [150], від яких нас відділяють близько 300 поколінь.

Становлення й еволюція терміну “Рос” (Ρώς) були тісно пов’язані з процесом формування української державності. Цю еволюцію можна представити у вигляді простого ланцюга: “рош” – “рос” – “рус”, який до VI ст. н.е., згідно документів, проявляв себе лише в межах України й частково Польщі. Всі ці терміни є позначенням праукраїнців, що згодом стали частиною слов’янської сім’ї, до яких мають лише далеке, опосередковане відношення росіяни як типові представники сім’ї угро-фінських народів. Звичайно, в самому цьому антропологічному факті немає

нічого ганебного, на відміну від тієї політики, яку проводила й проводить Росія щодо слов'янських народів.

Ось така історична правда, підтверджувана цілим комплексом джерел (не тільки писемних – історичних і лінгвістичних, але й археологічних, етнографічних, топонімічних, фольклорних, міфологічних, легендарних, антропологічних, культурних тощо).

Сучасна наука все більше піднімає завісу над “доісторичним” минулим України. Звичайно, для остаточного підтвердження висунутих версій потрібні подальші дослідження, проте вже сьогодні можна говорити про доленосне для України значення Трипільської культури та її продовжень, про їх вплив на багатотисячолетній розвиток праукраїнців. Ретельні дослідження дають змогу зробити висновок, що в Україні за найдавніших часів зародилася як протоцивілізація “росів”, яка виявилася генетично пов'язаною із сучасним українським етносом, що вріс у цю землю, щедро зросив її своїм потом і кров'ю, підтвердивши цим Богом освячене право своїх нащадків на володіння нею.

Сьогодні українці невідворотно прагнуть повернутися в Європу, звідки простежуються їхні витоки і де вони сподіваються знайти своє краще майбутнє. Азійські ж народи, у тому числі російський, генетично, культурно, антропологічно, політично, геополітично, економічно мають відношення до спільнот із іншою ментальністю. Тому вони (маємо на увазі передусім росіян) можуть мати надійні перспективи власного розвитку лише тоді, коли почнуть дотримуватися саме своїх культурно історичних джерел і відмовляться від прагнень змінити хід історії за допомогою насильства, в якій би формі воно не проявлялося – чуттєвій, словесній, практичній. Бо як би вовк не імітував звички овечки, він не може стати овечкою, як, зрештою, і вегетаріанцем. То ж, як казав великий Тарас,

“У всякого своя доля

І свій шлях широкий...” [176, с. 200].

На одній міжнародній конференції автор озвучив викладену вище концепцію про росів для присутніх, що знайшло позитивний відгук присутніх науковців. І лише група українофобів агресивно накинулася на автора з лементов: “Почему вы утверждаете, что Украина имеет такую длительную историю? Зачем Вам это нужно?”. На що я, не приховуючи глибокого задоволення, з посмішкою відповів їм: “Тому, що так є насправді!”.

Повернення України в Європу не повинне передбачати згоду чи незгоду на те азіатів-московітів та їх сателітів, так само як і День настає без згоди чи незгоди на те Ночі!..

ЛІТЕРАТУРА

1. Агафий Миринеийский. О царствовании Юстиниана. – М.; Л. : Изд-во АН СССР, 1953. – 221 с.
2. Андрей Кесарийский. Толкование Апокалипсиса [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://apocalypse.orthodoxy.ru/kesar/063.htm>
3. Археологія України : курс лекцій : навч. посібник / Л. Л. Залізник, О. П. Моця, В. М. Зубар та ін.; за ред. Л. Л. Залізняка. – К. : Либідь, 2005. – 504 с.
4. Баран В.Д. Проблемы этнокультурных процессов на территории Украины во второй четверти I тыс. н.э. <http://www.info-library.com.ua/libs/stattya/3372-problemi-etnokulturnih-protsesiv-na-teritoriyi-ukrayini-v-drugij-chverti-i-tis-ne.html>
5. Бертинские анналы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.vostlit.info/Texts/rus14/Annales_Bertiani/frametext2.htm
6. Бибииков С. Н. Поселение Лука-Врублевецкая / С. Н. Бибииков // МИА. – № 38. – М. ; Л., 1953. – С. 277–287.
7. Біблія, або Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту в українському перекладі з паралельними місцями та додатками. – К. : Вид-во Київської Патріархії УПЦ КП, 2004. – 1407 с.
8. Білик І. Меч Арея : [роман] / І. Білик. – К. : А. С. К., 2005. – 354 с.
9. Білінський В. Країна Моксель, або Московія. Історичне дослідження / В. Білінський. – К. : Вид-во імені Олени Теліги, 2010. – Книга третя. – 320 с.
10. Білоусько О. А. Україна давня : євразійський цивілізаційний контекст / О. А. Білоусько. – К. : Генеза, 2002. – 272 с.
11. Бондар С. В., Кралюк П. М. Біля витоків української мудрості: філософська та релігійна думка народів Північного Причорномор'я VII ст. до н.е. – II ст. н.е. / С. В. Бондар, П. М. Кралюк. – К. : Світ Знань, 2009. – 272 с.
12. Брим А. Происхождение термина Русь // Россия и Запад. – Пг., 1923. – Т. 1. – С. 7–10.
13. Бузина О. Тайная история Украины-Руси / О. Бузина. – К. : Довіра, 2007. – 335 с.
14. Варіації про походження назв “Русь” і “Україна” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrainaforever.narod.ru/variaziapoxodgenna.html>
15. Васильевский В. Русско-византийские исследования. – Вып. 2. Житие свв. Георгия Амастридского и Стефана Сурожского. – СПб. : Тип. бр. Пантелеевых, 1893. – 305+128 с.

16. Великая хроника о Польше, Руси и их соседях XI–XIII вв. / пер. Л. П. Поповой ; комм. Н. И. Щавелевой ; под ред. В. Л. Янина. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1987. – 133 с.
17. Відейко М. Ю. Трипільська цивілізація / М. Ю. Відейко. – К. : Академперіодика, 2002. – 142 с.
18. Відейко М. Ю. Україна : від Трипілля до антів / М. Ю. Відейко. – К. : КВІЦ, 2008. – 280 с.
19. Вітенко В. Про трипільців та незбагненну меншовартість українських істориків / В. Вітенко // Слово Просвіти. – 2003. – 12–18 березня.
20. Відкритий лист спілки археологів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vgosau.kiev.ua/index>
21. Византийские историки : О посланниках римлян к народам. Дексипп. Эвнапий. Олимпиодор. Малх. Петр Патрикий. Менандр. Кандид. Нонн. Феофан Византиец / пер. с греч. С. Дестуниса; прим. Г. Дестуниса. – СПб. : Тип. Л. Демиса, 1860. – XIII, 495, 31 с.
22. Властелины Рима. Биографии римских императоров от Адриана до Диоклетиана / пер. С. Н. Кондратьева; под ред. А. И. Доватура. – СПб. : Алетейя, 2001. – 384 с.
23. Восточное Средиземноморье и Аравия. Сирия, Финикия и Палестина в древности [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://bibliotekar.ru/polk-17/23.htm>
24. Вульгата [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://ru.wikipedia.org/wik>
25. Галичанець М. Українська нація : походження і життя української нації з найдавніших часів до XI століття / М. Галичанець. – Тернопіль : Мандрівець, 2005. – 368 с.
26. Геродот. История. – М. : АСТ, 2006. – 699 с.
27. Гог и Магог [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://ru.wikipedia.org/wiki>
28. Гог и Магог, князь Рош [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.e-reading.club/chapter.php/60349/55>
29. Греция : Боги и инопланетяне в истории [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.tinlib.ru/yezoterika/bogi_i_inoplanetjane_v_istorii/p10.php
30. Давня історія України : у 2 кн. – Кн. 1 / керівник авт. колективу П. П. Толочко. – К. : Либідь, 1994. – 237 с.
31. Данилевский И. Н. Древняя Русь глазами современников и потомков (IX–XII вв.) : курс лекций. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 399 с.
32. Деникин Артем. Генетическая карта Европы // Секретные исследования. – №18. – 2008 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://secret-r.net/arkhiv-publikatsij/8-2008/geneticheskaya-karta-evropy>

33. Дион Кассий Кокцеян. Римская история. Кн. 64–80 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.rulit.me/books/rimskaya-istoriya-knigi-lxiv-lxxx-read-308855-1.html>
34. Дмитрий Ростовский. Житие преподобной матери нашей Афанасии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://simvol-veri.ru/xp/jitieprepodobnoie-materi-nasheie-afanasii.html>
35. Древняя Русь в свете зарубежных источников / М. В. Бибиков, Г. В. Глазырина, Т. Н. Джаксон и др. ; под ред. Е. А. Мельниковой. – М. : Логос, 2000. – 608 с.
36. Древняя Русь в свете зарубежных источников : хрестоматия / под ред. Т. Н. Джаксон, И. Г. Коноваловой и А. В. Подоситнова. – Т. 1. Античные источники / сост. А. В. Подосинов. – М. : Русский фонд содействия образованию и науке, 2009. – 352 с.
37. Древняя Русь в свете зарубежных источников : хрестоматия / под ред. Т. Н. Джаксон, И. Г. Коноваловой и А. В. Подосинова. – Т. 2. Византийские источники / сост. М. В. Бибиков. – М. : Русский фонд содействия образованию и науке, 2010. – 384 с.
38. Древняя Русь в свете зарубежных источников : хрестоматия / под ред. Т. Н. Джаксон, И. Г. Коноваловой и А. В. Подосинова. – Т. 3. Восточные источники / сост. ч. I – Т. М. Калинина, И. Г. Коновалова ; ч. II – В. Я. Путрухин. – М. : Русский Фонд содействия образованию и науке, 2009. – 264 с.
39. Древняя Русь в свете зарубежных источников : хрестоматия / под ред. Т. Н. Джаксон, И. Г. Коноваловой и А. В. Подосинова. – Т. 4. Западноевропейские источники / сост., пер. и коммент. А. В. Назаренко. – М. : Русский Фонд содействия образованию и Науке, 2010. – 512 с.
40. Древняя Русь в свете зарубежных источников : хрестоматия / под ред. Т. Н. Джаксон, И. Г. Коноваловой и А. В. Подосинова. – Т. 5. Древнескандинавские источники / сост. частей VI, IX, X – Г. В. Глазырина ; частей III, IV, V, VII, VIII, XI – Т. Н. Джаксон; частей I, II, XII – Е. А. Мельникова. – М. : Русский фонд содействия образованию и науке, 2009. – 384 с.
41. Древний Египет [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://ru.wikipedia.org/wiki>
42. Еліаде М. Священне і мирське / М. Еліаде // Мефістофель і Андрогін. – К. : Основи, 2001. – С. 7–116.
43. Енциклопедія трипільської культури : у 2 т. – Т. 1 / ред. кол. : М. Ю. Відейко (гол. ред.) та ін. – К. : Укрполіграфмедіа, 2004. – 703 с.
44. Енциклопедія трипільської культури : у 2 т. – Т. 2 / ред. кол. : С. М. Ляшко (відп. ред.) та ін. – К. : Укрполіграфмедіа, 2004. – 654 с.+57 с.

45. Житие Георгия Амастридского о набеге народа дикого и грубого [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://kolyvanski.livejournal.com/97810.html>
46. Забытые истории [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://sergeytsvetkov.livejournal.com/81549.html>
47. Залізник Л. “Свиня як критерій нордичних народів та семітів” / Л. Залізник // Київська старовина. – № 3. – 2002. – С. 152–160.
48. Залізник Л. Трипільці : хто вони? / Л. Залізник // Генеза. – 1997. – № 1 (5). – С. 158–162.
49. Залізник Л. Чи були трипільці українцями? / Л. Залізник [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.brama.com/survey/messages/20579.html>
50. Записки Юлия Цезаря / пер. и комм. М. М. Покровского; Гай Саллюстий Крисп. Сочинения / пер., ст. и комм. В. О. Горенштейна. – М. : ООО “Изд-во АСТ”, 2001. – 752 с.
51. Зулкарнайн // Али-заде А. А. Исламский энциклопедический словарь. – М. : Ансар, 2007.
52. Иафет [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://ru.wikipedia.org/wiki>
53. Ибн-Фадлан. Путешествие на Волгу [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/fadlan.htm>
54. Иероним Стридонский. Еврейские вопросы на Книгу Бытия / пер. С. Жукова. – М. : Отчий Дом, 2009. – 272 с.
55. Из анналов Саргона II. Надписи II и V зал дворца в Дур-Шаррукине) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://annales.info/urartu/avi/046.htm>
56. Из подписей к рельефам Ашшурбанапала [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://annales.info/urartu/avi/076.htm>
57. Иловайский Д. И. Начало Руси. – М. : Астрель; АСТ, 2004. – 640 с.
58. Иордан. О происхождении и деяниях гетов / вступ. статья, пер., коммент. Е. Ч. Скжинской. – СПб. : Алетейя, 1997. – 512 с.
59. Иосиф Флавий. Иудейские древности : в 2 т. – Т. 1 / Флавий Иосиф : пер. с греч. Г. Г. Генкеля. – Мн. : Беларусь, 1994. – 558 с.
60. Исидор Севильский. История готов, вандалов и свевов / пер. Ю. Б. Циркина // Античные и средневековые источники по истории Испании. – СПб.: Изд. СПбГУ, 2006. – С. 114–130.
61. Історія України / В. Ф. Верстюк, О. В. Гарань, О. І. Гуржій та ін. ; під ред. В. А. Смоля. – К. : Альтернативи, 1997. – 416 с.
62. Історія України / керівник автор. кол. Ю. Зайцев. – Львів : Світ, 1996. – 488 с.
63. Какие существуют гипотезы о происхождении слова Москва? [Электронный ресурс]. – Режим доступа : moscow.gramota.ru

64. Канадський лінгвіст пояснив різницю між українською та російською мовами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://1news.com.ua/tsikave/kanadskyj-lingvist-poyasnyv-riznyczyu-mizh-ukrayinskoju-ta-rosijskoju-movamy.html>
65. Каныгин Ю. Вехи священной истории : Русь-Украина / Юрий Каныгин. – 2-е изд. – К. : А. С. К., 2004. – 344 с.
66. Клавдий Птолемей. Руководство по географии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://kirsoft.com.ru/freedom/KSNews_648.htm
67. Ковалев Г. Ф. Этнонимия “Слово о полку Игореве” / Г. Ф. Ковалев // Вестник ВГУ. – Серия “Гуманитарные науки”. – 2000. – № 2. – С. 3–20.
68. Ковалевский А. П. Книга Ахмеда ибн-Фадлана о его путешествии на Волгу в 921–922 гг. / статьи, переводы и комментарии. – Х. : Изд-во ХГУ, 1956. – 343 с.
69. Константин Багрянородный. Об управлении империей. – М. : Наука, 1991. – 496 с.
70. Коран [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://musulmanin.com/suri-018-kahf.html>
71. Корнелий Тацит. Сочинения : в 2 т. – Т. 1–2. – Изд. 2-е. – СПб. : Наука, 1993. – 734 с.
72. Котляр М.Ф. Духовний світ літописання. – К. : Ін-т історії України, 2011. – 338 с.
73. Лаптев А. Ю., Яшкичев В. И. Старая Русса апостола Андрея / А. Ю. Лаптев, В. И. Яшкичев. – М. : Агар, 2007. – 96 с.
74. Латышев В. Известия древних писателей о Скифии и Кавказе / В. Латышев // Вестн. древн. истории. – 1947. – № 1. – С. 263–316.
75. Латышев В. Известия древних писателей о Скифии и Кавказе / В. Латышев // Вестн. древн. истории. – 1947. – № 2. – С. 249–332.
76. Латышев В. Известия древних писателей о Скифии и Кавказе / В. Латышев // Вестн. древн. истории. – 1948. – № 2. – С. 215–314.
77. Латышев В. Известия древних писателей о Скифии и Кавказе / В. Латышев // Вестн. древн. истории. – 1948. – № 3. – С. 217–330.
78. Латышев В. Известия древних писателей о Скифии и Кавказе / В. Латышев // Вестн. древн. истории. – 1949. – № 4. – С. 227–304.
79. Лев Диакон. История / пер. М. М. Копыленко. – М. : Наука, 1988. – 237 с.
80. Літопис Руський : за Іпатським списком пер. з давньорус. Л. Махновець ; відп. ред. О. В. Мишанич. – К. : Дніпро, 1989. – 590 с.
81. Лозко Г. С. Пробуждена Енея / Г. С. Лозко. – Харків : Диво, 2006. – 464 с.
82. Ломоносов М. В. Записки по русской истории. – М. : Эксмо, 2003. – 704 с.

83. Мавродин В. В. Происхождение русского народа. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1978. – 184 с.
84. Марцеллин А. Римская история [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Marcell/09
85. Меховский Матвей. Трактат о двух Сарматиях / пер. и комм. С. А. Аннинского. – М.; Л. : Изд-во АН СССР, 1936. – С. 94–99.
86. Мицик В. Спадковість етногенезу / В. Мицик // Слово Просвіти. – 2003. – 12–18 березня.
87. Мишулин А. В. Древние славяне в отрывках греко-римских и византийских писателей по VII в. н.э. // Вестн. древн. истории. – 1941. – № 1. – С. 230–280.
88. Мозговий І. П. Початок України / І. П. Мозговий // Проблеми інтеграції науково-освітнього, інтелектуального потенціалу в державотворчому процесі. – Вип. 5. – Тернопіль-Севастополь-Стамбул, 2007. – С. 34–39.
89. Мозговий І. П. Схід – Захід : дилема чи проблема українського вектору // Україна в контексті євроінтеграції. – Суми : СумДУ, 2005. – С. 109–111 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/21702>
90. Мозговий І. П. Християнізація Давньої України (I – початок XI ст.) : античні й середньовічні писемні джерела : збірка документів із коментарями / І. П. Мозговий. – Суми : ТОВ “Коллаж-Принт”, 2018. – 575 с.
91. Мойсеєнко В. Трипольская письменность – мифы и реальность / В. Мойсеєнко // Зеркало недели. – 2003. – 25 января.
92. Моця О. П. Південна “Руська земля”. – К. : Корвін Прес, 2007. – 264 с.
93. Моця О. П. “Руська” термінологія в Київському та Галицько-Волинському літописних зводах // Археологія. – 2009. – № 1. – С. 7–16.
94. Мьльников А. С. Картина славянского мира : взгляд из Восточной Европы. Этногенетические легенды, догадки, протогипотезы XVI – начала XVIII века / А. С. Мьльников . – СПб. : Петербургское Востоковедение, 1996. – 320 с.
95. Надпись царевича Руса, сына Руса. 456 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://annales.info/urartu/ukn/456.htm>
96. Надпись Руса, сына Эримена. 458 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://annales.info/urartu/ukn/458.htm>
97. Наливайко С. Етнічна історія Давньої України / С. Наливайко. – К. : Євшан-зілля, 2007. – 624 с.
98. Нападение на Эгину руси в 813 году [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://alex-oleyni.livejournal.com/46478.html>

99. Народи моря [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki>
100. Насонов А. Н. “Русская земля” и образование территории древнерусского государства. – М. : Изд-во АН СССР, 1951. – 282 с.
101. Новітні міфи та фальшивки про походження українців [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.universalinternetlibrary.ru/book/25108/ogl.shtml>
102. Новосельцев А. П. Восточные источники о восточных славянах и Руси VI–IX вв. / А. П. Новосельцев // Древнерусское государство и его международное значение. – М. : Наука, 1965. – С. 355–419.
103. О. С. Трипільці – елліни – римляни / С. О. // Слово Просвіти. – 2004. – 18–23 березня.
104. Павел Орозий. История против язычников.– СПб. : Изд-во Олега Абышко, 2004. – Кн. I–VII. – 544 с.
105. Паламарчук Є., Андрієвський І. Зорі Трипілья / Є. Паламарчук, І. Андрієвський. – Вінниця : Тезис, 2002. – 136 с.
106. Пассек Т. С. Раннеземледельческие (трипольские) племена Поднепровья / Т. С. Пассек // МИА. – № 84. – М., 1961.
107. Пейтингерова таблиця [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://uk.wikipedia.org>
108. Перевалов С. М. “Аланская эпиграфика. 1. Каталог греческих надписей” // Вестн. ВНЦ. – 2011. – № 1. – С. 2–10.
109. Перевалов С. М. “Аланская эпиграфика. 2. Каталог латынских надписей” // Вестн. ВНЦ. – 2011. – № 3. – С. 15–23.
110. Перуновы руны на велесовых струнах [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://radota-indrin.livejournal.com/72975.html>
111. Петрухин В. Я. Начало этнокультурной истории Руси IX–XI веков / В. Я. Петрухин. – М. : Гнозис, 1995. – 320 с.
112. Півторак Г. Українці : звідки ми і наша мова / Г. Півторак. – К. : Наук. думка, 1993. – 200 с.
113. Пигулевская Н. В. Сирийский источник VI века о народах Кавказа // ВДИ. – 1939. – № 1. – С. 114–115.
114. Письмо Асархаддона богу Ашшуру (?), содержащее реляцию о походе 673 г. до н.э. (на Шуприю) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://Annales.info/urartu/avi/067.htm>
115. Плачинда С. Лебедія (коли і як виникла Україна) : есе / С. Плачинда. – К. : Калита, 2008. – 158 с.
116. Плиний Старший. Естественная история [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://Annales.info/ant_lit/plinius/04star.htm#_ftnref82
117. Плиний Старший. Естественная история. Кн. II [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ancientrome.ru/antlitr/t.htm?a=1327002000#t72>

118. Повесть временных лет. – Ч. 1–2. – М.; Л. : Изд-во Акад. наук, 1950. – Ч. II. Приложения. – 556 с.
119. Полное собрание русских летописей. – Т.1. I. П. Лаврентьевская и Троицкая летописи. – СПб. : Тип. Эдуарда Праца, 1846. – 267 с.
120. Полное собрание русских летописей. – Т. 15. Летописный сборник, именуемый Тверской летописью / под ред. А. Ф. Бычкова. – СПб. : Тип. Леонида Демиса, 1863. – 504 с.
121. Полное собрание русских летописей. – Т. 3. Новгородская летопись по Синодальному харатейному списку. – СПб. : Изд. Археографической комиссии, 1888. – X+490 с.+LXXI.
122. Помісна Україна. Как на славян налетел чудный ДВУглаВЫЙ-ДВОЕдушНЫЙ ревизор из-за 5 угла [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://pomisna-ukraina.livejournal.com/124009.html>
123. Пономарьов С. Трипільське коріння України / С. Пономарьов // Слово Просвіти. – 2003. – 23–30. липня.
124. Почетный декрет в честь Диофанта, полководца понтийского царя Митридата VI [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.chersonesos.org>
125. Почему колесо изобрели так поздно? [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://science.compulenta.ru/665561>
126. Прокопий из Кесарии. Война с готами : пер. с греч. С. П. Кондратьева ; вступ. ст. З. В. Удальцовой. – М. : Изд-во АН СССР, 1950. – 516 с.
127. Прокопий Кесарийский. Тайная история // Вестн. древн. истории. – 1938. – № 4. – С. 271–356.
128. Ратынский Н. А. Феатрон, или позор исторический / пер. Г. Бужинского // Памятники древней письменности и искусства. – СПб. : Тип. Добродеева, 1881. – Т. 3. – 10-й лист репринтного издания.
129. Релігійно-міфологічні уявлення трипільців [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ebk.net.ua/Book/synopsis/filosofiya/part2/046.htm>
130. Робинсон А. Н. “Русская земля” в “Слове о полку Игореве” // ТОДРЛ. – 1976. – Т. 31. – С. 123–136.
131. Рогов А. И. О понятии “Русь” и “Русская земля” (по памятникам письменности XI – нач. XII вв.) // Формирование раннефеод. народностей. – М., 1981. – С. 151–156.
132. Рыбаков Б. А. Киевская Русь и русские княжества XII–XIII вв. – М. : Наука, 1982. – 599 с.
133. Римские историки IV века. – М. : РОССПЭН, 1997. – 414 с.
134. Рош [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://ru.wikipedia.org/wiki>

135. Рус [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki>
136. Русь (народ) [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki>
137. Свод древнейших письменных известий о славянах. – М. : Вост. л-ра, 1995. – Т. 2 (VII–IX вв.). – 589 с.
138. Септуагинта [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <https://ru.wikipedia.org/wiki>
139. Силенко Л. Мага віра. Велике світло волі. Співвідношення віри, науки, філософії, історії / Л. Силенко. – Гамільтон, Канада, 1979. – 1 428 с.
140. Сим [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <https://ru.wikipedia.org/wiki>
141. Симеона Метафраста и Логофета списание мира от бытия и Летовник собран от различных летописцев : слав. пер. хроники Симеона Логофета с доп. – СПб. : Тип. Имп. Акад. наук, 1905. – XVI, 239 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://relig-library.pstu.ru/modules.php?name=1256>
142. Синописис Київський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litorpys.org.ua/synopsis/syn04.htm>
143. Слабченко М. Проложное сообщение о предлетописной руси // Исторический журнал. – 1942. – Июль. – № 7. – С. 129.
144. Слово о полку Ігоревім [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Lit/S/SlovoPolkIgor/MRylskij.html>
145. Сократ Схоластик. Церковная история. – М. : Росспэн, 1996. – 368 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступа : https://azbyka.ru/otechnik/Sokrat_Sholastik/tserkovnaja-istorija-socrata/7
146. Соловьев А. И. Византийское имя России // ВВ. – 1957. – Т. 12 (20). – С. 124–155.
147. Солонець О. Цивілізація Старої Європи / О. Солонець // Слово Просвіти. – 2004. – 18–24 березня.
148. Стадник О., Мозговий І. Колись у степах / О. Стадник, І. Мозговий // Мозговий І. П. Аномалії духу. Суперечності духовно-релігійного розвитку 90-х / ред. І. Мозгова. – Суми : Мрія-1, 2001. – С. 74–77.
149. Сто великих загадок Украины / Е. А. Попельницкая, В. В. Петренко, М. В. Оксенік, Е. Е. Левина. – К. : Арий, 2007. – 496 с.
150. Страбон. География. – М. : ОЛМА-ПРЕСС Инвест, 2004. – 639 с.
151. Стражний О. Трипільська цивілізація / О. Стражний [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.astra-lit.com/ukr-ment-ukr/03_tripilla.htm

152. Сюзюмов М. Я. К вопросу о происхождении слов “Рос”, “Россия” // ВДИ. – 1940. – № 2. – С. 121–123.
153. Терновська М. Два народи – антиподи / М. Терновська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrnationalism.org.ua/publications/?n=1055>
154. Тихомиров М. Н. Происхождение названий “Русь” и “Русская земля” // Сов. этнография. – 1947. – № 6–7. – С. 60–80.
155. Тихомиров М. Н. Русское летописание. – М. : Наука, 1979. – 387 с.
156. Толочко П. П. Где находилась изначальная Русь? // Християнізаційні впливи в Київській Русі за часів князя Оскольда: 1150 років. Матеріали міжнародної наукової конференції. – Чернігів: Вера и Жизнь; Луцьк: Терен, 2012. – С. 4–17.
157. Трипільські міста [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.google.com.ua>
158. Угро-финские москали были каннибалами [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://varjag-2007.livejournal.com/2092451.html>
159. Україна. Історичний атлас. 7 клас / концепція атласу та авт. опрац. мап – Юрій Лоза. – К. : Мапа, 1999. – С. 7–11; Атлас з історії України. 7 клас / упор. : Д. В. Ісаєв, О. М. Псем, О. О. Мартинюк. – К. : Бліц-Принт, 2002. – С. 5–8.
160. Україна : хронологія розвитку. – Т. 1 / ред. кол. : П. П. Толочко (голова) [та ін.]. – К. : КВЦ, 2008. – 704 с.
161. Федотов А. О значении слова Русь в наших летописях // Рус. ист. сборник. – М., 1837. – Т. 1. – Кн. 2. – С. 104–121.
162. Феофан Исповедник. Хронография [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.e-reading.club/book.php?book=73587>
163. Феофилакт Симокатта. История / пер. с греч. С. П. Кондратьева, прим. К. А. Осиповой. – М. : Изд-во АН СССР, 1957. – 222 с.
164. Фіно-угорські племена [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki>
165. Флоровский А. Князь Рош у пророка Иезекииля // Сб. в чест на В. М. Златарски. – София, 1925. – С. 505–525.
166. Фотий, патриарх. Окружное послание 867 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://krotov.info/acts/09/3/867_foty.htm
167. Хам [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://ru.wikipedia.org/wiki>
168. Харків М. Наше Трипільля / М. Харків // Нація і держава. – 2004. – 7–13 вересня.
169. Хвойко В. В. Каменный век Среднего Поднепровья / В. В. Хвойко // Труды XI Археологического съезда в Киеве в 1899 г. – Т. 1. – М., 1901. – С. 736–812.

170. Хвойко В. В. Начало земледелия и бронзовый век в Среднем Поднепровье / В. В. Хвойко // Труды XIII Археологического съезда в Екатеринославе в 1905 г. – Т. 1. – М., 1906. – С. 736–812.
171. Чмихов М. О. Давня культура / М. О. Чмихов. – К. : Либідь, 1994. – 288 с.
172. Шамбаров В. С. Великие империи Древней Руси / В. С. Шамбаров. – М. : Алгоритм, 2007. – 576 с.
173. Шаповалов Г. І. Зображення сонячної лады в трипільський час / Г. І. Шаповалов // СППК. – Запоріжжя : Запорізький державний університет, 1999. – Т. 7. – С. 32–37.
174. Шахматов А. А. Древнейшие судьбы русского племени. – Пг. : Изд. Рус. Ист. Журнала, 1919. – 64 с.
175. Шаян В. Віра предків наших / В. Шаян. – Гамільтон, Канада. – 1987. – 894 с.
176. Шевченко Т. Кобзар. – К. : Дніпро, 1980. – 614 с.
177. Шилов Ю. О. Джерела витоків української етнокультури XIX тис. до н.е. – II тис. до н.е. / Ю. О. Шилов. – К. : Аратта, 2002.
178. Шилов Ю. О. Прародина ариев: история, обряды и мифы. Монография. – Киев: СИНТО, 1995. – 744 с.
179. Шилов Ю. О. Праслов'янська Аратта / Ю. О. Шилов. – К. : Аратта, 2003. – 56 с.
180. Ширококоряд А. Б. Тайная история Украины / А. Б. Ширококоряд . – М. : Вече, 2008. – 432 с.
181. Шмаглій М. М. Великі трипільські поселення і проблеми ранніх форм урбанізації / М. М. Шмаглій. – К., 2001. – 130 с.
182. Штерн Э. Р. Догреческая культура на юге России / Э. Р. Штерн // Труды XIII Археологического съезда в Екатеринославе в 1905 г. – Т. 1. – М., 1906. – С. 9–95.
183. Шумер [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://ru.wikipedia.org/wiki>
184. Энеолит СССР / отв. ред. В. М. Массон, Н. Я. Мернерт. – М. : Наука, 1982. – 359 с.
185. Ювілей відкриття Трипільської цивілізації // Народне слово. – 2003. – Серпень.
186. Ющук І. Українська писемність : доба стара, доба нова / І. Ющук // Слово Просвіти. – 2004. – 4–11 листопада.
187. Яджудж и Маджудж [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://ru.wikipedia.org/wiki>
188. Янин В. Л. О начале Новгорода // У истоков русской государственности. Историко-археологический сборник. – СПб. : Дмитрий Буланин, 2007. – С. 205–212.
189. Яценко Б. У пошуках трипільського письма / Б. Яценко // Слово Просвіти. – 2004. – 4–10 листопада.

190. Sancti Ambrosii. De fide ad Gratianum Augustum // Patrologiae cursus completus. Series latina / Accurante J.-P. Migne. – T. 16. – Parisiis, 1880. – P. 545–726.
191. Biblia Sacra [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.thelatinlibrary.com/bible.html>
192. Book of the Knowledge of All the Kingdoms, Lands, and Lordships that are in the World... / translated by C. Markham. – London : pr. for the Hakluyt Society, 1912. – 85+XXXVI p.
193. Corpus Inscriptionum Latinarum. – Vol XIV. – 1861. – Fr. 3608.
194. Fredegarii. Et aliorum chronica. Vitae sanctorum // Monumenta Germaniae historica. Scriptores rerum Merovingicarum. – Hannoverae, 1888. – P. 144–154.
195. Hieronymus. Epistolae. Manuscript. – 1893. – 170 p.
196. Inscriptiones antiquae Orae Septentrionalis Ponti Euxini graecae et latinae / ed. B. Latyshev. – Vol. 2. – Petropoli : Typis Academiae Imperialis Scientiarum, 1890. – 355 p.
197. Ioniae Vitae Sanctorum Columbani, Vedastis, Iohannis / rec. B. Krusch // Monumenta Germaniae historica. Scriptores rerum Germanicarum. – Hannoverae et Lipsiae, 1905. – 366 p.
198. Monumenta Alcuiniana // Bibliotheca rerum Germanicarum. – Berolini, 1873. – P. 166–167.
199. S. Caesarius, B. Gregorii frater. Dialogi quatuor, in quibus Explicationes Quaestionum quarumdam de rebus gravibus, Caesario propositarum, quo tempore a secretis erat, et Constantinopoli docens // Patrologiae cursus completus. Series Graeca / Accurante J. – P. Migne. – T. 38. – Parisiis, 1862. – Col. 851–1190.
200. Scriptores Rerum Langobardorum et Italicorum // Monumenta Germaniae Historica. – Saes. VI–IX. – Hannoverae : Impensis Bibliopolii Hahniani, 1978. – VIII+636 p.
201. Sloboda Prokop, franceskan. Preporodjeniceh, alitisvetostisvetostisv. Prokopa vu domovini Ceha, Krapine. – V Zagrebu pri Fr. X. Zeran. – Seki 1767.

SUMMARY

Mozgovyi I. P. Rósy or The Eve of Ukraine. – Sumy: Collage-Print, 2019. – 120 p.

The book is based on impartial analysis of numerous documents and factual material. Unconventional look at the history of ancient civilization in Ukraine for the first 70 centuries it is provided: from its source as the author sees in far “After Flood” times. Written, archaeological, linguistic, mythological and other data are compared to proof the idea. Based on the facts author shows a compelling picture of antiquity in the Ukrainian territory. Argumentativeness is typical for the book as well as correct polemic, comparative analysis and the relative brevity of presentation.

The book is created for teachers and university students, researchers, all those interested in the problems of history and culture of Ukraine.

Keywords: Trypillya culture, Gog, Magog, Ross, Rus, prince, Slavs, ethnos, fine-acne, Muscovy.

ДОДАТКИ

1. Основні археологічні культури в Україні й суміжних регіонах (I. Мозговий)

<i>Назва культури</i>	<i>Час існування</i>	<i>Територія поширення</i>	<i>Людність</i>
<i>Пізній палеоліт (ранньокам'яний вік) (XXX–X тис. до н.е.)</i>			
Мізинська	XXIII–XII тис. до н.е.	середнє Подніпров'я, долина Десни, Сейму, Подоння	мисливці
<i>Мезоліт (середньокам'яний вік) (X–серед. VII тис. до н.е.)</i>			
Гребениківська	VII–III тис. до н.е.	від гирла Дунаю й нижнього Пруту до Інгульця	мисливці
Дніпро-Донецька	6500–4200 до н.е.	Подніпров'я, лісостеп Лівобережжя, Сіверщина	мисливці
<i>Неоліт (новокам'яний вік) (серед. VII – поч. IV тис. до н.е.)</i>			
Буго-Дністровська	6400–5300 до н.е.	лісостеп і степ Правобережної України, Молдова, Побужжя	хлібороби
Балканська	VII–III тис. до н.е.	Румунія, Болгарія, Македонія, Греція	хлібороби
Лінійно-стрічкової кераміки (Дунайська)	5700–4900 до н.е.	країни басейну Дунаю, західна Волинь, Галичина, Поділля	хлібороби, скотарі
Боян-Джулешти	VI тис. до н.е.	Балкани, Нижній Дунай	хлібороби
Трипільська (Кукутень-Трипілля)	5500–2750 до н.е.	Правобережна й Західна Україна, Молдова, Румунія	хлібороби, скотарі, мисливці
Середньостогівська	4500–3500 до н.е.	Подніпров'я, Приазов'я, нижнє Подоння	хлібороби, скотарі
Суворівська	II пол. V – поч. IV тис.	Буджак, Балкани	хлібороби
Азовсько-Дніпровська	IV чв. V – III чв. IV тис. до н.е.	нижнє Подніпров'я, Приазов'я, Крим	ремісники
<i>Енеоліт (мідний вік) (поч. IV – III тис.)</i>			
Лійчастого посуду	4000–3000 до н.е.	Західна Волинь, Побужжя, Польща	хлібороби

Куро-Аракська (Шенгавітська)	3400–2000 до н.е.	Закавказзя	хлібороби, скотарі
Майкопська	2500–2000 до н.е.	Північний Кавказ, передгір'я Кавказу	скотарі, хлібороби
Ново-слободненська	II пол. IV – поч. III тис.	Північний Кавказ, Грузія, Мала Азія	<i>хетти й залежні народи</i>
Баденська	3600–2800 до н.е.	Центральна й Південно-Східна Європа	скотарі, хлібороби
Ямна	3600–2300 до н.е.	від Пруту й Дністра до південного Приуралля	скотарі
Ямково-гребінцевої кераміки	IV–III тис. до н.е.	лісова частина Лівобережної України	мисливці, рибалки
Кулястих амфор	3500 – після 2800 до н.е.	від Балтики до Пруту й середнього Дністра	<i>предки слов'ян, балтів, германців</i>
Кріто-Мікенська (Егейська) (в т.ч. Мінойська й Елладська)	3000–1100	острови Егейського моря, Крит, Греція, Мала Азія	ремісники, митці
Шнурової кераміки (Бойових сокир)	2800–1500	від Рейну до Верхньої Волги	скотарі, хлібороби
<i>Халколіт (бронзовий вік) (кін. III – кін. II тис. до н.е.)</i>			
Катакомбна	2600–1600	між нижнім Дністром і нижньою Волгою, Сіверським Дінцем і Північним Кавказом	гончарі
Бабинська (Багатоваликової кераміки)	XXII–XVI ст.	нижнє Подністров'я й пд. Україна	<i>арії</i>
Зрубна	XVI–XII ст. до н.е.	степ і лісостеп між Дніпром і Уралом	пастухи (<i>кіммерійці</i>), хлібороби
Тшинецька	XVI – серед. XII ст. до н.е.	Польща й Україна до Десни	<i>прямі предки слов'ян</i>
Сабатинівська	XV – XIII ст.	Південна Україна	скотарі (<i>кіммерійці</i>), хлібороби
Білозерська	XII–X ст.	нижнє Подніпров'я, узбережжя Чорного моря	скотарі (<i>кіммерійці</i>), хлібороби

Кизил-кобинська	XI–III ст.	Північний Крим	<i>кіммерійці</i>
<i>Залізний вік (1200 до н.е.– 400 н.е.)</i>			
Висоцька	1100–600 до н.е.	Побужжя, Поприп'яття	ремісники
Білогрудівська	XI–IX ст. до н.е.	між Дністром і Дніпром	хлібороби (<i>агафірси</i>)
Чорноліська	IX–VIII ст. до н.е.	між Дністром і Дніпром	хлібороби
Скіфська	700–200 до н.е.	Причорноморські степи	<i>скіфи</i>
Дніпро-Двінська	700 до н.е. – 300 н.е.	Смоленщина, Білорусь	<i>андрофаги (угро-фіни)</i>
Городецька	700 до н.е. – 500 н.е.	середня і нижня Ока, середня Волга	мисливці, скотарі, хлібороби
Мілоградська	VII–I ст. до н.е.	середнє Подністров'я, Полісся	<i>неври</i>
Юхновська	VI–II ст. до н.е.	верхнє й середнє Подесення й Посейм'я	<i>меланхлени, будіни</i>
Латенська	500 до н.е. – 300 н.е.	від Британії й Іспанії до Галичини й Причорномор'я	<i>кельти</i>
Прохорівська	V–IV ст. до н.е.	від Уралу до Волги	<i>ранні сармати</i>
Сарматська	400 до н.е. – 400 н.е.	степи між Дунаєм і Тоболом	<i>ранні сармати</i>
Поянештська (Дністровська)	II– I ст. до н.е.	Подністров'я	<i>бастарни</i>
Зарубинецька (Пшеворська)	200 до н.е. – 300/400 н.е.	середнє Подніпров'я, західна Україна, Польща	хлібороби, скотарі (<i>сколоти, венеде, склавіни</i>)
Липинська	I–III ст. н.е.	Румунія	скотарі, хлібороби (<i>даки</i>)
Вельбарська	20–250 н.е.	Польща, Білорусь, Україна	<i>готи</i>
Черняхівська	100–400 н.е.	від Дністра й Пруту до Дунаю	<i>сармати, венеде, готи, даки, анти</i>

**2. Давньоукраїнські етноніми в історичних документах
(І. Мозговий)**

<i>Дата</i>	<i>Автор (назва документа)</i>	<i>Країна</i>	<i>Етнонім, згаданий у документі</i>	<i>Описаний час</i>
XIV ст. до н.е.	Мойсей (“Танах”)	Ізраїль	Магог, Мешех, Гомер, Тірас	XXXVIII ст. до н.е.
XIII ст. до н.е.	Аменхотеп III	Єгипет	Гог	XVI–XV ст. до н.е.
VIII ст. до н.е.	Гомер	Греція	венети, гіппемолги (кіммерійці)	XII ст. до н.е.
	Шаррукін (Саргон) II	Ассирія	<i>Руса</i> , мушки, гамірра=кіммерійці	VIII ст. до н.е.
VII ст. до н.е.	Асархаддон	Ассирія	<i>Русой (=Руса)</i> , таба (=тувал), гамірра	VII ст. до н.е.
	Ашшурба-ніпал	Ассирія	Гагі (Гог), <i>Руса</i> , таба, гамірра	XV – VII ст. до н.е.
	Каллін	Греція	кіммерійці	VII ст. до н.е.
VII–VI ст. до н.е.	Урартські написи	Урарту	<i>Руса</i>	VII–VI ст. до н.е.
VI ст. до н.е.	Єзекїль (Танах)	Ізраїль	Магог, <i>Рош (Рос)</i>	XXXVIII –XXIV ст.
	Гекатей	Греція	кіммерійці	VI ст. до н.е.
V ст. до н.е.	Есхїл	Греція	Ἐνετοί	
	Геродот	Греція	Ἐνετοί, мосхи кіммерійці, скіфи	
	Єзра (“Танах”)	Ізраїль	Магог	XXXVIII ст. до н.е.
IV ст. до н.е.	Ефор	Греція	кіммерійці	
	Псевдо-Скілак	Греція	Ἐνετοί	
	Ксенофонт	Греція	венети	
III ст. до н.е.	“Септуагінта”	Єгипет	Магог, <i>Рош</i> , Гог	XXXVIII –XV ст.
II ст. до н.е.	“Аггада”	Ізраїль	Магог, Гог	XXXVIII –XV ст.
	Декрет Діофанта	Херсонес	<i>ревксїнали</i>	II ст. до н.е.
	Полібій	Греція	венети	
I ст. до н.е.	Г. Ю. Цезар	Рим	Venetī	
	Страбон	Греція	<i>Ροζολάνοι</i> , кельти (галли), савромати, Ὀυένετοί	II ст. до н.е.

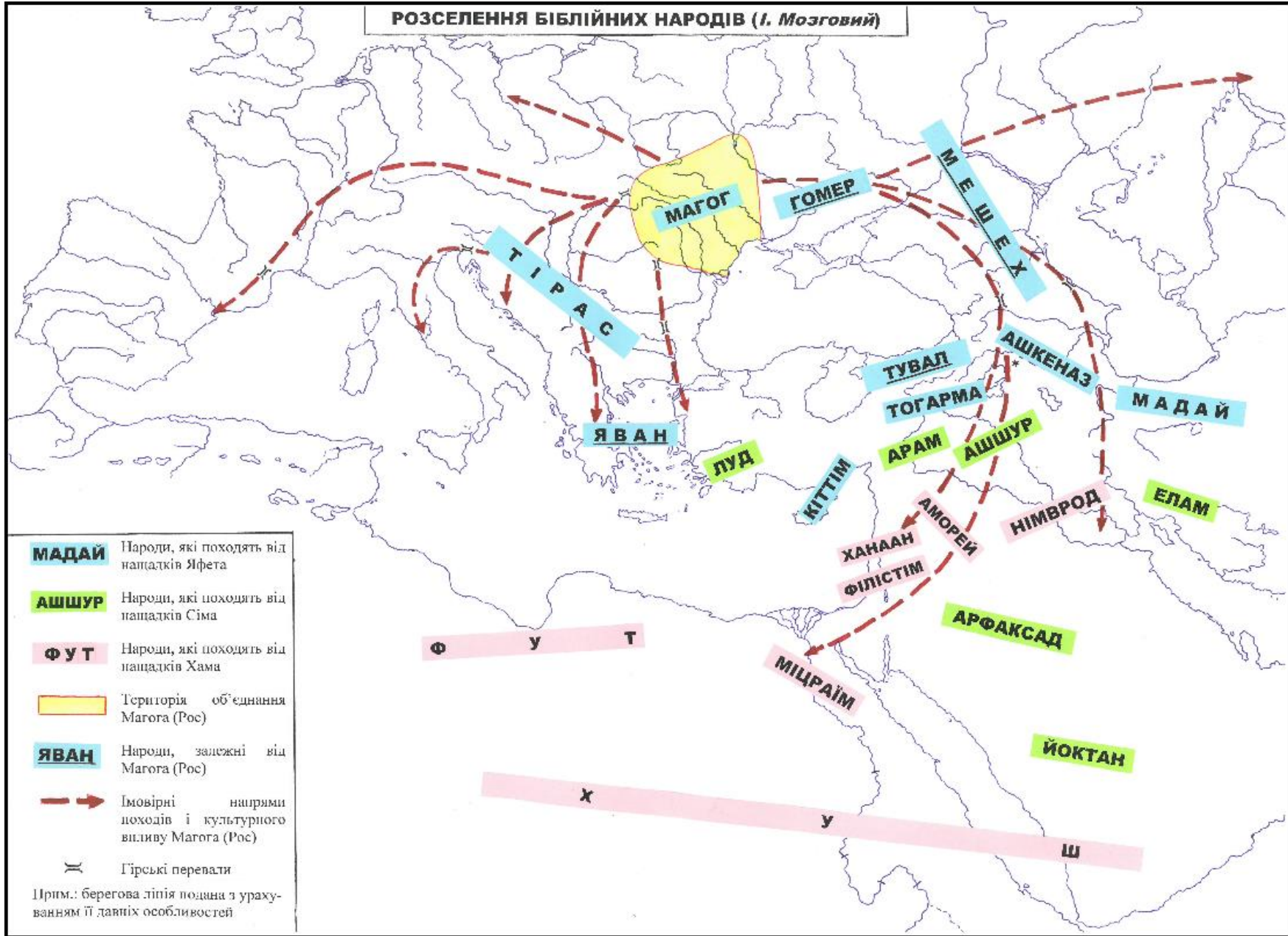
	Артемідор	Греція	<i>роксолани</i>	
I ст. н.е.	Помпоній Мела	Греція	<i>Ροξολάνοι</i> , інди (=венеди)	I ст. н.е.
	Тит Лівій	Рим	Veneti	
	Плавтій Сільван	Рим	<i>роксолани</i>	60-і н.е.
	Пліній Старший	Рим	<i>Rhoxolani</i> , Indos (=Venedi), Norici, спалеї, Sauromatae, Sarmatae, Scythae	I ст. н.е.
	Іоанн Богослов	Ізраїль	Магог, Рос (Ρός) , Гог	XXXVIII –XV ст.
	Йосиф Флавій	Ізраїль (Рим)	Магог (=скіфи), Гамар	XXXVIII ст. до н.е.
	Тацит	Рим	<i>роксолани</i> , Venethi, Sarmatae	I ст. н.е.
II ст.	Клавдій Птолемей	Єгипет (Рим)	<i>Ροξολάνοι</i> , Σκόθαί, Ουενέδαί, Σταυανοί, Σαρματαί	
III ст.	Боспорський напис	Боспор	Ант	III ст.
	Діон Кассій	Рим	<i>роксолани</i> , Ουενετοί	
	Волузіан	Рим	Venedicus	III ст.
	“Мідраш”	Ізраїль	Магог, Гог	
III–IV ст.	Певтінгерові таблиці	Рим	Venedi, Sarmatae	
IV ст.	“Схолії” на Арістотеля	Візантія	Рос (Ρός)	XXV– XXIV ст. до н.е.
	Амвросій	Рим	Магог, Гог (=готи)	
	Спартіан	Візантія	<i>роксолани</i> , сармати	II ст. н.е.
	Капітолін	Візантія	<i>роксолани</i>	II ст. н.е.
	Треbellій	Візантія	<i>роксолани</i>	III ст. н.е.
	Псевдо-Кесарій	Рим	склавени	IV ст. н.е.
	Амміан Марцеллін	Рим	Магог (=гунни), Гог, <i>роксолани</i>	IV ст. н.е.
V ст.	Ієронім	Рим- Ізраїль	Магог, Рош , Гог	XXXVIII ст. до н.е. –IVст.н.е.
	“Вульгата”	Рим- Ізраїль	Магог, Рош , Гог	XXXVIII –XV ст.
	Прокл, архі- єпископ	Візантія	Рос (Ρός) , Мешех, Гог	V ст.
VI ст.	Йордан	Готія (Візантія)	Venethi, Antes, Scla- ueni, Spalae, Scythia,	IV ст. н.е.

			<i>Rosomony, Роксолани</i>	
	Псевдо-Захарія	Сирія	<i>Ροσ (Ρῶς, Ηρος)</i>	VI ст. н.е.
	Прокопій Кесарійський	Візантія	Ανται, Σκλάβηνοί, Σπόροι	VI ст. н.е.
	Псевдо-Кесарій	Візантія	Σκλάβηνοί	
	Титул Юстиніана I	Візантія	Αντικός	
	Іоанн Малала	Візантія	Σκλάβοι	
	Агафій Мірінейський	Візантія	Αντης, Σκλάβος	VI ст. н.е.
	Іоанн Ефеський	Візантія (Сирія)	склавени	
	Євстафій Антиохійський	Візантія	Αγοδ (Μαγογ), Γαμαρ (Γομερ)	
	Менандр Протектор	Візантія	Ανται, Σκλάσηνοί	VI ст. н.е.
	Мартин Бракарський	Іспанія	Sclavus, Nara, Sarmata, Rugus	
	De military sciencia	Візантія	Ανται, Σκλάβωνοι	
	Псевдо-Маврікій	Візантія	Σκλάβων, Ἄντων	
	Григорій I	Італія	Sclavi	
VII ст.	Іоанн з Біклара	Іспанія	Sclavini	
	Ісідор Севільський	Іспанія	Μαγογ, Γογ (=гети =готи), Sclavi	
	Феофілакт Сімокатта	Візантія	Αντης, Σκλασηνοι, Σκλασηνί	VI–VII ст.
	Коран	Аравія	Маджудж, <i>Ashabir-Ross</i> , Яджудж	IV ст. до н.е.
	Георгій Пісіда	Візантія	Σκλάβοι	
	Пасхальна хроніка	Візантія	Σκλάβοι	
	Феодор Сінкел	Візантія	Σκλάβοι	
	Іоанн Фессалонікійський	Візантія	Σκλαβινοι	
	Франкська космографія	Франкія	Sclavi	
	Лангобардські аннали	Італія	анти	
	Монемвасійська хроніка	Візантія	Σκλαβινοι	
	Акти VI Вселенського собору	Візантія	Σκλάβοι	
	Печатка	Візантія	Σκλάβοι	
	Фредегар	Франкія	Winidi=Sclavi	

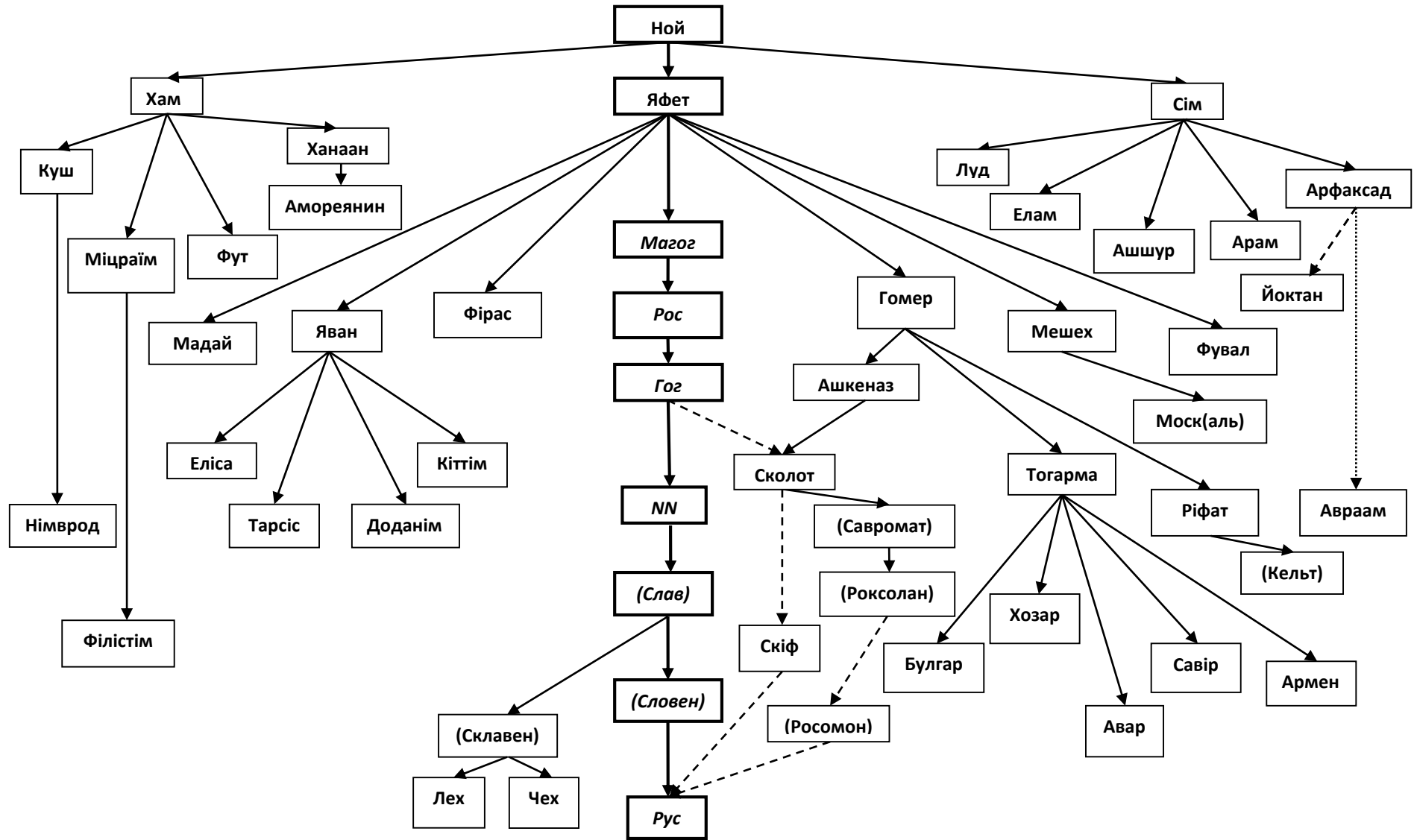
	Андрій Кесарійський	Візантія	Magog, Gog (=гунни)	
	Іона з Боббіо	Італія	Veneti=Sclavi	
	аль Ахталь	Ірак	ас-сакаліба (=слов'яни)	
700 рік	Равеннський анонім	Італія	Chimabes (=венеди), Itites (=анти), Sclavi, роксолани,	
VIII ст.	Алжуїн	Франкія	Wionudi=Sclavi	
	“Житіє Аманда”	Франкія	Sclavi	
	Продовження “Хроніки Фредегара”	Франкія	Winidi (=слов'яни)	
	Боніфацій	Франкія	Sclavi (=Uuinedi)	
	Віллібальд	Німеччина	Sclavi	
	“Житіє Віллібальда”	Німеччина	Slawinia	
	Тассіло III	Баварія	Sclavi (=Schlavi)	
	Пейгірі	Баварія	Sclavi	
	Егілольф	Баварія	Sclavi	
	Лоршські й Мозельські аннали	Франкія	Wionudi=Sclavi= Wilti	
	“Фрагмент Дюшена”	Франкія	Sclavanii=Winidi	
	“Аннали Петау”	Франкія	Winethia=Славинія	
	Аннали Назарія і Алеманські	Франкія	Uilcii=Uandali= Sclavi	
	Вольфенбюттельські аннали	Саксонія	Sclavi=Uuenedi	
	Аннали франків	Франкія	Sclavi	
	Павло Диякон	Італія	Sclabi= Sclavi	
	Короткі записи	Баварія	Sclavi	
	Никифор	Візантія	Σκλάβοι	
	Змішаний хронікон	Сирія	слов'яни	623
	аль Фазарі	Ірак	ас-сакаліба	
IX ст.	Житіє Афанасія Егінського	Візантія	Ροσ (Ρόσ)	813
	Лулл	Тюрингія	Sclavi	
	Аббат-анонім	Баварія	Sclavi	
	Житіє Георгія з Амастріди	Візантія	Ροσ (Ρόσ)	Поч. 830-х
	Бертінські аналі	Франкія	Ροσ (Rhos)	839
	Феофан Сповідник	Візантія	анти, Σκλάβοι, Σκλαυινί	

	Георгій Амартол	Візантія	<i>Ροσ (Ρός)</i>	IX ст. н.е.
	аль Фаргані	Фергана	Маджудж, Яджудж	
	аль Й'акубі	Ірак	Яджудж	
	Фотій	Візантія	<i>Ροσ (Ρός)</i>	860
IX–X ст.	Ібн Русте	Іран	Яджудж, ас-сакаліба, <i>ар-рус (руси)</i>	
	аль Істахрі	Іран	ас-сакаліба, <i>ар-рус</i>	
	Арефа	Візантія	Σκλαυηνοι	
X ст.	Житіє Василя Великого	Візантія	Магог, Рос , Гог	X ст. н.е.
	Житіє Стефана Сурозького	Візантія	<i>Ροσ (Ρός)</i>	
	Константин Порфирогенет	Візантія	<i>Ροσ (Ρός)</i>	X ст. н.е.
	Продовжувач Мосха	Грузія	сіклаби (=слов'яни)	
	“Чисті брати”	Ірак	Яджудж	
	Ібн Фадлан	Ірак	Яджудж, ас-сакаліба, <i>ар-рус</i>	
	Масуді	Ірак	анти	
	Ібн Хаукаль	Ірак	Яджудж (Гог)	
	Симеон Логофет	Візантія	<i>роси</i>	X ст. н.е.
	Продовжувач Феофана	Візантія	<i>роси</i>	
	Лев Диякон	Візантія	<i>роси</i> (=скіфи= тавро-скіфи=таври)	
XI ст.	Гардізі	Іран	ас-сакаліба, <i>ар-рус</i>	
	Іоанн Ксіфілін	Візантія	слов'яни	IV ст. н.е.
	Іоанн Скіліца	Візантія	<i>Роси</i> (=скіфи)	
XII ст.	аль Гарнаті	Іспанія	ас-сакаліба, <i>ар-рус</i>	
	Повість минулих літ	Україна-Русь	<i>Русь</i> (=Рос), норіки, слов'яни	
	Слово о полку Ігоревім	Україна-Русь	Бож (ант – I. М.), <i>Русь</i>	
	Гельмольд	Німеччина	слов'яни (=вандали =вініти=вінули)	
	Євстафій	Візантія	<i>роси</i>	
	Саксон Граматик	Данія	<i>Руси</i> (=гунни)	
XIV ст.	Великорпольська хроніка	Польща	<i>Рус</i>	
	Ян Пшібик	Чехія	<i>Рус</i>	
XVI ст.	Острозька Біблія	Україна	<i>Роска (Рос)</i>	
	Синопис	Україна	<i>росси</i> , слов'яни	
XVII ст.	Лютеранський хронограф	Німеччина	Магог	

РОЗСЕЛЕННЯ БІБЛІЙНИХ НАРОДІВ (І. Мозговий)

4. Роси у генезі післяпотопних народів (І. Мозговий)

Наукове видання

Мозговий Іван Павлович

РОСИ, АБО ПЕРЕДЦЕНЬ УКРАЇНИ

Комп'ютерний набір *І. П. Мозговий*
Редактори *А. О. Васюріна, І. І. Мозгова*
Компютерна верстка *Я. І. Мозговий*

На обкладинці:

Трипільська жінка. Реконструкція. Нац. музей історії України.

Підписано до друку 10.09.2019. Формат 60х90/8. Гарнітура "Times".
Обл.-вид. арк. 7,5. Умов. друк. арк. 8. Тираж 300 прим. Зам. № 1145

Надруковано на обладнанні ТОВ "Коллаж-Принт"
40000, м. Суми, вул. Кузнечна, 4

Свідоцтво про внесення субекта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів
і розповсюджувачів видавничої продукції: серія ДК № 5389 від 17.07.2017